

Михайло Лецькін

**ПИСЬМЕННИКИ
НА ЖИТТЄВОМУ ШЛЯХУ ІВАНА
ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА
ІЛАРІОНА)**

*До 130-річчя від дня народження
та 40-річчя світлої пам'яті
Великого Українця*

Частина перша

**Видавництво Житомирського державного
університету імені Івана Франка
2012**

УДК 655.5(091)+821.161.2

ББК 76.103(4Укр)+76.17г

Л-33

Михайло Лецкін. Письменники на життєвому шляху Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – До 130-річчя від дня народження та 40-річчя світлої пам'яті Великого Українця. – Частина перша. – Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. – 340 с.

Книжка кандидата філології, доцента Житомирського державного університету імені Івана Франка Михайла Лецкіна присвячена висвітленню того, з якими письменниками (в широкому розумінні цього поняття: белетристами, літературознавцями, публіцистами, видавцями-редакторами – у переважній чи бодай частковій їхній діяльності) перетиналися життєві та творчі шляхи великого сина України (зокрема Житомирщини) Івана Огієнка, чия багатогранна праця на інтелектуальній ниві включала також і художню творчість, і літературознавство, і публіцистику, і сферу редакційно-видавничу. Книжка М.Лецкіна являє собою окремі відносно самостійні етюди-персоналії (у першій частині їх 27), в яких просліджується хронологія (від порубіжжя XIX-XX ст. до національно-визвольних українських змагань 1917-1920 рр.) контактів (без посередніх чи листовних) І.Огієнка й того чи того письменника і не переслідується мета ретельного дослідження творчості «персонажів»; подібна побудова видання неминуче має таку рису, як певні повторення. Автор, зокрема, прагнув активізувати інтерес читачів до тих українських письменників, чия творчість з тих чи інших причин іще мало відома в сучасній Україні. Книжка автора-житомирянина має й певний краєзнавчий аспект.

За цією першою частиною розвідки автора має слідувати її продовження та завершення.

Зміст деяких положень першої частини апробований попередньо в таких виданнях:

Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, серія історична та філологічна. – Випуск IV. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С.52-53.

Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, серія історична та філологічна. – Випуск VI. - Кам'янець-Подільський, 2009. - С.60-65.

Краєзнавство: історико-культурологічний альманах Житомирщини. – Випуск 2. – Житомир: В.Б.Котвицький, 2010. – С.32-40.

Ідея національної державності в українському і польському визвольних рухах в історичній ретроспективі: збірка наукових статей. – Житомир: В.Б.Котвицький, 2010. – С.162-171.

Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник, серія історична та філологічна. – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С.142-147.

*...владика митрополит (у миру
Професор, доктор Огієнко) навіть
у пустині Сахарі зміг би своєю
енергією і знаннями організувати
видавництво корисних для
українського народу своїх творів...
В.Вишневський*

*На добру згадку про Олексія Опанасюка –
вірного огієнківця, який чималою мірою
спричинив появу цієї книжки*

«НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА – НАЙБІЛЬШИЙ СКАРБ ВСЕНАРОДНІЙ» (ПЕРЕДНЄ СЛОВО)

Видатний син України (а якщо вужче – то містечка Брусилів на території нинішньої Житомирщини, тепер районного центру) Іван Іванович Огієнко, один із творців і провідних урядовців Української держави часів УНР, її духовний очільник і провидець майбутньої незалежності поневоленої та розшматованої Вітчизни, прожив велике (90-річне) активне й нелегке життя, більша частина якого відбулася на чужині. На цьому довгому земному шляху його стежки, звісно, перетиналися зі стежками багатьох визначних постатей різних сфер діяльності. Мета нашого дослідження – творчі контакти І.Огієнка (митрополита Іларіона) з українськими (інколи тільки за походженням) письменниками. Пояснимо, чому йтиметься саме про діячів красного слова.

З певних причин, які будуть з'ясовані далі, юний Іван спочатку обрав медичну стежу, але “давня мрія про гуманітарну освіту, потяг до... літератури привели його врешті-решт на історико-філологічний факультет університету...” [4, с.6].

В університеті Святого Володимира улюбленим науково-навчальним предметом студента Огієнка, разом із мовознавством та історією, стає література [2, с.10]. Він активно продовжує розпочате з дитинства власне віршування, тільки вже українською мовою і, за словами Ф.Погребенника, “поповнює художній арсенал українського поетичного слова, входячи в літературу на хвилі піднесення національної самосвідомості українців Наддніпрянщини” [2, с.142]. І хоча пізніше І.Огієнко, в якого “та-

лант поета рано прокинувся...” і “під впливом українського оточення Києва і самої уже революції 1905 р. Огієнко формується як поет український..., через захоплення науково-дослідницькою творчістю, педагогічною, громадською, а згодом і державотворчою діяльністю відходить від поетичної музи” [2, с. 142], але відходить не абсолютно, він до скону свого земного життя пише поезії (в основному релігійні) та поетичні драми й публікує їх (“Іван Огієнко був талановитим поетом... З-під його пера з’явилися такі драматичні поеми, як “Марія Єгиптянка”, “Прометей”, “Народження Людини”, “Невинна кров”, “На чужині”, “В обіймах страждання” та ін.” [10, с.96]); він стверджує: “Поезія – то Божа мова” [7, с.24]¹. Він і фах отримав по закінченні університету як філолог з такими відгалуженнями, як російська та українська мови й літератури, і протягом 1911-1914 рр. був професорським стипендіатом за цим фахом [3, с.18; 4, с.9], тож літературні теорія і практика в нього гармонійно поєднуються. Восени 1914 р. І.Огієнко призначається учителем російської мови й літератури до гімназії священика М.Стельмашенка в Києві – “на испытаніє”, як зазначав він сам, копіюючи офіційний документ [3, с.20]. Пізніше, в листі від 9 квітня 1953 року з Буенос-Айреса, його колишній учень у цій гімназії Петро Маслов згадував: «...Вы мне невольно внушили любовь к словесности и поэзии, а также попросту... к Вам, как к человеку...» [21, с.333]. Протягом 1914-1915 рр. Огієнко складає професорсько-магістерські іспити (всі “весьма успешно”) з історії російської та європейської літератур [3, с.21]. У квітні 1915 р. він читає першу свою лекцію в рідному Київському університеті на тему “Жидівствуючі й

¹ Деякі поезії І.Огієнка можна прочитати в таких доступних для зацікавлених людей виданнях незалежницького часу, як “Поліське дивослово” [14, с.321-327], у журналі “Слов’янське віче” [15, с.168-170], на багатьох сторінках праці З Тіменика [2]

їхня література” [3, с.20]. 1916 року І.Огієнко призначається вчителем російської мови й літератури до VI державної гімназії в Києві [3, с.22].

На початку свого довгого емігрантського шляху, в 1922 р., Іван Огієнко, на той час безробітний професор-філолог, за допомогою митрополита Андрея Шептицького здобуває у Львові, в Українській учительській семінарії, посаду контрактного вчителя української мови та літератури [2, с.33] і працює там до 1926 р. [4, с.21].

Крім того, Іван Огієнко як засновник, видавець і редактор часопису “Наша культура” ще на польських теренах (1935-1937 рр.) надав цьому журналові серед інших напрямків і такий, про який дослідник зазначає: “Журнал містив немало цікавих літературознавчих та критичних розвідок, ...друкував твори тодішніх письменників... Ряд цікавих рецензій, оглядів, літературних статей належать перу проф. Огієнка” (хоча “помітним є, що в цих дописах над Огієнком беруть гору таки його мовознавчі зацікавлення”) [5, с.27]. Пізніше, відродивши видання цього часопису на американському континенті, І.Огієнко писав у редакційній статті, що об’єктом уваги журналу має стати, поряд з історією, театром та іншими проявами культури, також і література [2, с.113]; і видання дійсно тримало українського читача-емігранта в курсі літературних подій підрадянської України (з посиланнями на радянські джерела). Так, у числі 1 за 1953 р. опубліковано огляд К.Біди “Ідеологія советської літератури” [1, с.65]; у числі 3 було вміщено статтю “Журнали в УССР”, де повідомлялося: «В УССР, крім нечисленних літературно-мистецьких альманахів, що їх видають обласні видавництва, постійно (як місячники і кварталники) виходять такі літературно-мистецькі журнали: “Вітчизна”, “Дніпро”, “Жовтень” та “Советская Україна”» [1, с.69]. Про це йшлося і в листі М.Павленка-Луцїва з Торонто від 6 лютого 1953 року до митро-

полита: “В розмові зо мною Ви, Владико, висловили бажання мати каталог книжок советських видань” [21, с.395].

Йшлося в часописі І.Огієнка (число 6) і про “біялітературні” події: про відкриття в українському селі Кобаки пам’ятника Маркові Черемшині, про кінофільм “Тарас Шевченко”, який “дублюється на багато мов народів СССР”, про погруддя Т.Шевченка, про шевченківського “Назара Стодолю” на чуваській сцені (“Як подає “Советская Чувашия”, колектив Чуваського державного академічного театру виставив на своїй сцені п’єсу Т.Г.Шевченка “Назар Стодоля”. Глядачі тепло зустріли нову постановку театру”), про гоголівський “Сорочинський ярмарок” в Аргентині («Український Музично-Драматичний Театр ім. Тараса Шевченка в Буенос-Айрес відіграв комедію на 4 дії М.Гоголя: “Сорочинський ярмарок”»). Наведемо ще одну хронікальну цитату: «”Рад. Україна” подає, що “контролером-доглядачем в Музеї Т.Шевченка в с.Шевченковому працює 75-літній онук брата поета, – Терентій Трохимович Шевченко”» [1, с.65,70].

У журналі “Рідна мова” (число 6 за 1937 р.) було вміщено статтю І.Огієнка “Українські письменники й рідна мова” [12, с.339]. У цьому ж часописі за 1938 р. (ч.6) він прямо писав: «”Рідна мова” стає журналом літературним» [7, с.73].

У першому номері іншого свого часопису, “Слово істини” (листопад 1947 р.), І.Огієнко вміщує звернення “До всіх людей доброї волі”, де з глибокою тривогою й водночас із гордістю за людську гідність українських літераторів зазначав, що “багато... учених, письменників, поетів, митців... терпить від постійного недоїдання... Вони починають глухнути, сліпнути, набувають сухот... Вони будуть тихо гинути, але просити не стануть” [2, с.53-54], і зорганізовував допомогу нужденним інтелектуалам [2, с.176].

Важкого воєнного 1943 року І.Огієнко у притчі “Блажен, хто і скоти милує” (“Холмська земля”, ч.17) емоційно аналізує різножанрові літературні особливості Святого Письма: “...Перечитайте Дії Апостольські [але все відразу!] – та ж це прекрасний опис подорожі! Книга Рут – прекрасна новела з селянського життя. Глибока повчальна й захоплива повість-роман – Книга Естер... Книга Псалмів – найвеличніша та найпоетичніша збірка релігійних гімнів... [Пісня над Піснями]” – збірочка народних весільних пісень”. Продовжуючи цю тему, І.Огієнко в журналі “Віра й культура” (ч.10-11 за 1959 р.) публікує статтю “Біблія як літературний твір”, а 1961 р. випускає у світ літературну монографію “Біблійна поезія” [7, с.22,61].

Особливою увагою та повагою в І.Огієнка користувалася творчість Тараса Шевченка [9, с.171-181]. Зокрема, Огієнкова замітка “Найперше джерело для вивчення літературної мови” (“Рідна мова”, ч.9 за 1939 р.) констатує: “Ми створили культ Шевченка, але не створили культу його мови”. У проповідничих тезах І.Огієнка “Багатійте в Бога!” (“Слово істини”, ч.4 за 1950 р.) знаходимо заклик: “Усі помолімося за Тараса Шевченка...”. В часописі “Віра й культура” за 1961 р. (ч.3) він писав: «”Кобзар” – це найкраща, найповніша грамати́ка всеукраїнської літературної мови». У 1964 р. (матеріал “Бережімо й шануймо свою націю!”, часопис “Віра й культура”, ч.1-2) митрополит поси́лається на Тарасову думку про завдання поезії: «”Чути Бога в небесах” – оце перше, що – за Шевченком – потрібне для кожного поета». За його словами, «Шевченко перестав бути поетом однієї доби, – він наш повсякчасний проповідник!» [7, с.21,34,45,57,58].

Грунтовно вивчав І.Огієнко й унікальну пам’ятку давньоукраїнської літератури – “Слово про Ігорів похід” [8, с.248-259]. У “Слові істини” (ч.12 за 1950 р.) він вмістив матеріал «Вічність ідеології “Слова о полку Ігоревім”». Зі

сторінок журналу “Віра й культура” за 1962 р. (ч.6) І.Огієнко переконував читача: «”Слово” – це твір українського духа, це плач за могутньою державою українського серця” [7, с.43,62]. У другому виданні літературної монографії “Слово про Ігорів похід” (Вінніпег, 1967) митрополит Іларіон визначив цей твір як “правдиве дзеркало української державної історії, українського життя” [2, с.130].

Незнищений ніякими обставинами український патріотизм І.Огієнка – митрополита Іларіона – у поєднанні з аргументованою позицією науковця – дозволили йому уникнути позиції меншовартості в тіні “старшого брата”, і він з гордістю стверджував, що культурний вплив України відбився в Москві “на будівлі, на малюванні, на одезі, на співах, на музиці, на звичаях, на праві, *на літературі*² і навіть на самій московській мові” [4, с.63-64].

Зрозуміло, ми згідно з нашим завданням дещо переорієнтували акценти та пріоритети. І.Огієнко в кінцевому підсумку був перш за все професором-мовознавцем і очільником Української православної церкви (спочатку – в Польщі, відтак – у Канаді) під ім’ям митрополита Іларіона. Але така всебічно обдарована особистість не могла обмежити себе певними інтелектуальними рамками, тож він проявив себе і як історик, і як культуролог, і як публіцист. А власна поетична практика та близькість мовознавства до літературознавства природно тягнули І.Огієнка до українських письменників. До речі, за спостереженням сучасного дослідника, 1882 рік – рік народження І.Огієнка – виявився напрочуд “урожайним” на письменство: того року з’явилися на світ “найбільші реформатори літератури ХХ ст.” зарубіжні знаменитості Джеймс Джойс, Вірджинія Вулф, Сигрід Унсет, Алан Мілн, Рокуел Кент, Янка Купала, Якуб

² Виділено нами. – *М.Л.*

Колас, Корній Чуковський, українці Давид Бурлюк, Архип Тесленко [20, с.120-121].

Тож сучасна послідовниця Івана Огієнка мала всі підстави говорити про нього: “Він же – міністр освіти уряду Української Народної Республіки, літературознавець і мовознавець, публіцист і поет, філософ і богослов, перекладач і вчений” [6, с.34]. Не випадково й авторитетний дослідник-літературознавець назвав свою розвідку “І.Огієнко – творець і дослідник української літератури”, підкресливши тим самим поєднання у творчій біографії професора-митрополита літературної практики та теорії. У цій праці наводяться методологічно знакові слова І.Огієнка: “Література українська зачалася дуже давно... Разом з християнством зачалась у нас і література, що скоро набула собі великої ваги, де ми ще на світанні її маємо вже цікаві твори” [10, с.96].

Звісно, цей блискучий український геній-трудівник був для нашого народу в радянські часи за сімома печатями. Але це не означає, що Іван Огієнко був просто “забутий” комуністичними допильнувачами ідеологічної цноти – ні, вони про нього постійно пам’ятали, стежили за кожним його словом і рядком та час від часу “давали відсіч” як націоналістові, богословові й антирадянщикові; і мали для цього підстави, бо І.Огієнкові належать такі сентенції: “Не зрікайся свого українського, хоч його перейняли від нас росіяни”; “Світ – твір Божий, тому що він світлий і радісний”; “Сучасні погани, комуністи, як і погани всіх віків, на перший план виставляють присипляючий обман і тим впливають на народ, як опіум, як наркотик” [7, с.22,28,35]. Тож не дивно, що радянську людину переслідували, кидали до в’язниці за те, що вона в 40-х роках ХХ століття, живучи на Холмщині, вчилася української мови за підручником Івана Огієнка та мала щастя сповідатися перед цим великим християнином і слухати його не-

дільні патріотичні проповіді [11, с.121,152, 157-158]. У 1943 р. П.Тичина за офіційним партійним завданням виступив на письменницькому пленумі з доповіддю “Розвиток української культури за 25 років” (1917-1942), де потоптався по І.Огієнкові, його “Історії української культури” 1918 року, в якій, як ми нині розуміємо, був запропонований перший синтетичний огляд української культури від найдавніших часів до початку ХХ ст.; П.Тичина іронічно зазначав, що “дудка пана Огієнка вирізана була із бузини огороду Центральної Ради...”. І в деяких інших літературно-критичних радянських працях воєнної пори ім’я І.Огієнка згадувалося в контексті лютого “викривання” міфічного викривлення літературознавчої думки “націоналістами”, що перебували за межами материкової України [13, с.212,225,263]. Можна лише дивуватися з того приводу, що у виданому в 60-ті роки ХХ століття російському перекладі німецькомовного етимологічного словника Макса Фасмера (до речі, теж, як і Івана Огієнка, колишнього київського професора й кореспондента І.Огієнка [21, с.491]) цензура прогледіла (мабуть, через “нудність” такого роду літератури) посилання на дослідження І.Огієнка – скажімо, на походження слова **дипломат** [18, с.515].

У сумарному вигляді ця ситуація висвітлена І.М.Преловською:

“Радянська історіографія згадувала про митрополита Іларіона (Огієнка) виключно в негативному контексті. Приналежність до урядових структур Гетьманату та УНР, діяльність у міжвоєнній Польщі, подальша праця в умовах німецької окупації на території Холмщини в період II Світової війни, зокрема співробітництво з генерал-губернатором окупованої Польщі Гансом Франком, антирадянські виступи митрополита Української Греко-Православної Церкви в Канаді – все це робило цю постать абсолютно небажаною.

Виключення складають праці тих публіцистів, діяльність яких була пов'язана з органами держбезпеки” [16, с.164].

Згадані тут органи радянської держбезпеки не могли не знати й того, про що згадував один із близьких до І.Огієнка діячів: «Мені довелося більше разів секретно стрічатися з відділами УПА в лісах, і там читав я дійсно неfortunно зрадаговані летючки про симпатії Арх. Іларіона до повстанського руху нашого населення проти поляків і німців. В лісі під м.Томашовом я навіть звернув був увагу провідникові відділу УПА на цей небезпечний момент вжиття імені Арх. Іларіона, а на це дістав відповідь: “Коли народ бореться за свою державу, мусимо вживати такого авторитету, як Арх. Іларіон, бо всі його тут знають, хто він є для нас...” » [17, с.290].

І треба було постати незалежній Україні, яку вимріявав і виборював Іван Огієнко, щоб його ім'я та творчий спадок почали повертатися до української нації (тільки почали, бо роботи з цього повернення ще дуже багато). Постать І.Огієнка входить нині і в канву творів художньої та художньо-документальної літератури. Так, у романі-триптику Г.Щипківського «Товтри» Іван Іванович неодноразово згадується у розмовах і спогадах його сучасників за кам'янець-подільських часів (1918-1920 років). Ось для прикладу розмова Симона Петлюри та Ісака Мазепи про заколотників проти Директорії:

«— Вони десь тут у Кам'янці ховаються. Збіговиська свої збирали в університеті. Перемовся з ректором Огієнком. Чеботаріву заборонив, бо передасть куті меду.

— Він такий, — погодився Мазепа і подався до ректора.

В університеті запитав відверто:

— Іване Івановичу! Скажіть, як воно є: ви проти Петлюри?

— З чого це ви взяли, пане міністрі?

– А хто дозволив Андрієвському та компанії тут, у вашій неполітичній установі, влаштовувати таємні і ворожі сходи?

– Хіба вони наші вороги? Не знав цього. Люди на вигляд спокійні, врівноважені, відомі в Україні. Хай собі балакають.

– Отож і добалакалися, аж поховалися. Не знайдеш навіть зі свічкою.

– Усі?

– Усі, пане професоре.

– Он воно як! А я міркую, куди ділися, бо гамір стих.

– Часом не знаєте, де Андрієвський?

– Ні! Навіть якби знав – не сказав би. Доносити не вмію. Вибачайте, пане міністре, – і підвівся з-за столу.

Мазепа зрозумів. Навіть якщо і знає щось, то не скаже. Такий він, Огієнко» [22, с.45-46]. Можна у цьому контексті назвати також повість М.Красуцького «Грона калини червоної» [23].

В рамках поставленого завдання ми не прагнули давати тут послідовний і детальний життєпис Івана Огієнка та його партнерів-письменників: це вже зроблено й робитиметься компетентними дослідниками. Ми ж побудували нашу розвідку у вигляді окремих етюдів, кожен із яких присвячений контактам І.Огієнка з тим чи тим письменником – і лише в межах цих контактів подаються певні дані про творчість як письменника, так і самого І.Огієнка та деякі окремі біографічні факти, які можна вважати цікавими й які ще мало представлені в загальнодоступній науковій літературі. Такі етюди, як певною мірою самодостатні статті, по-перше, завойовують нині право на статус окремого наукового жанру: “За останні роки дослідники практикують нагромадження та компонування так званих про-

сопографічних³ баз даних, на основі яких вимальовуються “образи”, “життєві шляхи” або “колективні біографії”, які дають підстави не тільки вивчити окрему особистість, а й вийти на узагальнюючий рівень у дослідженні соціальних, політичних, культурних явищ і тендерцій історичного процесу” [16, с.161]; по-друге ж, такі етюди неминуче мають деякі повторення та композиційну подібність, що доводиться розглядати як риси жанру.

Етюди розташовані за хронологією (приблизною) перших таких контактів у житті І.Огієнка. Тут треба зробити два зауваження. По-перше, під контактами нами розуміється або особисте спілкування, або листування чи редакційно-видавничі зв'язки, а не просто сучасність І.Огієнка й письменника чи з'ява письменницького імені в працях професора-митрополита. По-друге, письменниками ми вважаємо не лише белетристів (виключно чи хоча б частково), а й літературознавців і літературних критиків – з тією ж підставою, з якою членами нинішньої Національної спілки письменників України є поети, прозаїки, драматурги та критики-літературознавці.

“Національна еліта – найбільший скарб всенародній”, – зазначав І.Огієнко [7, с.45]. Вважатимемо свою місію виконаною, якщо нам вдалося бодай частково сприяти знайомству читача з зірками української еліти, які з відомих причин довго були осаяними дороговказами далеко за межами України і світло яких лише з кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. почало приходити до рідної землі. Особливо важливу роль у цьому відношенні може відігравати листування І.Огієнка з письменниками: як зазначає видавець таких листів отець Ю.Мисик, “саме тут наведено дані про багатьох осіб, про яких не згадує жодна енциклопедія чи наукова монографія” [21, с.17].

³ “...просопографія – найвищий рівень біографічних досліджень” [19, с.83].

Список використаних джерел

1. Воротняк Тетяна. “Наша культура” як продовження програми однойменного варшавського часопису // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, серія історична та філологічна. – Випуск III. – Кам’янець-Подільський, 2006.
2. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон): життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
3. Огієнко Іван. Моє життя. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
4. Митрополит Іларіон. – Львів: Логос, 1993. – 80 с.
5. Опанасюк Олесь. Рідне слово на чужині: Іван Огієнко – редактор і видавець. – Житомир: Перевесло, 2004. – 48 с.
6. Мотрич Катерина. Я вдячна Митрополитові, що вибрав мене у ковчег пошанованих: з Огієнківської промови при одержанні премії, 2007 // Вісник Комітету у справах премії ім. Івана Огієнка. – Випуск №2. – Житомир, 2007.
7. Огієнкові афоризми і сентенціїю – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 96 с.
8. Лютко Наталія. “Слово про Ігорів похід” у дослідженнях Івана Франка та Івана Огієнка: спроба порівняння // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, серія історична та філологічна. – Випуск IV. – Кам’янець-Подільський, 2007.
9. Сохаська Євгенія. Шевченкіана Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, серія історична та філологічна. – Випуск III. – Кам’янець-Подільський, 2006.
10. Монастирецький Леонід. І.Огієнко – творець і дослідник української літератури // Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні: матеріали доповідей і повідомлень на Всеукраїнській науково-практичній конференції. – Житомир: Журфонд, 1997.
11. Антонюк Зиновій. Рефлексії ідентичності. – Київ-Харків: Дух і літера, 2007. – 272 с.
12. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
13. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
14. Поліський дивосвіт. Література рідного краю: Житомирщина. – Частина II: художні тексти. – Житомир: Полісся, 2002. – 544 с.
15. Слов’янське віче. - №3. – 1997. – 192 с.

- 16 Преловська Ірина. Церковне питання в епістолярній спадщині Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VI. – Кам'янець-Подільський, 2009.
- 17 Левицький Володимир. Німці не хотіли пустити митрополита Іларіона в Україну // Там само.
- 18 Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка. – Том I. – Москва: Прогресс, 1964. – 564 с.
- 19 Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
- 20 Даниленко Володимир. Лісоруб у пустелі. – Київ: Академівидав, 2008. – 352 с.
- 21 Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
- 22 Щипківський Геннадій. Товтри: роман у трьох книгах. – Книга друга: Директорія. – Київ: Український письменник, 2009. – 280 с.
- 23 Красуцький Мар'ян. Грона калини червоної: повість (уривок) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С.388-400.

“ТА ДОРОГИ РОЗІЙШЛИСЯ...” **(Іван Огієнко та Дем’ян Бедний)**

В автобіографічній праці “Моє життя”, опублікованій уперше в 1935-1936 роках, Іван Огієнко, фіксує факти й перебіг своєї післяшкільної, післябрусилівської освіти та називаючи себе у третій особі, зазначив таке:

“1896. УІІІ – 1900. УІ. Навчається в чотирирічній Військово-Фельдшерській Школі... Ближчі товариші в школі: Юхим Придворов (тепер письменник Дем’ян Бедний), Михайло Донець (тепер оперний артист) і ін. ...

1897 – 1900. Писання поем і віршів російською мовою навперегонки з Юхимом Придворовим (Дем’яном Бедним)...

1899 – 1900. Співредактор із Юх. Придворовим (Д.Бедним) рукописного шкільного місячника: “Моя Библиотека”, де містить свої вірші” [1, с.11-12].

Здавалося б, багато чого спільного було в цих двох юнаків – Івана Огієнка та Юхима Придворова. Юхим, 1883 року народження, був лише на рік молодший за Івана, народженого 1882 року. Обоє були з бідних українських родин: Іван – напівсирота, син померлого на той час відставного солдата з містечка Брусилова (нині це Житомирщина, а тоді Київська губернія), Юхим, народжений у селі під Єлисаветградом (за нинішнім адміністративно-територіальним поділом це село Губівка на Херсонщині [11, с.72]), виховувався переважно дідом [2, с.6]. Обоє в дитинстві мали контакти з православною церквою: Іван в Брусилові співав у церковному хорі, Юхим був сином церковного сторожа. Обоє саме через нестатки опинилися учнями згаданої Київської військово-фельдшерської школи (хоч зацікавлення мали філологічні, а ніяк не медичні), бо

для продовження освіти в інших навчальних закладах потрібні були чималі гроші, тоді як у згадану спеціалізовану школу приймали хлопців на безкоштовне навчання [3, с.51]. Обоє знайшли у фельдшерській школі вихід для свого поетичного хисту – звісно, офіційною в імперії російською мовою [8, с.40]. І.Огієнко, маючи о тій порі дуже обмежені фінансові можливості для комплектування власної бібліотеки, жадібно “ковтав” книжки з особистої бібліотеки однокурсника Ю.Придворова (як і майбутнього видатного українського співака-патріота, теж однокурсника М.Донця) [10, с.327]. “Здібності Ю.Придворова, його спілкування з редакціями київських журналів, свідком яких час від часу був й І.Огієнко, публікації в газеті “Киевлянин”, визнання молодого поета громадськістю стимулюють юнацьку амбітність Івана” [9, с.33]. Обоє, віддавши по закінченні цієї школи належне за законом медицині (І.Огієнко – поступивши на медичний факультет, Ю.Придворов – відбувши армійську службу), врешті-решт спромоглися віддатися вимріяній гуманітарній вищій освіті (Огієнко – у Київському університеті, Придворов – у Петербурзькому). Обоє прибрали для своїх поетичних публікацій (вже у справжніх, не рукописних виданнях) псевда: Іван Огієнко виступав як *Іван Рулька*, Юхим Придворов – як *Дем’ян Бєдний*.

“Мотиви душевного смутку, печалі, безвиході, болісних розчарувань, тривожного очікування чергової невдачі, а то й біди присутні в переважній більшості поетичних творів, написаних Іваном Огієнком у період з 1906-го по 1911 роки. Ліричний герой поета – зовсім юний, вразливий душею, змалку пізнав і сирітську долю, і тяжку працю, і людську підлість, заздрість та зраду” [4, с.167]; ці настрої переростають у соціальний протест. Схожі мотиви були притаманні також раннім поезіям Ю.Придворова, що можна простежити навіть текстуально, наприклад:

*Ось ходімо в село, там побачимо горе,
Та таке, що ніколи й не снилось тобі...
Якби сльози села, що проліті в журбі,
Та злилися в одно – було б справжнєє море... (Іван
Огієнко).*

*С тревогой жуткою привык встречать я день
Под гнетом черного кошмара.
Я знаю: принесет мне утро бюллетень
О тех, над кем свершилась кара... (Юхим Придво-
ров).*

Однак уже у фельдшерській школі виявилось те, що розрізняло двох початкуючих поетів, які, за словами І.Огієнка, були “ближчими товаришами” та співредакторами. І тут, перетинаючи великий, більш аніж 60-річний часовий простір, варто згадати, що 1963 року в 10-11 (118-119) числі свого вінніпезького журналу “Віра й культура” Іван Огієнко – митрополит Іларіон – опублікував порівняно невеликий (на чотири сторінки) матеріал “Дем’ян Бедний (1883 – 1945). Спогади” [5, с.219]. Цей мемуарний текст був навіяний Іванові Івановичу 80-ми роковинами колишнього колеги [10, с.51], і звідси ми довідуємося про деякі особливості духовної атмосфери Київської військово-фельдшерської школи кінця XIX – початку XX століття. За словами І.Огієнка, ця школа давала обом (як, звісно, й іншим учням) рівні стартові можливості у подальшому світоглядному розвитку, бо хоча вона спеціально й не культивувала української національної ідеї, але “не накидала й російського патріотизму” [5, с.9]. Іван Огієнко, згаданий ним в автобіографії майбутній оперний співак Михайло Донець, а також випускник 1907 року майбутній письменник Остап Вишня – Павло Губенко [6, с.9], обрали перший шлях, осяяний українською ідеєю, за що й мали

кожен свою Голгофу: Огієнко – піввікове вигнання, Вишня – гулагівські митарства, Донець – розстріл. Повним антиподом виявився Придворов-Бедний “з його відвертою зневагою не тільки до Бога, а й до найважливіших моральних чеснот людського життя” [5, с.9]. Можливо, в цій характеристиці є певна доза погляду на більш пізнього Юхима-Дем’яна, але в цілому вона абсолютно правильна, бо навіть і сам поет згадував: “Учился я старательно и успешно. *Казенную премудрость усвоил настолько основательно, что... долго я не мог отделаться от... патриотической закваски*”⁴ [2, с.6], та й в апологетичній статті на його честь ідеться про ранні вірші Дем’яна, “проникнутые верноподданическим духом” [2, с.6]. Цікаво, що й у віршованих рядках обидва поети показали різницю між собою. І.Огієнко у цитованих спогадах 1963 року наводить такі власні рядки, написані, вочевидь, у тридцяті роки (це припущення обґрунтуємо трохи згодом):

*А ми вкупі молодими
Правді присягали, –
Та дороги розійшлися,
Й ми не тими стали* [3, с.51].

А Дем’ян Бедний в поезії “Юной гвардии” так осмислює свій шлях у молоді роки, фактично визнаючи відсутність у себе принциповості й людської гідності:

*Перед кем лишь мне, парнишке,
Не случалось спину гнуть?..
Сиротливый одиночка,
Брел я слепо, наугад.
Вправо шел по бездорожью,*

⁴ Виділено мною. – М.Л.

*Влево брел наискосок,
И дрожал пугливой дрожью
Мой незрелый голосок.*

Тепер варто повернутися знову до Огієнкових спогадів 1963 року про Дем'яна Бєдного. “Коли я професорував у Варшавському університеті, я натрапив у якомусь журналі на поему Придворова, присвячену емігрантам”, де Дем'ян «висміював емірацію і закликав мене “на рідину”» [5, с.142-143]. Ці слова І.Огієнка багато про що говорять.

І.Огієнко професорував у польській столиці з 1926 по 1932 рік [5, с.35-38], на цей час він був уже всеєвропейсько-відомим україністом, славістом і церковником, автором таких праць (і великих монографій, і портативних брошур), як “Огляд українського язикознавства”, “Українська граматична термінологія”, “Українська граматична література”, “Як селяни пишуть та читають по-українському”, “Вчимося рідної мови”, “Українська культура”, “Краткий курс украинского языка”, “Рідна мова в українській школі”, “Рідне писання”, “Українська грамати́ка”, “Українська мова”, “Головніші питання українського правопису”, “Курс украинского языка”, “Друкарська трійця: Фіоль, Скорина і Хведорович: Історичний нарис із світанку українського друкарства”, “Свято української культури”, “Український стилістичний словник”, “Український правопис зі словничком”, “Чистота й правильність української мови”, “Нариси з історії української мови”, “Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський “Апостол” 1560-х років”, “Історія церковнослов'янської мови”, “Новочасний церковнослов'янський правопис”; “Отражение в литературе “Неба Нового” Иоанкия Галятовскаго, южнорусскаго проповедника XVII в.”, “Проповеди Иоанкия Галятовскаго, южнорусскаго проповедника XVII века”, “Брусиловская Свято-Воскресенская замковая

церковь”, “Брусиловское церковное братство и его культурно-просветительная деятельность”, “Отголоски современности и местные черты в “Ключе Разумения” Іоаникія Галяновскаго, южнорусскаго проповедника XVII века”, «Як пішла молитва “Отче наш”», “Молитва перед навчанням”, «”Руно Орошенное” св. Димитрія Ростовського», “Мова українська була вже мовою Церкви”, “Світовий рух за утворення живої народної національної Церкви”, “Українська вимова церковнослов’янського богослужбового тексту”, “Українська мова як мова богослужбова”, “Українська Пересопницька Євангелія 1556 року”, “Як Москва взяла під свою аладу вільну Церкву Українську”, “Як Москва знищила волю друку Київсько-Печерської Лаври”, “Як цариця Катерина обмосковлювала Церкву Українську”, “Матеріяли з історії церковного руху на Україні”. “Новий Завіт у перекладі українською мовою Валентина Негалевського 1581 р.”, “Православний Молитовник для шкіл початкових мовою церковнослов’янською й українською”, “Приєднання Церкви Української до Московської у 1686 р.”, “Свята відправа Вечірня й Рання мовою українською”, “Українська Житомирська Євангелія 1571 р.”, “Псалтир половини XVIII ст. в лемківському перекладі”, “Початки християнства серед українського народу”, “Хрещення українського народу”, “Триязична єресь за часів Костянтина й Мефодія”, “Крехівський “Апостол” 1560-х років” та ін. Найвизначніші з цих праць “здобули велике визнання у європейській славистиці і стали обов’язковою лектурою для докторантів слов’янознавства в університетах Праги й Відня невдовзі вже після виходу їх у світ” [5, с.40]. Крім того, за плечима І.Огієнка був досвід міністра та головноуповноваженого УНР, а людину з таким минулим і з антиросійськими церковними поглядами варто було б, на думку московських більшовицьких керманичів, спробувати заманити до СРСР, як це вони зробили (з різним сту-

пенем успіху й відповідно з різними наслідками) стосовно В.Винниченка та М.Грушевського.

Чому ж саме Дем'янові Бедному випала така “честь” – спробувати повернути І.Огієнка “на рідину”? Тут діяв складний комплекс факторів. З одного боку, Дем'ян на цей час остаточно перетворився на повного антипода І.Огієнка: він став вірним ленінцем-сталінцем (навіть мешкав у московському Кремлі поруч із “вождями”, брав особисту участь у страті Ф.Каплан⁵: “Одной дорогой с Лениным я с давних пор держусь...”)⁵ і оспівував ту радянську фантазмагоричну дійсність та комуністичну ідеологію, проти яких мужньо боровся І.Огієнко. І якщо Огієнкові-поетові більше за все боліли знедолена рідна Україна та її народ (“Я взяв своє серце малими руками й віддано поклав Україні до ніг...”; “Що тяжчий хрест за край свій рідний, що більша за народ свій жертва, – скоріше прийде час побідний, й не буде праця наша мертва”), то Придворову-Бедному в дусі горезвісного “пролетарського інтернаціоналізму” були ближчі до серця “латышские красные бойцы” (назва його поезії), для нього важливіше те, що “среди женщин узбекских прекраснее нет Зайнет”, він гнівно вимагав “Руки прочь от возмущенного Китая!” – та найголовніша проблема “інтернаціоналізму”, звісно, така: “Будь такие все, как вы, ротозей, что б осталось от Москвы, от Расей?”; “Кто он: захватчиак ли румынский, иль белый русский офицер, иль самостийник украинский, или махновский изувер?”. Дем'ян Бедний віддався червоній заразі з ентузіазмом неофіта: “Коммунизм – наше красное знамя, и священный наш лозунг – борьба”; хоча інколи в нього і проривалися зізнання в нещирості, награності своєї причетності до комуністичних ідеалів: “Я сросся с бодрой

⁵ «Це бачив з вікна своєї квартири в Кремлі Дем'ян Бедний. Кинувся на допомогу. Власними чобітьми затоптав ще теплу жінку в бочку» [12, с.180].

маской. И прав, кто скажет мне в укор, что я сплошную красной краской пишу и небо и забор”. Індустріалізація та колективізація разом із голодоморами довели український народ (і не лише український) до прірви вимирання, а у віршах Дем’яна царював “соціалістичний реалізм”: “Обо всех всего не скажешь вкратце, во дворцах – чем наша власть горда – вместо прежних подлых тунеядцев веселятся рыцари труда!”; “Стальные кони мчат победно на коллективной полосе”. Він позиціонував себе войовничим атеїстом і висміював усе, що було пов’язане з Христовою вірою: поет радів тому часові, “когда забыли люди бога и стали сундуки трясти у богачей”; “Что с попом, что с кулаком – вся беседа: в брюхо толстое штыком мироеда!”; “Событий сколько, бог ты мой! (Тьфу! Бог! Нельзя без оговорки!)”; “Дурман поповского глагола томится в собственном гною...”⁶. Словом, для союзної влади Дем’ян був “свій” і усім життям виправдовував не так своє псевдо (бо існував не бідно), як справжнє прізвище (бо був придворним при радянських можновладцях). З іншого боку, за ним водилися грішки, на які йому вказували “высочайшим перстом”: Ленін дорікав поетові за грубість (“Грубоват. Идет за читателем, а надо быть немножко впереди”), а ЦК ВКП(б) і Сталін поскубли його за те, що в нього якось мимоволі прорвалось його малоруське походження й він дозволив собі посміятися над деякими непрогресивними рисами російського народу, які відображені у фольклорних ідеалах лежання на пічці та “щучьего веления, моего хотения” [2, с.40-41]; отже, Дем’ян був у влади “на гачку”. І до того ж він колись був особисто знайомий з “українським буржуазно-клерикальним націоналістом” Іваном Огієнком – так кому ж і виманювати того професора “на

⁶ «Сергій Єсенін, коли на якомусь вечорі став викобелюватись Дем’ян Бедний, спинив його: “Стой, стой! Ты только хрюкнул на Христа, Ефим Лакеевич Придворов...”» [12, с.180].

родіну”, як не Придворову-Бедному?.. На щастя, І.Огієнко, при всій тузі за батьківщиною, на цю провокацію не піддався.

Спогади І.Огієнка про Дем’яна Бедного свідчать і про те, що професор при всій своїй титанічній діяльності й відповідній зайнятості встигав стежити, крім іншого, й за російськими радянськими часописами (“я натрапив у якомусь журналі на поему Придворова”). І це був не поодинокий випадок: І.Огієнко, наприклад, передруковував (що, правда, в більш пізній період) у журналі “Наша культура” під рубрикою “Для розваги” з російського оригіналу сатиричні оповідання М.Зощенка [7, с.70].

-...Так, дороги українського велета-патріота Івана Огієнка – митрополита Іларіона – й російського поета-малороса Юхима Придворова – Дем’яна Бедного – діаметрально розійшлися. І хоч І.Огієнко більшу частину життя провів мимоволі в екзилі, а Ю.Придворов добровільно відмовився від батьківської землі та її заповітів, але немає сумніву в тому, що митрополит – людина щаслива і в своєму щасті взірцева, а оспівувач комуністичного “раю” – істота глибоко трагічна, незалежно від того, чи розумів свою трагічність Дем’ян Бедний, чи ні. Бо

*Коли забудеш Київ рідний,
Душа бездомною зостане (Іван Огієнко).*

Список використаних джерел

1. Огієнко І. Мое життя. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
2. Эвентов И. Демьян Бедный // Демьян Бедный. Стихотворения и поэмы. – Ленинград: Советский писатель, 1957. – 420 с.
3. Опанасюк О. Трійця з передпілля Києва. – Житомир: АСА, 1999. – 64 с.
4. Тимошик М. “Рідний край раз у раз мене кличе до праці...” (Іван Огієнко як поет) // Слов’янське віче. – 1997. - №3. – С.167.

5. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон): Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 228 с.
6. Шинкарук В. Літературна Житомирщина: біобібліографічний довідник. – Житомир: Льонук, 1993. – 112 с.
7. Воротняк Т. “Наша культура” як продовження програми од-ноименного варшавського часопису // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. – Кам’янець-Подільський, 2006.
8. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
9. Ляхоцький Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). —Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
10. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
11. Даниленко Володимир. Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес. – Київ: Академвидав, 2008. – 352 с.
12. Опанасюк Олексій. Іван Огієнко та літописний Воздвижень з його окресами. – Житомир: ПП М.Пасічник, 2011. – 224 с.

“НА ЗНАК ГЛИБОКОЇ ПОШАНИ ТА ЩИРОЇ ВДЯЧНОСТІ...”

(Іван Огієнко та Володимир Перетц)

Професор В.Ляхощкий висловив наступне про початок свідомої національно-культурологічної діяльності Івана Огієнка: “На жаль, у новітніх огієнкознавчих студіях і розвідках постаті І.Сливки, В.Перетца та М.Грушевського, які, безперечно, мали великий вплив на формування світогляду молодого громадянина, наукових засад, вибір життєвого шляху, досі залишаються “в тіні”...” [5, с.58]. Мета пропонованого матеріалу – частково вивести “з тіні” відносини Івана Івановича Огієнка (1882-1972) та Володимира Миколайовича Перетца (1870-1935) – видатного російського філолога, історика української та російської літератур.

Долі було завгодно щасливо перетнути життєві шляхи І.Огієнка та В.Перетца: саме в рік вступу Івана до Київського університету Володимир Миколайович переїхав на роботу з Петербурга до Києва [4, с.112]. Про те, що являв собою на той час в українській науці В.Перетц, об’єктивно й компактно говорить І.Тюрменко: “Становлення української культурологічної школи пов’язане насамперед з В.Перетцем... Саме він згуртував навколо себе та виховав плеяду талановитих науковців, сформував засадні принципи дослідження українського літературознавства, став активним популяризатором унікальної та самобутньої української культури, у 1906 р. ініціював проект реформування вищої освіти, пропонуючи відкрити в Київському університеті св. Володимира кафедри української мови, літератури, історії, етнографії, звичаєвого права тощо... Його висновок про вплив української культури на формування російської культури (з XVII ст.) став відправною точкою в

оцінці національної культури та розумінні тенденцій її розвитку” [12, с.14-15], що, як побачимо, пізніше увійшло і в культурологічну концепцію І.Огієнка, навіть у більш чіткому й загостреному форматі [12, с.18]. В.Перетц є загальноновизнаним фундатором філологічної школи у вітчизняному літературознавстві, яка на перше місце ставила не “що” (думки письменника, зміст творів), а “як” (естетичну форму, художнє слово) [14, с.18-19, 109, 134,147-155], прихильником включення історії української літератури в загальноєвропейський контекст [14, с.91].

Ще навчаючись на медичному факультеті (спочатку мав право, як випускник Військово-фельдшерської школи, вступити лише за цим фахом), Іван Огієнко відвідував на історико-філологічному факультеті заняття видатного дослідника східнослов'янських мов і літератур професора Володимира Перетца [3, с.7]. Згодом здійснилася мрія І.Огієнка: він перевівся на той факультет, де викладав В.Перетц. Ось що писав сам І.Огієнко в автобіографічній книжці про своє університетське навчання (називаючи себе в третій особі): “1904-1909. Усилено навчається головно у професора В.М.Перетца (...російська література, ...методологія літератури)...” [2, с.13]. Це “усилене навчання” проходило переважно в рамках засідань просемінару літератури Давньої Русі 1904-1907 років [5, с.14; 10, с.45]. У семінарі В.Перетца І.Огієнко активно виступав із літературознавчими доповідями (зокрема, «Хронологическое построение древнерусской литературы») та брав участь в обговоренні таких літературознавчих доповідей інших “семінаристів”, як «Возможна ли в настоящее время научная история русской литературы», “Приемы исследования древнерусской переводной повести”, “О значении истории языка для изучения древнерусской литературы” [15, с.214]. Не без впливу В.Перетца другокурсник І.Огієнко почав і свою національно спрямовану журналістську діяльність –

співпрацю з “Громадською думкою” – щоденною політичною, економічною та літературною газетою, перше число якої побачило світ 31 грудня 1905 р. [6, с.277]. Та ж українська спрямованість стала притаманною І.Огієнкові також у його роботі в семінарі, про що свідчить хоча б його реферат 1907 року про мовознавство у “стародавній Малоросії” [15, с.215].

Завдяки особистому сприянню улюбленого професора В.Перетца І.Огієнко ще на студентській лаві був залучений до діяльності в Києві НТШ [1, с.13, 181], про що читаємо в самого І.Огієнка: “1907. 13.V. М.Грушевський, В.Перетц та ін. закладають у Києві Наукове Т-во ім. Шевченка. Учні Перетца, в тім числі й Огієнко, стають працівниками Т-ва” [2, с.15]. А невзабарі в самому університеті Святого Володимира створюється зусиллями В.Перетца знаменита інституція, яка відіграла визначальну роль у гуманітарному формуванні нещодавнього медика І.Огієнка й була продовженням згаданого вже просемінара: “1907. 10.X. Середа. Початок праці в “Семінарі Російської Філології” проф. В.М.Перетца. Огієнко був членом-основником цього Семінара. Семінар збирався щосереди аж по 1914 р., і в цім семінарі Огієнко відбув свій науковий стаж. Проф. Перетц, досконалий педагог-учений, сильно впливав на всіх своїх учнів” [2, с. 15]. Хоча семінар В.Перетца був присвячений російській філології, там помітним був і український нахил, бо В.Перетц був дослідником (хоча й російськомовним) давнього українського письменства [6, с.42]; без цього нахилу не було б можливим те, чим тоді займався та про що пізніше повідомляв І.Огієнко: “1908-1909... Перекладає на українську мову праці В.Перетца...” [2, с.15], друкує ці переклади українознавчих студій В.Перетца в “Записках” УНТШ [6, с.43]. Як підкреслює сучасний дослідник, семінарії В.Перетца “переріс рамки гуртка, став відомим центром дослідження літератури давньої Русі. У

ньому І.Огієнко опановує основи джерело-, книгознавства, архео-, палеографії, архіво- та бібліотекознавства, формується як учений...” [5, с.14]. В.Перетц високо поцінював діяльність і науковий талант свого учня І.Огієнка й так відгукувався про нього: «Праці І.Огієнка, додатки до звіту засвідчують велику любов і здібність його до бібліографічних пошуків. Таким чином, дослідження про Д.Ростовського, І.Галятовського є цілком самостійні, цікаві» [21, с.180].

В тодішній діяльності І.Огієнка, в його контактах із В.Перетцом тісно перетиналися і заняття в семінарі, і редакторсько-коректорська праця в НТШ. Ось конкретна картинка тієї ситуації – звернення В.Перетца до М.Грушевського 30 березня 1908 р.: «Сегодня мне принесли (Огиенко) 5-ю кор[ректуру] 1-2 лл. к подписи и оказалось более 20 неисправленных ошибок, поправленных Огиенком в 3-й и 4-й корректурах! Я не могу подписывать такой макулатуры, да и Огиенко – человек не каторжный...» [5, с.55]. В.Перетц переймався і матеріальним станом бідного студента-напівсироти із селянсько-солдатської родини (просив М.Грушевського платити Іванові за редагування “Записок НТШ” хоча б «четвертной билет за книжку, что составит за год 100 р. и это по нищенски»), і його сімейною трагедією («...у Огиенка тут как раз огорчения помимо академических трений: умер сынишка») [5, с.55,312].

В.Перетц і по закінченні І.Огієнком навчання в університеті не випускає з поля свого зору талановитого учня-послідовника, бере активну участь у його подальшій долі: “1909. Х. Історично-філологічний факультет Університету Св. Володимира в Києві, на внесок проф. В.Перетца, просить Міністерство Народньої Освіти затвердити обраного ним Ів. Огієнка стипендистом при Київськім Університеті готуватися до професорської діяльності” [2, с.16]. За сприяння В.Перетца І.Огієнко відвідав із відрядженнями

Москву та інші наукові центри Російської імперії, вступив у контакти з відомими ученими [3, с.7]: “1910. 26.II – 6.III. – Наукова подорож І.Огієнка до Петрограду з Семінаром Російської Філології проф. В.Перетца” [2, с.17]. У Петрограді учасники семінару виступали з доповідями, й дуже знаменно, що 6 березня 1910 р. в імператорському товаристві любителів давньої писемності виступили і керівник семінару В.Перетц (про малоросійські шкільні діалоги XVII століття), і учасник семінару І.Огієнко (про видання “Неба Нового” І.Гаятовського); там на І.Огієнка звернув увагу видатний російський науковець-українофіл академік Олексій Шахматов і в листі від 31 листопада 1910 р. попросив молодого дослідника надіслати йому всі свої праці [15, с.152,217]. 25 лютого 1911 р., під час другої поїздки, на засіданні того самого петербурзького товариства І.Огієнко у присутності В.Перетца виступив з черговою доповіддю – про джерела “Неба Нового”. 9 лютого 1912 р. на засіданні Слов’янської комісії імператорського Московського археологічного товариства він доповідав про “Руно Орошене” Дмитрія Ростовського, і це була доповідь такого рівня, що І.Огієнко (серед інших восьми “семінаристів”) удостоївся честі бути обраним членом-кореспондентом імператорського товариства любителів стародавньої писемності [15, с.217-218].

Про те, як оцінював І.Огієнка В.Перетц часів їхньої тісної співпраці, пізніше (1953 року) писав Іванові Івановичу професор М.Фасмер: “Помнися мне, что покойный В.Перетц был очень высокого мнения о Вашей работоспособности и не ошибся” [19, с.491].

Коли 1910 року І.Огієнко на шпальтах “Записок Українського наукового товариства” опублікував дослідження “Огляд українського язикознавства”, то в ньому знайшлося місце і для аналізу праці В.Перетца “Огляд української лексикографії” [15, с.280-281].

Отже, *російський* семінар В.Перетца не заперечував і *українських* наукових пошуків – перш за все з боку І.Огієнка. В цьому плані надзвичайно цікавим є наступне його твердження, де йдеться про своє рідний науково-політичний донос, але такий донос, в якому була правдива основа й проливалось світло на особливий характер стосунків між І.Огієнком та В.Перетцем, на деякі сторінки поетичної творчості І.Огієнка: “1912. В Києві вийшла книжка: С.Н.Щеголевъ: «Украинское движеніе, какъ современный этапъ Южно-русскаго сепаратизма», з доносами на українців. Про І.Огієнка тут написано: «Научныя силы Кіевской «Просвѣты» представлены: проф. А.Крымскимъ, прив.-доц. А.А.Русовымъ и г. И.Огієнко, проф. стипендіатомъ Кіевскаго Университета по катедрѣ русскаго языка (ст. 197)... г.Огієнко – патентованный украинець (217)... Талантливый ученикъ проф. Перетца г.Огієнко (изъ крестьянъ Кіевской губ.) въ началѣ 1911 г. оставленъ при Университетѣ профессорскимъ стипендіатомъ готовится на профессора по катедрѣ русскаго языка и словесности. Очевидно, г.Перетць готовитъ себѣ сотрудника, а со временемъ и преемника. Выборъ нельзя не признать удачнымъ. Достаточно прочесть рядъ статей г.Огієнка въ «Радѣ» подѣ недвусмысленнымъ заголовкомъ: “Вчімося рідної мови”, чтобы признать у него не только задатки, но и рвеніе къ украинизаторской дѣятельности. Съ 1906 г. г. И.Огієнко осѣдлалъ украинскаго пегаса. По тенденціи очень любопытны его символическіе вирши: “Могутній орелъ” и совсѣмъ не символическіе: “Не питай” (“Українська Муза”, Кієвъ, 1908, ст. 1143-1145). Можно думать что тучи, собравшіяся надъ катедрой русскаго языка и словесности въ Кіевскомъ Университетѣ, не скоро разсѣются»

(с.445)” [2, с.18-19]. У світлі цього доносу стає зрозумілим, чому учений комітет міністерства освіти своїм рішенням від 30 квітня 1912 р. оцінив звіт професорського стипендіата І.Огієнка з березня 1911 по січень 1912 р. лише як задовільний, попри достатню кількість публікацій та схвальний відгук наукового керівника професора В.Перетца [6, с.46].

Того ж таки 1912 р., який ознаменувався згаданим доносом, з’явився перший реєстр наукових виступів І.Огієнка серед надрукованого списку доповідей інших учасників Семінару російської філології університету Святого Володимира в Києві [15, с.96].

У зв’язку з від’їздом у 1914 р. В.Перетца з Києва до Петербурга “Семінар російської філології” теж перемістився до тодішньої столиці Російської імперії, там інтенсивність його функціонування підупала, але і в цей час І.Огієнко брав певну участь у роботі семінару [20, с.51].

Коли 1916 року київська інтелектуальна громада відзначала 25-ліття наукової діяльності В.Перетца, а 1917-го – десятиліття його славетного семінара, то І.Огієнко був включений до редакційного комітету відповідних ювілейних збірників і активно займався цією справою [5, с.65].

Опублікована 1918 року І.Огієнком, що на той час уже сам був професором, книжка “Українська культура” свідчить, з яким пієтетом він продовжував ставитися до В.Перетца, в ту пору вже академіка: автор неодноразово посиляється для доказу історичної давнини українських артефактів на праці В.Перетца «Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали» 1900 року та “Вірші Єром. Климентія” 1912 року та ін. (“як показали досліди акад. В.Перетца”), коли йдеться чи про поширеність у XVIII столітті на території навіть північної Росії українських пісень “Ой за гаєм-гаєм, гаєм зелененьким” та “Ой полола горлиця ле-

беду”, чи про високий рівень авторської поезії в Україні XVII-XVIII століть, чи про постання тонічної системи віршування в Україні раніше за Росію (“акад.. В.Перетц довів”); автор згадує В.Перетца в контексті когорти “тих славних приятелів наших, що багато попрацювали на нашому ґрунті і боронили нас в найпаганші часи” [7, с.6,40,46,47,125].

Початок 20-х рр. фізично розлучив назавжди вчителя, який залишився під советами, та учня, що вибрав еміграцію. Радянські умови не дозволяли В.Перетцу публічно відгукуватися позитивно про “відщепенця” І.Огієнка. Тож залишається лише дивуватися, як це тоталітарна влада допустила, що в пам’ятній книзі, укладеній учнями В.Перетца й виданій 1929 року в Ленінграді, І.Огієнко названий відомим науковцем, фахівцем з української мови та історії української літератури, професором Варшавського університету з наведенням чималого списку (69 найменувань) його друкованих праць [13, с.91], хоча видавцям таке пошанування “українського буржуазного націоналіста”, “юди”, “зрадника” загрожувало репресіями й навіть фізичним знищенням [15, с.100]... Втім, чесний науковець В.Перетц, який на деякий час повернувся до Петрограда-Ленінграда (зорганізував там 1921 року “Товариство прихильників української історії, письменства й мови”!), але знов переїхав до Києва й очолив там 1927 року ним же зініційовану Комісію давньої літератури Всеукраїнської академії наук, досліджував “Слово про Ігорів похід” і сміливо виступав проти будь-якого втручання партійних та урядових чиновників у справи літературної науки, а це, як і обстоювана ним теза про українськість літературних пам’яток і традицій княжого Києва, призвело до типових репресій щодо нього, до напівзаслання-напівеміграції (за словами О.Грибєдова 100-літньої давнини) “в глуш, в Саратов”, де зацькований Володимир Миколайович і за-

кінчив земну путь [9, с.427; 14, с.154,167,169]. Про це згадувала в листі до І.Огієнка (Іларіона) від 7 серпня 1948 р. Василина Пошивайло: “Хто б з нас повірив тоді, що доля занесе Вас до Канади, мене – до альпійського міжгір’я Міттенвальд, а В.М.Переця засланим до Самари (так! – *М.Л.*)” [19, с.409]. І в 1949 р. (в листі від 1 листопада з Австралії) про В.Перетца згадував єпископ Сильвестр (науковець Гаєвський), пишучи про себе: “...числився науковим співробітником Укр[аїнської] Ак[адемії] Наук при кафедрі акад. В.М.Перетца...” [19, с.459].

І.Огієнко назавжди залишився вдячним своєму наставникові й не втомлювався демонструвати це. З 1921 р., наприпочатку свого емігрантського життя, І.Огієнко впритул починає працю над історією українського друкарства, хоча основи цього інтересу були закладені ще в роки занять у науковому семінарі В.Перетца з явною заглибленістю всіх “перетчат” в історичну проблематику [5, с.112]. І коли І.Огієнко відгукнувся в часописі “Стара Україна” рецензією на вихід у Києві 1924 р. журнальної публікації “350 років українського друку. 1574-1924”, то в цій рецензії він серед авторів статей виділив і свого вчителя В.Перетца [5, с.113-114]. І в ґрунтовному Огієнковому дослідженні “Історія українського друкарства” (Львів, 1925) неодноразово бачимо скрупульозні посилання на вже знайомі «Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы», на, що особливо цікаво житомирянам, “Отчетъ объ экскурсії семінарія русскої филології въ Житомирь» 1911 року [13, с.90] та інші праці В.Перетца, в тому числі й перекладені І.Огієнком з російської на українську, на розвідки учасників колишнього філологічного семінару В.Перетца [8, с.210,216,251,270,277,403,406,407]. У варшавському двохтомному монографічному виданні 1930 року “Українська літературна мова XVI-го ст.. і Крехівський “Апостол” 1560 р.” професор І.Огієнко зробив титул: “Високоповаж-

ному і дорогому учителеві своєму академікові Володимирові Перетцю в день шестидесятиліття життя його на знак глибокої пошани та щирої вдячності присвячує автор” [6, с.42]. “Ці теплі слова свідчили не лише про повагу І.Огієнка до В.Перетца як до вченого, а й про вдячність учня Вчителеві, який відчинив перед ним двері у безкраї простори знань, навчив справжній насолоді від нелегкої праці “на чорному дворіщі науки”, допоміг досягнути необхідності постійного самовдосконалення. Своєю зрілою працею І.Огієнко ніби складав іспит перед улюбленим наставником” [15, с.390].

На смерть В.Перетца І.Огієнко відгукнувся в 1936 р. некрологом у своєму часописі “Наша культура” [1, с.202]. А в дослідженні “Українська церква” (Прага, 1942) І Огієнко зробив посилання на праці В.Перетца «Новые труды о жидовствующих» 1908 року та «”Просветитель” Иосифа Санина в украинском переводе нач. XVII в.», а також на його «Материалы и исследования» [18, с.107, 249].

У своїй монографії “Свята Почаївська Лавра” (Вінніпег, 1961) І.Огієнко (митрополит Іларіон) використав працю В.Перетца «Историко-литературные исследования и материалы» (СПб, 1900) з відомостями про почаївський “Богословник” 1790 року [17, с.424].

1965 року у Вінніпезі вийшла друком цінна праця митрополита Іларіона “Дохристиянські вірування українського народу”. В ній автор – І.Огієнко – не раз використав науковий доробок В.Перетца. Так, при характеристиці символічного значення образу півня в українських віруваннях, при аналізі дохристиянського пантеону (зокрема, коли йдеться про бога Велеса), при торканні до теми віри у сни даються посилання на книжку В.Перетца “Слово о полку Ігоревім” (Київ, 1926) [16, с.77,94,106,226].

Про величність постатей В.Перетца та І.Огієнка, про їхній тісний зв’язок, самостійний шлях кожного та актуаль-

ність (включаючи й навчальну) інтелектуального доробку обох в нинішню добу незалежної України варто сказати словами сучасних дослідників: "...методологічні та організаційні засади семінару В.М.Перетца... послужили доброю професійною та світоглядною школою молодому Іванові Огієнку, вплив якої позначився не тільки в роках молодості, але й визначив характер цілої наукової діяльності ученого" [13, с.87]; "Вийшовши з наукової школи В.Перетца, навчаючись у Київському університеті Святого Володимира, він⁷ творив власні засади наукових досліджень. Їхнє вивчення повинно слугувати вихованню у студентів здібностей до наукової праці" [11, с.168].

Список використаних джерел

1. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – Львів, 1997. – 230 с.
2. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
3. Митрополит Іларіон. – Львів, 1993. – 80 с.
4. Опанасюк Олексій. З епістолярію Івана Огієнка // Косень – №2-3. – 1999.
5. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
6. Тимошик Микола. "Лишусь навіки з чужиною...": Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
7. Огієнко Іван. Українська культура. – Київ: Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918. – 272 с.
8. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.
9. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.

⁷ І.Огієнко. – М.Л.

10. Ляхоцький Володимир. Митрополит Іларіон: досліді спадку та долі // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ, 2007.

11. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”: штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. – Кам’янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.

12. Тюрменко Ірина. Історико-порівняльний аналіз українських культурологічних концепцій ХХ століття // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск І. – Кам’янець-Подільський, 2003.

13. Поліщук Ярослав. Семінар професора Володимира Перетця та початки наукової діяльності Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск II. – Кам’янець-Подільський, 2005.

14. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.

15. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.

16. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1965. – 424 с.

17. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Свята Почаївська Лавра. – Київ, 2004, - 440 с.

18. Огієнко Іван. Українська церква: нариси з історії Української православної церкви. – Київ: Україна, 1993. – 284 с.

19. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.

20. Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка: 1926-2001 (сторінки історії). – Київ: Наукова думка, 2003. – 592 с.

21. Мацько Віталій. Науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка: київська доба // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.

“...НАРОД НАШ БУВ СИЛЬНО ЗДЕНАЦІОНАЛІЗОВАНИЙ...” *(Іван Огієнко та Андрій Лобода)*

1

У часи свого перебування на студентській лаві (1904-1909 рр.) Іван Огієнко, як свідчить він сам, “усильно навчається... у професорів...” – і далі йде перелік цих професорів, серед яких першим зазначений “А.М.Лобода (нова література, українська література, народна словесність)” [1, с.13]. Неважко зрозуміти, що на молодика, який саме в цей час формував свою духовну українськість, викладач важливих українознавчих дисциплін мав справляти чималий вплив (як пише М.Тимошик, на адресу А.Лободи “теплі слова вдячності... міг би сказати...” І.Огієнко [4, с.42]). Цей процес українського самоусвідомлення студента в умовах *імператорського*, отже стовідсотково *російського* Київського університету Святого Володимира важко переоцінити. Ось як говорив про це пізніше сам 75-літній митрополит Іларіон (професор Іван Огієнко) в Канаді:

“Зміст моєї праці диктувало мені саме життя. За своїх студентських років (1903-1909) я вперше зрозумів, що Україна знаходиться в московській окупації. Зрозумів, що український народ у неволі, хоч він – окрема нація, яка має свою історію, свою культуру, а тому має право на самостійне життя.

Але народ наш був сильно зденаціоналізований, забув про себе все і відкрито хилився на бік переможця. І я ясно переконався, що вся моя праця мусить бути тільки національна, для національного усвідомлення й воскресення свого народу. І всі свої сили треба віддавати тільки українському народові!” [10, с.11].

Спілкування І.Огієнка з професором А.Лободою було одним із вагомих чинників, які сформувавши любов студента-філолога до книжки [10, с.334].

Відомо, що на становлення І.Огієнка як науковця-українознавця великий вплив мала його участь у семінарі професора-академіка Володимира Перетца; семінар хоч і був пов'язаний офіційною назвою з *російською* філологією, але дуже заохочував юних учасників-студентів до поглиблених українознавчих досліджень, і серед таких учасників одним із найзавзятіших був І.Огієнко. В багаторічній історії семінару був складний період 1905-1907 рр., пов'язаний із подіями першої російської революції, коли заняття наукової інституції були під загрозою зриву. Тоді на допомогу своєму колезі В.Перетцу і прийшов його побратим А.Лобода: обидва професори вирішили проводити заняття по черзі у власних помешканнях [10, с.214-215].

Про те, що наукові роботи російськомовного українознавця А.Лободи були надто важливими як для І.Огієнка, так і для високого оточення, в яке тоді він входив, свідчить той факт, що в 1908-1909 рр. Іван, “коректор, перекладник і неофіційний редактор “Записок Наукового Товариства ім. Шевченка” в Києві, томів I-VI... перекладає на українську мову праці В.Перетца, А.Лободи... й ін.” [1, с.15] – переклади були опубліковані у згаданих “Записках...” [4, с.43] . Причому І.Огієнко не просто з сумлінням перекладав російськомовні праці А.Лободи: вочевидь, відчуючи свою перекладацьку участь як певне співавторство, “редактор-початківець безпосередньо повністю готував до друку розвідки” свого наставника [11, с.54].

2

Після блискучого закінчення І.Огієнком у 1909 р. університету (диплом із відзнакою), після майже закінченої дисертації «”Ключ розуміння” Іоанікія Галятівського», перспективний випускник одержав рекомендацію факуль-

тету щодо залишення на кафедрі та щодо призначення професорської стипендії. І Андрій Митрофанович Лобода був одним із тих професорів (разом із безпосереднім науковим керівником І.Огієнка В.Перетцем), які дали Іванові рекомендації на одержання згаданої стипендії [3, с.8]. Проте в житті майже затвердженого докторанта склалася дуже драматична ситуація: ректорат університету відповідає на ці клопотання негативно. Пояснюється це прозоро: університетське керівництво одержало від Міністерства освіти лист-відповідь на донос професора Т.Флоринського, який спочатку прихильно ставився до І.Огієнка, поки, будучи лютим україноненависником, не помітив у студентові борця проти русифікації. На захист І.Огієнка став професор С.Єфремов статтею в московській газеті “Русское слово” (“Трагедия молодого украинского ученого”), були й інші досить впливові клопотальники за І.Огієнка, але протягом двох років ці клопоти були марними. Надамо слово професорові М.Тимошкиу:

“Щоб уявити, з яким розпачем і болем зустрів цю відмову Іван Огієнко, варто бодай фрагментарно оглянути, якими тяжкими і в матеріальному, і в моральному плані були для нього ті студентські роки: звільнення з університету після першого курсу через несплату за навчання, поновлення і заслужене виборення Кирило-Мефодіївської стипендії, вимушені безперервні підробітки – погодинні після лекцій протягом усього періоду навчання і кількамисячні канікулярні, аби допомогти бездомній матері (у 1897 р. повністю згоріло в Брусилові їхнє обійстя) і своїй уже сім’ї (1907 року він одружується з учителькою з Брусилова Домініком Литвинчук), закриття властями київської “Просвіти”, активним членом якої він став, смерть матері 1908 року (вона так і не дочекалася відчутної синовій допомоги) і, нарешті, ще один удар долі – смерть у червні 1910 року малолітнього сина Євгена... за всі роки навчання

в університеті Огієнко ніколи не мав постійного помешкання. Після одруження, зважаючи на брак грошей і дороожечу помешкань київських здавачів житла, він знімає з молодого дружиною таке помешкання за Києвом – у селі Дзвонкове неподалік Мотовилівки, куди щодня змушений був добиратися після лекцій потягом і пішки... До всіх несподіваних житейських негараздів додавалася, отже, ще одна, найголовніша – повна непевність у завтрашньому дні... Огієнко практично опинявся поза університетом... Очікувати звістки з університету Огієнкові довелося майже два роки... На початку 1911 р. по міністерству освіти таки вийшов наказ про зарахування з 1 січня Івана Огієнка професорським стипендіатом і призначення йому стипендії в розмірі 1200 карбованців на рік” [12, с.21-22]. І, повернувшись до *alma mater*, І.Огієнко, безумовно, зберіг велику вдячність до А.Лободи, який брав таку активну участь у виборюванні його молодим колегою місця під національним “науковим сонцем”.

3

Після всього зазначеного є сенс нагадати перебіг життя А.Лободи, його статус в університеті та наявні на той час його наукові публікації, які перекладав І.Огієнко.

Андрій Митрофанович Лобода (1871-1931) народився на території Литви в сім’ї українця-чернігівця [8], там закінчив гімназію, протягом 1890-1894 рр. навчався в Київському університеті Святого Володимира, а вже за два роки він стає приват-доцентом своєї *alma mater*. 1904 року, коли І.Огієнко вступив до цього престижного вищого навчального закладу, А.Лобода став професором університету. 1906 року він був ініціатором відкриття (повторного) в Києві Вищих жіночих курсів і в цьому закладі також був обраний професором [2].

Із трьох іпостасей, в яких А.Лобода постав перед студентом і докторантом І.Огієнком, – викладач нової літера-

тури, української літератури та народної словесності – в Андрієві Митрофановичу явно переважав останній (у природному поєднанні з етнографією), і подальша його діяльність в структурі Академії наук це засвідчила. Чільною ідеєю наукових праць А.Лободи, з якими мав справу молодий І.Огієнко, були російські билини та їхні генетично-тематичні джерела в інших східнослов'янських творах народної словесності: “Банович Страхи́ня” 1894 року [6], “Білоруська народна поезія і російський билинний епос” 1895 року, “Російський богатирський епос” 1896 року, “Російські билини про сватання” 1902 року [2]. У своїх дослідженнях науковець дотримувався позицій історичного вивчення фольклору, прагнучи розкрити соціально-історичну та культурно-побутову основу народної творчості [6]. 1910 року, коли І.Огієнко переживав згадані вже нелегкі часи (йому було відмовлено в професорській стипендії, в нього помер один син і народився другий, він полишив співпрацю з М.Грушевським у київських “Записках НТШ”), але з університетом не поривав, здійснив наукову подорож до Петрограда з Семінаром російської філології професора Володимира Перетца) [1, с.16-17], А.Лобода уклав перший в Україні посібник із фольклористики – “Лекції з народної словесності” – на базі того лекційного курсу, який пощастило прослухати І.Огієнкові [6]. Але й історії власне української літератури Андрій Митрофанович не забував, особливо давнє українське письменство, до якого був небайдужим і студент і докторант І.Огієнко. 1903 року А.Лобода стає автором праці “До питання про давньоруську освіченість у дотатарський період”, 1908 року публікує “Причинки до характеристики давнього київського бурсацтва” [6].

Андрій Митрофанович багато років був членом і секретарем Історичного товариства Нестора-літописця (і тут він та І.Огієнко мали можливість спілкуватися, оскільки

1912 року Іван Іванович стає членом цього Товариства [11, с.15], у 1913 р. одержує неодноразові запрошення на засідання товариства за підписом А.Дободи [15, с.186]), українського “Історико-літературного товариства”, Наукового товариства ім. Т.Шевченка, стояв біля витоків Українського Наукового товариства в Києві. З 1915 р. А.Лобода стає головним редактором київських “Университетских известий” [2].

4

У роки виборювання незалежності молодій Українській державі професор Андрій Лобода знайшов своє гідне місце. Після створення в Києві 1918 року за Гетьманату Української академії наук А.Лобода очолив фольклорно-етнографічну комісію [5, с.204]. Того ж року і А.Лобода, і І.Огієнко погодилися на пропозицію стати професорами історико-філологічного факультету нового вишу – Київського державного українського університету [4, с. 55-56]. Аналізові історії та сучасного стану української етнографії було присвячено розвідку А.Лободи “П.О.Куліш-етнограф” 1919 року [6]. На початку того ж року Іван Огієнко, залишаючись ректором створеного ним Кам’янець-Подільського українського державного університету, був призначений Директорією на високу посаду міністра народної освіти. І вдячний учень не забув про наукові та освітянські заслуги свого університетського вчителя: міністр І.Огієнко включив А.Лободу до складу щойно створеної великої міністерської ради поруч із такими визначними науковцями та громадськими діячами, як Д.Багалій, А.Кримський, Є.Тимченко, Ф.Сушицький, Г.Павлуцький, О.Левицький, О.Музиченко, М.Міяковський [9, с.311-312] (на жаль, розгорнути плідну роботу ради в тих складних, швидкоплинних умовах не вдалося [4, с.62]). Включив міністр І.Огієнко А.Лободу й до складу Комісії, створеної для роз-

роблення нових правописних правил після наказу про державний статус української мови в УНР [10, с.156-157]

5

Надалі життєві шляхи І.Огієнка та А.Лободи розійшлися. Іван Іванович до скону літ став емігрантом, тоді як А.Лобода в радянську систему цінностей вписався спокійно – вочевидь, тому, що йшов експеримент з “українізацією”, а до пори масових репресій української інтелігенції не дожив. Протягом 1921-1930 рр. він – голова все тієї ж Етнографічної комісії ВУАН. 1922 року його обирають акад.-міком ВУАН зі спеціальності “етнографія”. 1923 року відомий українознавець очолив секцію літератури Київської науково-дослідної кафедри мовознавства, водночас ставши членом Центрального бюро краєзнавства при Російській Академії наук та її членом-кореспондентом [2], і цього ж часу виходить у світ його розвідка «До літературної історії Кулішевих “Записок о Южной Руси”» [6]. У 1925-1930 рр. А.Лобода очолив редакцію “Етнографічного вісника”, в якому друкувалися результати роботи Етнографічної комісії [2]. 1925 року до зацікавленого читача прийшли дві розвідки А.Лободи: “Сучасний стан і чергові завдання української етнографії” та “Краєзнавство на Україні”, 1926 року – “Доля етнографії на Україні в 1917-1925 рр.”. 1927 року він опублікував праці “Заклик В.Гнатюка записувати етнографічні матеріали”, “З пісень на Україні про світову війну 1914-1918 рр.”, узагальнивши результати збирання й вивчення фольклору новітньої доби, та “З життя на Україні 20-х – 30-х років XIX ст.” [6]. Того ж 1927 року він був удостоєний Великої золотої медалі Все-союзного географічного товариства за значний внесок в українське народознавство, за розвиток краєзнавчого руху [2]. У 1928 р. побачило світ дослідження А.Лободи «Від частушки до пісні “довгої”».

Академік виступав також із дослідженнями, присвяченими творчості Т.Шевченка та О.Пушкіна, науковій діяльності М.Максимовича, з низкою оглядів і рецензій [6]. В середині 20-х років здійснювалося Академічне видання творів Т.Г.Шевченка, і академік А.Лобода був членом комісії, яка опікувалася цією важливою справою [14, с.175].

...На смерть А.Лободи відгукнувся в московських “Известиях АН СРСР” у 1931 р. його колишній колега по праці в Київському університеті Святого Володимира і вчитель І.Огієнка академік В.Перетц. Час від часу йому присвячували статті як за життя (1924 року на вшанування тридцятиріччя його наукової діяльності), так і в подальші роки [2], але в цілому він був не у великій пошані, і, скажімо, в середині 60-х років ХХ століття його могила на Лук'янівському цвинтарі в Києві мала занедбаний вигляд [7].

І.Огієнко (митрополит Іларіон) до останніх років емігрантського служіння Україні продовжував користуватися працями А.Лободи та пропагувати їх. У книжці 1965 року “Дохристиянські вірування українського народу” при описі народного весілля дається посилання на вже знайому нам (а Іванові Івановичу знайому ще зі студентських років) дисертацію А.Лободи “Русскія былины о сватовствѣ” (Київ, 1904); серед рекомендованої читачам літератури значиться книжка А.Лободи “Лекції по народной словесности” (Київ, 1910) [13, с.212,392].

Усього видатному етнографові, фольклористові, літературознавцю й педагогу, організаторові української науки академіку Андрієві Митрофановичу Лободі належить більш ніж сто наукових праць, які характеризуються багатим фактичним матеріалом і досі зберігають значну пізнавальну вартість [2; 7].

Список використаних джерел

1. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
2. <http://www.google.com.ua>.
3. Митрополит Іларіон. – Львів: Логос, 1993. – 80 с.
4. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548.
5. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
6. <http://www.ukrainians-world.org.ua/expositions/483943272d9a5955/>.
7. <http://ukrainians-world.org.ua/about/45/49/86/99/>.
[8http://www.ukrainci.hu/arhiv/hromada_82/kalendar/cserveny.html](http://www.ukrainci.hu/arhiv/hromada_82/kalendar/cserveny.html).
8. Завальнюк Олександр. Іван Огієнко – творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск V. - Кам'янець-Подільський національний університет, 2008.
10. Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
11. Ляхощкий Володимир. Прогресивізм: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
12. Тимошик Микола. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій,

науковій, редакторській та видавничій діяльності.
– Київ: Заповіт, 1997. – 232 с.

13. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1965. – 424 с..

14. Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка: 1926-2001 (сторінки історії). – Київ: Наукова думка, 2003. – 592 с.

15. Мацько Віталій. Науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка: київська доба // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.

В ОБОРОНІ САМОБУТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ *(Іван Огієнко та Микола Дашкевич)*

У 1949 р. Іван Огієнко – митрополит Іларіон – цитує в дослідженні “Історія української літературної мови” роздуми історика Володимира Антоновича: “Вплив російської культури на українців занадто великий і тому шкідливий. Російська література сильніша за українську, а російська мова надто близька до української – це збільшує небезпеку. Коли українці будуть засвоювати загальнолюдські ідеї й вищу культуру з творів західноєвропейської думки чужоземними, більш далекими мовами, то вони не будуть так утрачати свою рідну мову, як тепер. Вони будуть намагатися висловлювати ці ідеї своєю мовою і цим сприятимуть її розвитку, а разом з тим і розвиткові рідної літератури й культури. Нехай молодь вчиться чужоземних мов, читає багату на ідеї західноєвропейську літературу – це буде корисніше для неї, як вплив російської літератури”. Цебто – лицем до Європи в творенні української літературної мови й культури!” [1, с.249-251].

Отже, за В.Антоновичем та І.Огієнком, для формування української незросійщеної культури нашому народові в особі перш за все молоді важливо стати “лицем до Європи”, “засвоювати загально людські ідеї й вищу культуру з творів західноєвропейської думки”, читати “багату на ідеї західноєвропейську літературу” – і це сприятиме “розвиткові рідної літератури й культури”.

З цього погляду корисним буде процитувати наступне місце з іншої праці І.Огієнка – “Моє життя”, де він говорить про себе у третій особі: “1904-1909. Усильно навчається... у професорів: А.М.Лободи (нова література, українська література, народна словесність), ...М.Дашкевича

(західньо-європейська література, церковна лірика)...” [2, с.13].

Таким чином, Микола Павлович Дашкевич (1852-1908) був тим науковцем, який першим навернув студента Київського університету Святого Володимира Івана Огієнка до багатств світової літератури. Звісно, контактували вони надто мало – всього три роки; надто великою – тридцятирічною – була вікова різниця між двома уродженцями (за сучасним адміністративним поділом України) Житомирщини (М.Дашкевич народився в селі Бежів теперішнього Чуднівського району, І.Огієнко – в містечку Брусилів, нині це районний центр): Іванові було 23 роки, коли він став студентом 53-річного університетського викладача. Та для допитливого юнака, який, мов губка, всмоктував усе духовне, що мало сприяти його становленню в тих майбутніх іпостасях, котрі передбачив для нього Бог, і трьох років було досить, аби Микола Павлович залишився в його житті назавжди. Тож варто нагадати читачеві основні віхи наукового шляху викладача зарубіжної літератури, тим паче що він був у свою чергу учнем іще одного вихідця з житомирсько-волинських обширів – уже цитованого В.Антоновича [3, с.41].

М.Дашкевич – український та російський літературознавець, фольклорист, дійсний член Петербурзької Академії наук з 1907 р., доктор історії всесвітньої літератури та професор кафедри історії західноєвропейських літератур. Середню освіту він здобув у славетній Житомирській чоловічій гімназії, куратором якої був відомий польський письменник та освітянин, українофіл Ігнаці Крашевський і в якій у різні роки навчалися Кость Михальчук і Володимир Короленко. Відтак із 1868 р. навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира, по закінченні понад тридцять років викладав там, де його й зустрів значно пізніше І.Огієнко [3, с.41].

М.Дашкевич був, як і його вчитель В.Антонович, представником культурно-історичної школи та порівняльно-історичного методу в літературознавстві. З-під руки Миколи Павловича вийшли такі історичні та історико-літературні дослідження, як (в українському перекладі) “Князювання Данила Галицького за російськими та іноземними відомостями” (1873 року – студентська робота, відзначена золотою університетською медаллю), “З історії середньовічного романтизму” (1876 року), “Поступовий розвиток науки історії літератури та сучасні її завдання” (1877 року), “До питань про походження російських билин” (1883 року – тут спростовано гіпотезу російського історика Погодіна про заселення Києва та середньої Наддніпрянщини до середини XIII століття росіянами), “Романтика круглого столу в літературі і житті Заходу” (1890 року), “Мотиви світової поезії у творчості Лермонтова” (1892 року), «Питання про літературне джерело української опери І.Котляревського “Москаль-чарівник”» (1893 року), “Малоруська й інші бурлескні (жартівливі) Енеїди” (1898 року), “О.С.Пушкін в ряду великих поетів нового часу” (1900 року). Перу М.Дашкевича належали численні статті про творчість Шекспіра, Мольєра, Міллера, Байрона, Гете, Метлинського, Жуковського, Гоголя та інших письменників.

Як бачимо, професор зарубіжної літератури плідно та ґрунтовно займався й історією української белетристики. Головною працею М.Дашкевича з цієї проблематики справедливо вважається «Відгук про дослідження п.Петрова “Нариси історії української літератури XIX століття”» (1888 року); публікація отримала високу оцінку з боку Івана Франка, який у статті “Карпаторуська література XVII-XVIII віків” писав: “...розвій української літератури у зв’язку з суспільним життям, місцевими традиціями і інтєресами показаний тут дуже гарно і широко: українська

література являється впливом дійсних духовних потреб, впливом історії і розвою даної території...” [3, с.142]. “Рецензія” М.Дашкевича мала обсяг біля трьохсот сторінок і, як свідчить дослідник творчості науковця, “своїм значенням перевищила книгу М.Петрова і була на той час видатною науковою працею, присвяченою проблемам української літератури (в основному першої половини ХІХ століття). Вона є одним з найкращих джерел в українському літературознавстві” [3, с.42]. Основний пафос М.Дашкевича спрямований проти твердження М.Петрова про вторинний, неоригінальний характер української літератури (пафос, який пізніше блискуче розів’є І.Огієнко у книжці “Українська культура”). При цьому М.Дашкевич, представник порівняльно-історичного літературознавства, не заперечував взаємовпливів поміж українською та іншими літературами. Творчість Тараса Шевченка дослідник вважав незаперечним проявом народності української літератури – і ця ідея стане однією із провідних у майбутній Огієнковій Шевченкіані.

За заведеним звичаєм, професори завжди рекомендували студентам для студіювання свої публікації, тим паче що в ті часи майже не практикувався випуск підручників і посібників для вищої школи, тож І.Огієнко не міг не користуватися літературознавчими працями свого викладача.

Про високий авторитет професора свідчив той факт, що в Києві 1906 року було опубліковано “Сборник статей по литературе и истории в честь Николая Павловича Дашкевича”, а коли 1908 року науковець відійшов, то на його смерть відгукнулися вже названий у спогадах І.Огієнка колега небіжчика А.М.Лобода в Києві (“Н.П.Дашкевич как историк литературы русской и малорусской”) та М.Н.Сперанський у Санкт-Петербурзі, в органі Академії наук (“Николай Павлович Дашкевич”). Науковий спадок М.Дашкевича – це понад 70 праць. Його обирали в Київському

історичному товаристві Нестора-літописця послідовно членом, секретарем, а з кінця 60-х років – головою [3, с.41-42; 4, с.22]. Дослідження М.Дашкевича видавалися й після його смерті. Одне з місць його “Статей по новой русской литературе” (Петроград, 1914) спонукало західно-українського науковця Михайла Мочульського до написання непересічної статті “Літературні паралелі (Шевченків “Сон” і “Призраки” Тургенєва)”, в якій автор показав, “як переобразився первісний поетичний задум Тургенєва в горнилі його творчого духу, а після... як поведився Тургенєв з чужим поетичним замислом, у данім випадку з Шевченковим... Тургенєв узяв у Шевченка не лише загальні контури його візії, але покориствовався також його поетичними картинами, а подекуди й орнаментикою” [6, с.92-93].

Для житомирян особливо важливим є те, що наш крайнин уперше в праці “Болохівська земля” (1878 року) науково дослідив питання про болохівців (мешканців теренів верхнього басейну річок Случ і Буг), спробував пов’язати з ними походження українського козацтва, відносячи його аж до XIII століття [3, с.41-42].

І.Огієнко добре прислухався до поради В.Антоновича щодо корисності вивчення європейських мов, він добре за своїв курси зарубіжних літератур М.Дашкевича, тож не дивно, що Іван Іванович вільно послуговувався зарубіжними першоджерелами. Так, лише в його “Українській культурі” (1918), де автор вельми тепло відгукнувся про вже згадану нами працю М.Дашкевича “Отзывъ о сочиненіи г.Петрова...” (“дуже цінна праця”) та про «Нѣсколько данныхъ изъ исторіи Кіева, Кіевской земли и Кіевских историческихъ памятниковъ» (антиукраїнська “теорія Соболевського викликала гарячу полеміку, – багато вчених повстали проти неї і довели неправдивість її як з боку історичного, так і з боку філологічного; найбільше цінні

праці тут дали професори: Дашкевич, Антонович...) [5, с.116,259] й назвав свого університетського наставника серед “славних дослідників наукових”, які “повели вперед рідну науку, придбали слави собі й Україні, й більшість з їх добре відома навіть в Європі” [5. с.123-124], ми натрапляємо на такі посилання, як німецькомовні “Studien auf dem Gebite des ruthenischen Sprache”, Lemberg, 1880 Ом. Огоновського, “Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache”, Wien, 1913 С.Смаль-Стоцького та Ф.Гартнера [5, с.24-25].

І.Огієнко згадував, що М.Дашкевич викладав йому не лише зарубіжні літератури, а й такий специфічний предмет, як церковна лірика. Знаючи подальший життєвий шлях Івана Івановича, неважко зрозуміти, яке велике значення у становленні митрополита Іларіона мала ця навчальна дисципліна. І коли ми у працях І.Огієнка зустрічаємо такі положення, як “Книга Псалмів – найвеличніша та найпоетичніша збірка релігійних гімнів...”, а “Пісня над Піснями” – це “збірочка народних весільних пісень” (притча 1943 року “Блажен, хто і скоти милує”), “Молитви наші глибоко поетичні, які наповнюють красою душу й серце наше” (“Горе зрадникам свого рідного!” 1943 року), “Релігійна поезія сприймається віруючою душею, а не матеріялістичним розумом!” (молитва “Господи, Боже наш...” 1947 року), “Мої пісні – молитви серця” (проповідничі тези “Прийміте всі Духа страху Божого!” 1951 року), “Поезія – то Божа мова” (“Денник наболілої душі” 1959 року), “Поезія Молитов – це найчистіші солодощі для душі й серця віруючого” (“Денник моєї душі” 1965 року), коли ми дізнаємося про І.Огієнка як про автора літературної монографії 1961 року “Біблійна поезія” [10, с.22-24,42,61-63,72], – то в усьому цьому не можна не вбачати благотворного впливу М.Дашкевича.

За радянських часів творчий спадок Миколи Дашкевича, як і І.Огієнка, заслужив “почесної” характеристики “українського буржуазного націоналізму” й був вилучений з наукового обігу, його архів та будинок у рідному селі не збереглися [3, с.44]. Нині в незалежній Україні філологічна думка повертається до М.Дашкевича: у відповідних вишах вивчається його наукова спадщина в контексті проблем компаративних досліджень української літератури в системі світових літератур, йдеться про розроблені ним мотиви іманентності мистецтва, про осмислення Миколою Павловичем значної частини наукової спадщини своїх попередників, включаючи дослідників історії української літератури в пошевченківські роки, про подолання М.Дашкевичем принизливої концепції периферійності та вторинності української літератури, про М.Дашкевича як попередника С.Єфремова та Г.Грабовича в дослідженні історії української літератури [9, с.77,81,104,308,331]. Науковий набуток Миколи Дашкевича творчо розвивається сучасними дослідниками. Унікальним в цьому плані виданням останнього десятиліття є зібрання й інтерпретація східнослов'янського епосу на билинні теми, де продовжено думку Миколи Павловича (“До питань про походження російських билин”) щодо давньоукраїнських, а не російських витоків билин і де в післямові упорядник Валерій Шевчук пише: “Ми... завершили літературну мандрівку в глибини східнослов'янського епосу, що виник на українській землі. Цей епос розсіявся по широких просторах різних країн світу, але це наше духовне надбання... ми відкриваємо для себе величну будівлю нашої духовності, яка творилася впродовж століть, а це не може не захопити” [7, с.244]. З цією позицією корелюється й висновок, до якого свого часу прийшов автор цих рядків на базі дослідження лінгвістичної спорідненості територіально далеких української

мови та говірок північної частини європейської Росії, де саме й зберігаються билини київської тематики:

“Усе це свідчить про невинновідковідсть подібних збігів, про їх історичну закономірність і об ґрунтованість. В історичній літературі існує з цього приводу думка про те, що населення центральної зони Київської Русі по-різному зреагувало на навалу зі сходу в ХІІІ сторіччі (як це буває при будь-якій окупації): частина залишилася на рідних землях під ярмом завойовників, а частина мігрувала на північ – туди, де лісові хащі й суворий клімат не давали змоги розселятися звиклим до теплих степів золотоординцям.

Нашадки першої частини давньокиївського населення згодом стали ядром утворення української народності, потім нації, а спадкоємці другої частини (мігранти на північ) утворили північну Росію. Звичайно, сім сторіч окремого існування позначилися на мові українців і північних росіян, але, як свідчать... мовні факти, ще й досі зберігають сліди колишньої мовної єдності” [8, с.52].

І символічно, що в обласному центрі м.Житомирі в незалежницькі роки з’явилися вулиці, що носять імена двох великих краян – професорів Миколи Дашкевича та Івана Огієнка.

Список використаних джерел

1. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
2. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
3. Захарчук Петро. Забуте ім’я, або Про храм в руїнах // Кожному мила своя сторона: краєзнавчі нариси про видатних людей, минуле Житомирщини, обряди і звичаї населення краю. – Житомир: Журфонд, 1997.
4. Українська літературна енциклопедія. – Том 2. – Київ: УРЕ, 1990. – 576 с.

5. Огієнко Іван. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. – Київ: Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918. – 272 с.
6. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
7. Українські билини: історико-літературне видання східнослов'янського епосу / Упорядкування, передмова, післямова, примітки та обробка українських народних казок і легенд на билинні теми Валерія Шевчука. – Київ: Веселка, 2003. – 248 с.
8. Лецькін Михайло. Північноросійські говірки у співвідношенні з українською мовою // Проблеми української діалектології на сучасному етапі: тези доповідей і повідомлень. – Житомир, 1990.
9. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
10. Огієнкові афоризми і сентенції. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 96 с.

“ГРОСМЕЙСТЕР ВІД ФІЛОЛОГІЇ” (Іван Огієнко та Павло Житецький)

Житецький Павло Гнатович (1836/37-1911), український філолог, член-кореспондент Петербурзької Академії наук із 1898 р., був автором праць з українського та російського мовознавства, літератури та фольклору. Він належав до культурно-історичної школи. Будучи російськомовним, П.Житецький виступав за необхідність вивчення в Україні рідної мови; зберігся підписаний ним разом із Оленою Пілкою, Лесею Українкою та Миколою Лисенком лист 1903 року до міністра освіти в Петербурзі з вимогою-проханням дозволити дітям в Україні навчатися рідною мовою, бо тільки на рідномовній основі освіта може бути повноцінною [10, с.58] – і це прямо перегукується з пізнішою працею І.Огієнка “Про рідномовні обов’язки”; будучи російськомовним, П.Житецький активно працював в українському літературознавстві [8, с.15]. М.Грушевський в “Історії української літератури” назвав П.Житецького серед знавців української поезії [6, с.8]. Свій літературний шлях П.Житецький розпочав 1862 року (за двадцять літ до народження І.Огієнка) в журналі “Основа” [17]. П.Житецький досліджував інтермедії та драми староукраїнського письменника Я.Гаватовича, життєвий та творчий шлях Т.Шевченка [6, с.60,145]. Його перу належать дослідження (назви подаються українською мовою) “Малоруський вертеп” (1882), “Думки про народні малоруські думи” (1893), “Пам’яті Георгія Кониського” (1895), «”Енеїда” І.Котляревського і найдавніший список її у зв’язку з оглядом малоруської літератури XVIII ст..» (наголошено на значенні письменника як зачинателя нової української літератури), “Острозька трагедія” (1903), «Про поетичний стиль і літературну форму “Слова о полку Ігоревім”» (1907). Надзвичайно великим є його вклад у Шевченкіану:

без Павла Гнатовича не відбувався жодний захід на вшанування пам'яті великого Кобзаря чи видання його творів [16]. Був Павло Гнатович і видатним теоретиком-літературознавцем, про що свідчать його праці “Теорія твору з хрестоматією” (1895), “Теорія поезії” (1898) [11, с.203]. У літературознавчих статтях і рецензіях порушував питання взаємин між літературно-книжною та усно-народною традиціями у старій українській писемності [16].

Згадуючи у 30-х рр. XX століття своє навчання в Київському університеті Святого Володимира, Іван Огієнко відзначив: “1907... Перше знайомство з Михальчуком і П. Гн. Житецьким” [1, с.14-15]. П.Житецький закінчив Київський університет 1864 року – за сорок років до того, як туди прийшов на навчання І.Огієнко. Цікавим збігом є й те, що П.Житецький у 1865-1868 рр. викладав російську словесність у гімназії Кам'янця-Подільського – міста, в якому набагато пізніше доля судила І.Огієнкові стати засновником, першим ректором і професором українського університету. Серед учнів П.Житецького в Кам'янці-Подільському був майбутній письменник-народоволець Григорій Мачтет, автор тексту відомої пісні “Замучен тяжелой неволей”, який деякий час провадив царське заслання в Житомирі (є з цього приводу меморіальна дошка). З 1868 по 1893 рр. (з двохрічною перервою) П.Житецький викладав у київських навчальних закладах – зокрема, в Колегії Павла Галагана, де в нього вчився майбутній академік А.Кримський – теж особа, з життєвим шляхом якої перетиналися наукові дороги І.Огієнка. Саме в роки знайомства студента І.Огієнка з професором-академіком П.Житецьким (1907-1909) той брав участь у підготовці до друку віко помного “Словаря української мови” Б.Грінченка – ще одного з українських навчителів Івана [11, с.202].

Знайомство 25-річного студента із відомим 70-річним професором (П.Житецький став доктором словесності

1908 року [11, с.202]) сприяло поглибленню національної свідомості юнака [4, с.7], вони стали одностудентами, співпрацівниками й, можна сказати, друзями [5, с.12; 13, с.20]. У цю пору “І.Огієнко стає на рівень розуміння українознавства як універсальної системи знань про Україну, а України і українського світу як цілісної системи етнологічного, державно-політичного, природного, мовного, культурного, релігійного, освітньо-наукового, між державного життя” [9, с.130], і з цього рівня, з цього шляху він уже ніколи не зійде...

І.Огієнко назвав 1907 рік часом *першого* знайомства з Павлом Гнатовичем. Це означає, що й пізніше вони плідно контактували. Зокрема, П.Житецький був серед тих київських опікунів початкуючого українського дослідника І.Огієнка, хто допоміг йому налагодити взаємини зі львівським науковим світом (початок цих взаємин датується 1909 роком), що пізніше відіграло чималу роль у житті та науковій діяльності Івана Івановича; сам П.Житецький уже з 1903 р. був членом львівського Наукового товариства ім. Т.Шевченка [5, с. 181-182; 11, с.202].

І.Огієнко-студент був надто активно задіяний у редагування і взагалі у весь процес підготовки та видання “Записок” Українського наукового товариства в Києві. Зокрема, це стосується книги 2, присвяченої творчості, науковій та громадській діяльності П.Житецького [7, с.54]; на цю тему І.Огієнко опублікував 1907 року в часописі “Рада” статтю “П.І.Житецький (45-тилітній ювілей діяльності)” [12, с.111].

На початку ХХ століття П.Житецький активно займався справою, якій пізніше приділив так багато років свого життя та праці І.Огієнко – підготовкою до друку українського перекладу християнської частини Святого Письма – Євангелія. В нелегких умовах гонінь на українське слово було одержано дозвіл на таку працю. Виконуючи дору-

чення Академії наук, П.Житецький повинен був вибрати найкращий з існуючих на той час українських перекладів Євангелія – П.Морачевського, М.Лободовського чи П.Куліша, І.Нечуя-Левицького та І.Пулую. Віддавши перевагу праці П.Морачевського (між іншим, теж діяча з Кам'янця-Подільського), П.Житецький так пояснював свій вибір, перетворивши це пояснення у справжній панегірик українській мові: “Морачевський найвищою мірою володів відчуттям народної мови і, так би мовити, психологією її і всі зусилля докладав до того, щоби, не відступивши від змісту слов'янського тексту, умістити у свій переклад психічну тканину малоросійської мови і притаманні їй звороти, її звичаї й обряди. З неї почерпував він своє натхнення, що надає його перекладові тепла і живих фарб” [15, с.237] – і думка П.Житецького, підтримана авторитетом академіків О.Шахматова та Ф.Корша, перемогла; і ще один український духовний діяч Є.Сіцінський, також займаючись перекладом Євангелія, неодноразово звертався за порадою до П.Житецького [15, с.238].

Початок наукового філологічного шляху Івана Огієнка лише трохи “зачепився” за кінець життєвого шляху Павла Житецького. Однак І.Огієнко і в подальшому дуже шанобливо ставився до пам'яті й наукового доробку одного із своїх авторитетних наставників. Так, у книзі 1918 року “Українська культура” І.Огієнко назвав П.Житецького серед славетного грона тих українських науковців, які “повели вперед рідну науку, придбали слави собі й Україні, і більшість з їх добре відома навіть в Європі” [2, с.124]. У цьому ж виданні автор неодноразово використовував друковані праці свого старшого однодумця, показуючи глибоку обізнаність із ними. Так, із захопленням описуючи славетну Пересопницьку Євангелію 1556 року як шедевр давньоукраїнської книжкової справи, І.Огієнко посилається на видану в Києві 1876 року монографію П.Жите-

цького “Описание Пересопнической рукописи XVI в.” [2, с.21]; обурюючись шовіністичним ставленням до української мови в нещодавній Російській імперії, підкріплює свою позицію працею П.Житецького «Очеркъ звуковой истории малорусскаго нарѣчія» (теж київське видання того ж 1876 року, коли до народження І.Огієнка залишалося ще шість літ), де цитуються слова тодішніх владців про те, що українська мова є просто «польской креатурой, не законнымъ дѣтищемъ русской семьи» [2, с.23,245]. Для підтвердження своєї тези про те, що “наша мова донесла чистою силою старовини, і тому без знання нашої мови нема знання мов слав’янських”, і що “вплив українців на початкову літературну мову московську був настільки помітним, що одбився навіть на перших московських письменниках...”, І.Огієнко називає низку досліджень П.Житецького: крім уже згаданих, ще «Очеркъ литературной истории малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ» (Київ, 1889; у додатку до цієї праці П.Житецький надрукував старовинний словник “Синоніма Славеноросская”), «Къ истории литературной русской рѣчи въ XVIII вѣкѣ» (Петербург, 1903) [2, с.52,104]. Солідаризувався І.Огієнко і з боротьбою професора П.Житецького (праця «По поводу вопроса о томъ, какъ говорили въ Кієвѣ въ XIV-XV вѣкахъ» 1888 року) проти шовіністичної гіпотези російського лінгвіста А.Соболевського, згідно з якою в Київській землі у XIV-XV століттях мова була не українська, а російська [2, с.259-260]. Розповідаючи про староукраїнські переклади Святого Письма, І.Огієнко згадує розвідку П.Житецького «О переводахъ Евангелія на малорусскій языкъ» (1906).

П.Житецький займався не лише історією української мови, а й розвитком нашої літератури, і в цьому плані нас

цікавить згадка у книжці І.Огієнка праці 1890 року «Литературная дѣятельность І.Вышенскаго» [2, с.45].

Продовжував опрацьовувати друкований доробок П.Житецького І.Огієнко й пізніше, коли вже в еміграції готував та оприлюднив книжку “Історія українського друкарства” (Львів, 1925) – тут він при характеристиці відомого словника Памви Беринди “Лексикон Славенороскій” 1627 року посилається на вже знайому нам публікацію П.Житецького “Очеркъ литературной истории малорускаго нарѣчія XVII вѣка” [3, с.277]. Те ж саме можна сказати про дослідження І.Огієнка “Українська церква”, видане 1942 року в Празі, де є посилання на працю П.Житецького 1903 року «К истории литературной русской речи в XVIII веке» [18, с.261].

Не забував І.Огієнко про доробку свого вчителя і в працях 50-х рр. У книзі “Українська церква за час руїни”, яка побачила світ 1956 року у Вінніпезі, автор посилається на рецензію, яку опублікував П.Житецький⁸ у зв’язку з появою 1894 року дослідження М.Марковського «Антоній Радивилівскій, южнорускій проповѣдникъ XVII в.» [18, с.277]. 1958 року І.Огієнко – митрополит Іларіон – опублікував у Вінніпезі ґрунтовну (більш як на 200 сторінок) монографію “Князь Костянтин Острозький і його культурна праця”, в якій серед інших матеріалів використав і праці П.Житецького [14, с.140,143].

Микола Лисенко назвав Павла Житецького “гросмейстером від філології” [16], і в цьому метафоричному визначенні немає перебільшення. Таким він увійшов в історію української культури, таким – разом із Іваном Огієнком – назавжди й лишатиметься. “Його особистість, – зазначав Сергій Єфремов, – погляди і діяльність заслуговують як-

⁸ В І.Огієнка зазначено *Гн. Житецький*; це, очевидно, помилка замість *П.Гн.*, тобто *Павло Гнатович*.

найширшої популярності” [16]. І це при тому, що, як вважали сучасники, науковий потенціал доктора П.Житецького через низку політичних і житейських причин був використаний не сповна.

...В радянський період літературознавчий доробок Павла Житецького визнавався шкідливим, буржуазним, таким, що не відповідає догматам “пролетарської науки”. Так, у статті О.Білецького “Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства” (1958) з вульгарно-соціологічних позицій стверджувалося, що П.Житецькому бракувало матеріалістичного світогляду і “правильних” уявлень про сам предмет дослідження – історію української літератури у зв’язку з історією України [8, с.158]. І якщо вже так “діставалося” науковцеві, який все-таки був членом-кореспондентом *Петербурзької Академії наук*, зробив внесок і в *російське* літературознавство та, головне, вмер іще *до революції*, тобто не мав і не міг мати прямої “провини” перед Советами й більшовиками (у цьому відношенні “поталанило” також і Лесі Українці, і Іванові Франку), то що вже говорити про Івана Огієнка, який був відвертим українським патріотом-націоналістом і спеціально не займався вивченням літератури “старшого брата” (а якщо й займався побіжно, то не вивищував її над українською), і в буремні революційні роки й пізніше чином і словом боровся проти більшовицької навали, – його багатющий доробок просто замовчувався, заборонявся... Обое вони повертаються нині в незалежну Україну.

Список використаних джерел

1. Огієнко Іван. Мое життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
2. Огієнко Іван. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу (курс, читаний в Українськiм народнiм університетi). – Київ: Видавництво книгарні С.Череповського, 1918. – 272 с.

3. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Львів: НТШ, 1925. – 448 с.
4. Митрополит Іларіон. – Львів, 1993. – 80 с.
5. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). 1882-1972: життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
6. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
7. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
8. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства: підручник. – Видання друге, зі змінами й доповненнями. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
9. Кононенко Петро. З когорти атлантів: українознавець Іван Огієнко // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ, 2007.
10. Кучерук Оксана. Іван Огієнко – оборонець рідномовної школи // Кожному мила своя сторона: краєзнавчі нариси про видатних людей, минуле Житомирщини, обряди і звичаї населення краю. – Житомир: Журфонд, 1997.
11. Українська літературна енциклопедія. – Том 2. – Київ: УРЕ, 1990. – 576 с.
12. Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
13. Тимошик Микола. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. – Київ: Заповіт, 1997. – 232 с.
14. Поліщук Ярослав. Острогіана митрополита Іларіона // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VI. – Кам'янець-Подільський, 2009.

15. Трембіцький Анатолій, Трембіцький Андрій. Щиру молитву чужою мовою не вознесеш – кредо всього життя і діяльності Пилипа Морачевського // Там само.

16. <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=32304&pg=1>.

17. <http://www.histpol.pl.ua/person/pers-08/pers08-032.htm>.

18. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Українська церква за час руїни (1657-1687). – Київ: Наша культура і наука, 2006. – 468 с.

“СВОЇ НЕПІДРОБНІ МОРАЛЬ, ІДЕАЛИ І СМАКИ...”

(Іван Огієнко та Костянтин Михальчук)

У роки навчання Івана Огієнка на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира “в поглибленні національної свідомості юнака значну роль мало пізнання ним таких діячів, як... К.Михальчук...” [1, с.7]; цей науковий та громадський діяч української культури, один із засновників та очільників Київської громади [12, с.117], дійсний член Українського наукового товариства в Києві з 1907 р., Наукового товариства імені Т.Шевченка у Львові з 1893 р., Історичного товариства Нестора-Літописця [15], член-кореспондент Петербурзької Академії наук [16], член Київського літературно-артистичного товариства [19], стає для Івана духовним другом [2, с.12]. Під впливом знайомства з К.Михальчуком та іншими достойниками української справи “І.Огієнко стає на рівень розуміння українознавства як універсальної системи знань про Україну, а України і українського світу як цілісної системи етнонаціонального, державно-політичного, природного, мовного, культурного, релігійного, освітньо-наукового, міждержавного життя” [6, с.130].

Про це пізніше лаконічно згадував сам І.Огієнко: “1907... Перше знайомство з Михальчуком...” [4, с.14-15]. Були й “не перші” контакти: наприклад, 8 січня 1908 р. І.Огієнко, будучи громадським кореспондентом газети “Рада”, в матеріалі “З життя київського українського наукового товариства” (в цьому житті він брав найактивнішу участь) доклад-

но висвітлив чергове загальне засідання товариства – зокрема, обговорення цікавого дослідження Михайла Грушевського “Княжий староруський побут в сучаснім українськiм обiходi” та участь у цьому обговореннi К.Михальчука, який пiдтримав позицiю, висловлену в рефератi М.Грушевського [5, с.48-49]. Пiзніше у тому ж перiодичному виданнi I.Огiєнко репрезентував “Програму до зiбрання дiалектичних одмiн української мови” (одним iз двох авторiв якої був К.Михальчук), зазначивши: “В свiй час, коли “Програма” ця вийде цiлком, ми ширше познайомимо з нею наших читачiв. А поки що скажемо, що й тих шiсть аркушiв “Програми”, якi вже вийшли, досить буде, коли хто забажає робити науковi записи української мови” [5, с.52].

Якщо ж зазирнути в глибини бiографiй Костянтина (Костя) Петровича Михальчука (1840-1914) та Iвана Iвановича Огiєнка (1882-1972), то виявиться, що вони хоч i перетнулися 1907 року в стольному унiверситетському Києвi, але ще до того йшли географiчно близькими, хоча й не дуже близькими хронологiчно паралельними лiнiями. Кость Михальчук, позашлюбний син польського шляхтича та крiпачки, народився у Махнiвському повітi Київської губернiї (нинi це Козятинський район Вiнницької областi) [12, с.115,116] (Iван Огiєнко, син солдата й селянки, – в мiстечку Брусилiв теж Київської губернiї (нинi – районний центр Житомирської областi). Як писав К.Михальчук в автобiографiї, “освiту одбирав спочатку в однокласовiй школi в гор. Сквирi (Київської губ.), потiм в 3-класовiй школi в м.Полонному (Звягельського повіту, Волинськ. губ.); далi в Житомирській гiмназiї...” [12, с.116]; як бачимо, майже всi дитячо-учнiвськi роки К.Михальчука про-

йшли на території нинішньої Житомирщини або близько до неї (Звягельський повіт – це теперішній Новоград-Волинський район), що можна сказати і про І.Огієнка (школа в рідному Брусилові). Ще навчаючись у польському середовищі Полонного, Кость переймався долею українського селянства [12, с.118].

К.Михальчук у Житомирі – тоді центрі великої Волинської губернії – протягом 1856-1858 рр. учився в губернській чоловічій гімназії, про що свідчить меморіальна дошка на одній із будівель нинішнього “спадкоємця” гімназії – Житомирського державного університету імені Івана Франка. Учнем цієї гімназії кількома роками пізніше, в 1863-1866 роках, був і Володимир Короленко, а ще пізніше тут викладав російську словесність Павло Корольов – батько майбутнього підкорювача Космосу Сергія Корольова...

За часів учнівства К.Михальчука попечителем-куратором гімназії був уславлений польський письменник, театрал і громадський діяч Юзеф Крашевський, і “цікаво, що серед гімназистів, які часто відвідували мешкання куратора, бачимо гімназиста Костя Михальчука, в майбутньому видатного українського мовознавця, автора першої в світі лінгвістичної карти. Тут, на літературних вечорах відомих волинських літераторів, серед яких були, крім господаря, Александр Гроза та Адам Пług, учнівська молодь знайомилась не тільки з новинами польської літератури, але й російської і, що знаменно, – української” [9, с.275]. На ці літературні вечори К.Михальчук потрапив завдяки рекомендації його однокласника – сина Ю.Крашевського – та його повідомленню, що Кость – великий любитель літерату-

ри, а особливо – книг на українські теми. Ю.Крашевський виділяв К.Михальчука із загальної маси гімназистів: “Зауваживши інтерес юнака, Ю.І.Крашевський іноді бесідував з ним, постачав настановами, давав книги для читання або підказував, де їх можна було знайти” [12, с.118]. Кость відповідав літературному метрові взаємністю, і коли над Ю.Крашевським певної пори згустилися хмари, К.Михальчук разом із гімназистами-однодумцями влаштував перед Дворянським зібранням демонстрацію на захист улюбленого куратора, за що був “нагороджений” перебуванням у карцері [12, с.121]. В гімназичному середовищі саме К.Михальчук був основним постачальником літератури – з гімназійної та інших бібліотек, від букіністів та ін. Найбільшим попитом у товаристві користувалися “Запорізька старовина” І.Срезневського, “Історія Малоросії” Д.Бантиша-Каменського, “Історія русів”, твори М.Гоголя, І.Котляревського, М.Чайковського й особливо “Катерина” Т.Шевченка, рукописний примірник якої “дістав” Кость [12, с. 118]. Займався він у той юнацький період і літературознавчою та публіцистичною діяльністю, про що сам свідчив: “...писанням і публіцистичних, і науково-фільольогічних та етнографічних статей займався я ще з кінця 50-х років, посилаючи їх то до польських, то до російських газет з підписами більш анонімними. Написалося того всего доволі. Як тільки що дошкуляло нашу справу, дошкуляло й мене, і я хапався за перо, щоб як або так на це окликнутись прилюдно” [12, с.120].

Через свою занадто відверту українськість (зокрема, через написання й публічне читання оповідки з козацької історії “Смерть кошового отамана

Півтора-Кожуха”) К.Михальчукові довелося і пережити дуель, і полишити житомирську гімназію [12, с.119-120]. Після цього “юнак прожив рік у Житомирі, готуючись вступити до Київського університету. Ставши досить популярним у місті завдяки своєму першому і останньому літературному виступу, Михальчук (незважаючи на нагляд поліції) одягався на той час лише в український костюм, маніфестуючи тим самим українство як окрему націю” [12, с.121].

Про згадані літературні вечори, які, за пізнішими словами Костянтина Петровича, дали йому “много интереснаго и поучительнаго” [12, с.118], про перші паростки літературних інтересів сам К.Михальчук залишив цікаві спомини, опубліковані 1914 року в харківській “Украинской жизни” [9, с.275], як і розвідку про друга декабристів, поляка з Житомирщини та палкого пропагандиста української ідеї Тимка Падуру [9, с.435].

Далі, за спогадами К.Михальчука, він “нарешті 1859 р. вступив на історично-філософський факультет в Київському університеті, якого, єднакже, не удалось скінчити через усякі пригоди...” [12, с.116] (через півсторіччя на цей же факультет поступив не без труднощів, але блискуче закінчив його І.Огієнко). Знаменною подією київського періоду молодечого життя К.Михальчука стали відвідини його оселі того ж 1859 р. Тадеєм Рильським (відомим етнографом-“хлопоманом”, який теж, як і Кость, відмовився від польського гонору на користь українській ідеї), у майбутньому – батьком Максима Рильського; обидва Рильські теж були пов’язані і з Житомирщиною, і з університетом Святого Володимира, обом ними цікавився Іван Огієнко. Пізніше гостем

Костя був іще один відомий на житомирських теренах діяч – Володимир Антонович [12, с.121]. Першокурсник К.Михальчук став членом гуртка “Українська гміна”, який 1860 року зусиллями К.Михальчука, Т.Рильського та В.Антоновича перетворився в уже згадану “Українську громаду” [17]. Навчання в Київському університеті К.Михальчукові довелося не за власним бажанням припинити 1862 року через таку, як він називав, “пригоду”: у відомстві київського генерал-губернатора було заведено «Дѣло о купеческомъ сынѣ Константинѣ Михальчукѣ, раздающемъ крестьянамъ нѣкоторыя книжечки» у Житомирському повіті (нині це територія Чуднівського району), де знаходився хутір його матері. Після цієї “пригоди” Кость сім років провів у Житомирському та Бердичівському повітах, включаючи три роки домашнього арешту за звинуваченням його та його матері у причетності до польського повстання [12, с.122]. Оскільки шляхи до завершення офіційної вищої освіти йому було перекрито, Кость змушений був до кінця життя займатися рутинною роботою – з 1869 р. працювати бухгалтером (разом із П.Чубинським) у фірмі “Яненки і Самиренки”, а з 1873 р. – завідувачем головної контори Товариства Київського пивоварного заводу, щоб не завадило йому співпрацювати з Південно-Західним відділом Російського географічного товариства (1873-1876), з Петербурзькою Академією наук, друкуватися в журналах “Киевский телеграф”, “Зоря”, “Правда”, в “Записках НТШ”, в газеті “Діло”[15; 17].

1872 року в петербурзькому виданні «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (т.VII) була опублікована стаття

К.Михальчука у співавторстві з відомим П.Чубинським “Евреи, поляки, племена немалорусского происхождения” [9, с.468].

Коли 1914 року обірвалося земне життя Костянтина Петровича Михальчука, йому було присвячено 4-й номер журналу “Украинская жизнь”, де пам’ять видатного науковця вшанували своїми матеріалами, серед інших, російський академік, симпатик української справи Олексій Шахматов і майбутній керівник УНР Симон Петлюра [12, с.123], а в часописі “Україна” (№2 за 1914 р.) некролог “Константин Михальчук” вмістив Михайло Грушевський [16]. С.Петлюра, зокрема, яскраво й мужньо (вразовуючи ситуацію в Російській імперії 1914 року) показав місце К.Михальчука в тягlostі процесу українського самоствердження: “”Учасник гуртка хлопomanів, що вони з його ініціативи заклали відому Київську Громаду, цю першу клітину, з якої, після перерви, створеної закриттям 1847 р. Кирило-Методіївського Братства, ступнево виріс організований рух українців, учасник більшості національних починів протягом майже півстоліття, свідок та жертва переслідувань, піднятих проти цього руху, він не загубив ні витривалості серед цих переслідувань, ні віри в перемогу обраного ще в юнацьких роках шляху” [18].

...Дослідник-науковець І.Огієнко все життя пам’ятав уроки свого старшого товариша, користувався його авторитетним доробком. Так, вивчаючи в “Історії українського друкарства” (Львів, 1925) його зародки в м.Заблудів у XVI ст. зусиллями Івана Федорова (Хведоровича), для доказу одвічного українського характеру цього містечка І.Огієнко посиляється на працю К.Михальчука “Наречія, подна-

речія и говоры Южной Руси” (Санкт-Петербург, 1877) [8, с.60].

В історії української літератури К.Михальчук показав себе, як уже зазначалося, досліджуючи інтермедії та драми автора початку XVII ст. Якуба Гаватовича [3, с.60]. А про те, яким палким уболівальником і знавцем української літератури був К.Михальчук, свідчить його відкритий лист російському науковцеві А.Піпіну, опублікований 1909 р. в Києві: “...багатство української літератури вимірюється тим, що в її скромному змісті і формі кожна жива душа багатомільйонного південноруського народу знаходить те, чого не знайде в жодній літературі світу... – самих себе, своє власне життя, свою інтимну побудову і природну обстановку, свої непідробні мораль, ідеали і смаки, свою живу душу...” [7, с.116, 119].

Костянтина Михальчука пам’ятали в Україні, особливо в роки “українізації” [11, с.98-107], під час хрущовської «відлиги» [13, с.26-33] та наближення української державної незалежності [14, с.56-63]. Як зазначає дослідник, “постать цього непересічного вченого не була об’єктом численних розвідок, хоча ціну його науковим досягненням складено гідну” [12, с.115]. Не забували його українці діаспори: 1952 року в канадському Вінніпезі, де знаходилася кафедра митрополита Іларіона – професора Івана Огієнка – вийшла друком брошура Юрія Шереха (Шевельова) “Кость Михальчук”, і думається, що вона не могла пройти повз увагу І.Огієнка. І незалежна Україна пошановує свого видатного сина Костянтина Михальчука, особливо це стосується його краян – мешканців Житомирщини [10, с.128-129].

Список використаних джерел

1. Митрополит Іларіон. – Львів: Логос, 1993. – 80 с.
2. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882-1972: життєписно-бібліографічний нарис. – Львів: НТШ, 1997. – 230 с.
3. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
4. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
5. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
6. Кононенко Петро. З когорти атлантів: українознавець Іван Огієнко // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Книга, 2007.
7. Шеремета Наталія. Історія поліваріантності української літературної мови у лінгвістичній концепції Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Вип.І. - Кам'янець-Подільський, 2003.
8. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Том І. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.
9. Єршов Володимир. Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуаристичності. – Житомир: Полісся, 2008. – 624 с.
10. Бессалова Т.В. Внесок К.П.Михальчука в становлення та розвиток української діалектології // Бердичівська земля в контексті історії України: науковий збірник. – Житомир: М.А.К., 1999.
11. Міяковський В. З молодих років К.Михальчука // Україна. – Кн. 4. – 1924.
12. Савенець Андрій. Кость Петрович Михальчук: житомирський період життя // Волинь

– Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – №2. – Житомир, 1998.

13 Жилко Ф.Т. Костянтин Петрович Михальчук // Українська мова в школі. – 1954. - №2.

14 Жовтобрюх М.А. Наукова спадщина К.П.Михальчука // Мовознавство. – 1990. - №6.

15 Вільна енциклопедія // http://uk.wikipedia.org/wiki/Михальчук_Костянтин_Петрович

16 [.http://www.ukrainians-world.org.ua/expositions/8d51584eaac5dc41/http://pravopys.vlada.kiev.ua/mova/pers/e_m/Mykhalcjuk_Kost.htm](http://www.ukrainians-world.org.ua/expositions/8d51584eaac5dc41/http://pravopys.vlada.kiev.ua/mova/pers/e_m/Mykhalcjuk_Kost.htm)Костянтин Михальчук.

17 http://poltava-repres.narod.ru/petlura/tvor/tom_1/31.htm.

“...УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ... ПРИЙШОВСЯ... ПРИНЦИП ШИРОКОГО ДЕМОКРАТИЗМУ”

(Іван Огієнко та Володимир Антонович)

Володимир Боніфатійович Антонович (1834-1908) був істориком, археологом, етнографом, громадським діячем, автором понад 300 наукових праць. Він народився в містечку Махнівка Бердичівського повіту (нині це Вінниччина неподалік від Житомирської області) [14, с.117]; батько його, безземельний дворянин, був авторитетним учителем у бердичівському інтернаті англійця Джона Волсея [4, с.516-517; 21]. Володимир учився в одеській гімназії, в Київському університеті Святого Володимира й закінчив спочатку медичний (1855 року), після чого біля року практикував у Чорнобилі та Бердичеві, а відтак – історико-філологічний факультет (1860 року) [21]; і дуже цікаво, що пізніше там здобував вищу освіту й Іван Огієнко, причому цими ж двома етапами – медичним та історико-філологічним... Під час університетських студій у кінці п'ятдесятих – на початку шістдесятих років XIX ст. В.Антонович був активним учасником Троїстого союзу (назва пояснюється тим, що в цю організацію входили студенти із трьох правобережних земляцтв: волинського, київського та подільського) [4, с.174]. Він очолив гурток “хлопоманів” [6, с.84] разом з майбутніми титанами українського духу й чину - економістом-народознавцем Тадеєм Рильським⁹ (В.Антонович і Т.Рильський поступили в університет із Житомирщини

⁹ “Антонович саме закінчував історико-філологічний факультет, а Рильський перейшов на другий курс” [8, с.144]. Пізніше В.Антонович гостював у Рильських на Житомирщині (с.Романівка нинішнього Попільнянського району), а Рильські – у В.Антоновича [9, с.164,169].

[14. с.117]), письменником Михайлом Старицьким і композитором Миколою Лисенком [7, с.114; 8, с.143].

На цьому, надто показовому етапі життя й діяльності В.Антоновича та його соратників варто зупинитися детальніше, надавши слово житомирському письменникові й дослідникові Анатолію Шевчуку:

“Тісна дружба поєднувала Рильського й Антоновича ще відтоді, коли вони вчилися в Київському університеті. Виходячи з ополяченої шляхти, юнаки разом з іншими студентами (в їх числі був також брат Тадея Йосип) вирішили присвятити своє життя служінню українському народові, серед якого шукали власних духовних витоків. Вони вважали, що тільки так можна якоюсь мірою спокутувати кривди, що їх упродовж століть завдавала Україні польська шляхта. Цей гурток стали називати “хлопоманами” (від польського *chłop* - селянин). Під час канікул вони вбиралися в народний одяг і подорожували українськими шляхами, вивчаючи місцевий побут, мову, звичаї. “То був саме час визволення кріпацтва з неволі панської, за царя Олександра II, – характеризував цей період композитор Микола Лисенко, – коли уся геть російська і українська суспільність прочунали по довгім віковому сні азіатської байдужості общественній, коли вона, мов уперше народившись, протерла очі, стала прислухатися до голосу общественного здання і кинулась з дитячою цікавістю та енергією до самоуправи суспільної. Не диво, коли студентська молодь найревніше відгукнулась на всі ці запитання. Найбільшої ваги питання тогочасне, знесення кріпацтва і надання чоловічих прав “найменшому братові” викликало конечну потребу постерегти, збагнути життя цього брата”.

Шляхетство Правобережної України відразу ж вороже поставилося до “хлопоманів”. На ім’я київського генерал-губернатора Васильчикова почали надходити доноси, в яких ішлося, що студенти поширюють серед селян шкід-

ливі думки про загальну рівність і про право трудівників на володіння землею. М.Драгоманов у праці “Історична Польща і великоруська демократія” зауважив, що “по польських панських дворах ім’я Антоновича і Рильського називано як майбутніх організаторів нової Коліївщини, як майбутнього Гонти та Залізняка”... В результаті на молодих ентузіастів було заведене жандармське слідство, але, на щастя, все скінчилося тільки встановленням над ними поліцейського нагляду” [9, с.164-165]. Зразу ж по скасуванні кріпацтва, навесні 1861 р., гурток “хлопоманів” увійшов до складу київської “(Старої) громади”, й В.Антонович головував у ній. 1862 року в статті “Моя исповедь” він подав обґрунтування ідеології “хлопоманів” [21].

Протягом 1863-1880 рр. В.Антонович був головним редактором Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві. 1863 року він опублікував статтю “О происхождении казачества”, 1867 року – “О происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России”, 1868 року – “Последние времена казачества на правом берегу Днѣпра по актам 1679-1716 гг.”, 1870 року – “О крестьянах в Юго-Западной России по актам 1770-1798 гг.”, та “О городах в Юго-Западной России по актам 1432-1798 гг.”, 1871 року – “Об унии и состоянии православной церкви с половины 17 до конца 18 в.”, 1876 року – “О гайдамачестве” [21]. В.Антонович – редактор “Сборника материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей” (1874) У 1877-1878 рр. виходить праця “Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда”. З 1878 року В.Антонович – професор історії рідного Київського університету. 1881 року він стає головою Історичного товариства Нестора-літописця. 1882 року читачі змогли ознайомитися із працями “Киев, его судьба и значение с 14 по 16 ст.” та “Уманський сотник Іван Гонти”, 1885 року – з оглядом “Монографии по истории Западной и Юго-За-

падной России”. В.Антонович редагує “Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси” (1890-1896 pp.). 1893 року у світ виходять “Раскопки в земле древлян”, 1895 року – “Археологическая карта Киевской губернии”, 1896 року – “Описание монет и медалей, хранящихся в нумизматическом музее Университета Св. Владимира”. 1901 року В.Антоновича було обрано членом-кореспондентом Російської Академії наук. Цього ж року В.Антонович публікує працю “Про місцезнаходження літописних міст Шумська і Пересипниці”. 1902 року побачили світ його праці “О мнимом крестьянском восстании на Волыни в 1789 г.” та “Археологическая карта Волынской губернии” [21].

В.Антонович заснував “Київську школу” істориків, до якої належали такі видатні постаті, як М.Грушевський, Д.Багалій, П.Голубовський. В.Антонович видавав і редагував архівні матеріали та джерела з історії України – зокрема, зібрав, зредагував і видав вісім томів “Архива Юго-Западной России”, де йдеться про історію правобережної України XVI-XVIII ст. (зокрема, у частині III другого тому вміщено матеріал В.Антоновича “Содержание актов о казаках на правой стороне Днепра” [5, с.247]), був співукладачем семитомника за редакцією П.Чубинського “Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край” [18, с.21], “Дневника Станислава Освецима” (1643-1651)”. В.Антонович є спадкоємцем і продовжувачем історичної справи М.Максимовича та М.Костомарова у ствердженні погляду на народну словесність як на джерело пізнання минувшини рідного народу [5, с.251-252]. Велика заслуга В.Антоновича в активному розвитку українського джерелознавства [16, с.14], в організації та проведенні археологічних з’їздів в Україні [21].

Близько півстоліття В.Антонович був серед очільників українського громадсько-політичного життя. Мав В.Антонович заслуги і в царині уособорення українства, розшма-

тованого між двома імперіями, та влагодження непростих міжнаціональних колізій, – зокрема, завдяки його ініціативі 1890 року в Галичині дійшло до “угоди” між поляками й українцями у львівському сеймі [3, с.13]; після того, як у березні 1892 року загальні збори Наукового товариства імені Т.Шевченка ухвалили заснування власної бібліотеки, В.Антонович надіслав туди частину своєї книгозбірні [5, с.203] (пізніше цей приклад повторив І.Огієнко). В.Антонович відіграв велику роль у реалізації плану переїзду М.Грушевського до Львова і створення там наукового осередку [21].

Був у діяльності В.Антоновича ще один аспект, найбільш важливий для нас. У другій половині XIX ст. в українському літературознавстві розвивалася історична школа, яка стимулювала історико-літературне прочитання спадщини вітчизняних письменників, активізувала ідеологічне літературознавство, народила психологічний метод в науці про літературу. В цьому напрямку активно працював спочатку російськомовний, а згодом і українськомовний науковець В.Антонович [2, с.15]. Разом із Михайлом Драгомановим Володимир Антонович опублікував збірник “Исторические песни малорусского народа”, перший том цього видання був 1875 року прорецензований відомим галицьким фольклористом Володимиром Навроцьким [5, с.46,47]. В.Антонович справив чималий вплив на формування ще одного галичанина – прозаїка, критика, перекладача, текстолога, історика української та польської літератур, фольклориста, етнографа Михайла Мочульського; на фольклорно-етнографічні праці В.Антоновича спирався професор Зенон Кузеля [5, с.60,167]. В.Антонович залишив свої спостереження про історичну та фольклорну основи твору Т.Шевченка “Іван Підкова” [5, с.214,215]. Зі школи В.Антоновича вийшов відомий літературознавець, уродженець Житомирщини, дійсний член Петербурзької Академії наук

Микола Дашкевич [12, с.41], у якого “усильно навчається” в Університеті Святого Володимира протягом 1904-1908 рр. студент Іван Огієнко з курсів зарубіжної літератури та церковної лірики [13, с.13].

Коли в Тадея Рильського 1895 року народився син Максим, то його хрещеним батьком став друг родини В.Антонович [11, с.239]. Уже відомий науковець і майбутній славетний поет зустрічалися й пізніше. Й можна припустити, що коли на початку українських визвольних змагань (1917-1920 рр.) М.Рильський слухав виступи І.Огієнка й мав із ним приватні бесіди [10, с.109], то вони, як колишні студенти Київського університету, не могли не згадати й таких випускників своєї *alma mater*, як Т.Рильський та В.Антонович.

Ось таке наукове та громадсько-політичне обличчя мав професор Володимир Боніфатійович Антонович, коли на історико-філологічний факультет університету Святого Володимира поступив і протягом 1904-1909 рр. навчався Іван Іванович Огієнко. Він в автобіографії не згадує В.Антоновича серед своїх безпосередніх учителів, бо В.Антонович був переважно істориком, І.Огієнко – філологом. Ми не володіємо достовірними фактами про особисті контакти І.Огієнка з В.Антоновичем, який пішов із земного життя ще за рік до завершення Огієнкового студентського навчання. Однак з великою долею вірогідності можна припустити, що студент з українською ідейною спрямованістю не міг не знати професора свого факультету з такою самою спрямованістю, тим паче що І.Огієнко вже тоді виявив помітний інтерес і до історії, і до етнографії. Додамо, що у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаника зберігається особистий фонд В.Антоновича, в якому є листи І.Огієнка [17, с.45]. Коли 1913 року І.Огієнко написав працю про свою малу батьківщину “Местечко

Брусилов и его окрестности”, то серед використаних джерел він назвав і дослідження В.Антоновича [25, с.262].

Молода, щойно створена 1918 року Академія наук України планувала під орудою академіка Агатангела Кримського повне видання творчого спадку В.Антоновича [5, с.119,204]. І в праці того ж 1918 р. “Українська культура” І.Огієнко з гордістю констатує: “За XIX вік український народ дав велику низку славних дослідників наукових. І зараз українська наука може сміло ставати поруч з західною наукою”; і, “тільки нагадуючи славні прізвища українських професорів” він починає це нагадування (відповідно до алфавіту) з В.Антоновича [20, с.121]. І автор з повагою посилається тут на праці професора В.Антоновича – наприклад, на “Нѣсколько данныхъ о населеніи Кіевской земли въ XVI в.” 1888 року, двохтомник В.Антоновича та М.Драгоманова “Историческія пѣсни малорусскаго народа” 1874-1875 років [20, с.118,259].

Іван Огієнко у своєму журналі “Наша культура” (1935-1937 рр.), який він видавав у Варшаві під час свого емігрантського життя в Польщі, друкував літературознавчі студії Антоновича [1, с.28].

І.Огієнко і в подальшому не залишив без уваги внесок В.Антоновича в українську культуру. Ось як поцінував його професор-митрополит у монографії 1949 року “Історія української літературної мови”, включивши цю оцінку в більш широкий історико-лінгвістичний і – що для нашої мети найважливіше – історико-літературний та загальноєвропейський контекст з розлогою цитатою і разом з іменем професора О.Барвінського:

“...скажу ще й про розвій української наукової мови. Ішов він у нас зовсім ненормально, бо ж... російська влада завжди забороняла наукові праці українською мовою. З 1882 року в Києві зачав виходити науковий місячник “Кі-

евская Старина”, але з урядового примусу мусів містити статті тільки російською мовою.

Розвій наукової мови в більшому розмірі розпочав у Галичині проф. Олександр Барвінський (1847-1927). Року 1885-го він побував у Києві і на нараді київських учених, головно з В.Антоновичем, укладена була програма “Руської Історичної Бібліотеки” і обміркована була головніша потрібна термінологія. Рішено було прийняти терміни Україна-Русь, українсько-руський як протиставлення до Велика Русь, велико-руський (термін Україна-Русь запровадив у 1860 р. П.Свенціцький)...

Наш славний історик Володимир Антонович (1834-1908) завжди доводив про окремішність української культури й мови й про необхідність їм рівнятися на Захід, а не на Росію. Антонович навчав: “Вплив російської культури на українців занадто великий і тому шкідливий. Російська література сильніша за українську, а російська мова надто близька до української – це збільшує небезпеку. Коли українці будуть засвоювати загальнолюдські ідеї й вищу культуру з творів західноєвропейської думки чужоземними, більш далекими мовами, то вони не будуть так утрачати свою рідну мову, як тепер. Вони будуть намагатися висловлювати ці ідеї своєю мовою і цим сприятимуть її розвитку, а разом з тим і розвиткові рідної літератури й культури. Нехай молодь вчиться чужоземних мов, читає багату на ідеї західноєвропейську літературу – це буде корисніше для неї, як вплив російської літератури”. Цебто – лицем до Європи в творенні української літературної мови й культури!” [19, с.249-251].

Видавши 1956 року у Вінніпезі книжку “Українська церква за час руїни”, Іван Іванович широко спирався в ній на праці В.Антоновича “Що принесла Україні Унія” (митрополит сам редагував видання цієї праці у Вінніпезі), “Кієвські войты Ходыки”, “Послѣдніє времена козачества на

правомъ берегу Днѣпра по актамъ 1679-1716 г.”, ”Историческіе дѣятели Юго-Западной Россіи” (у співавторстві з В.Бецем), “Очеркъ состоянія Православной Церкви въ Юго-Западной Россіи съ пол. XVII до к. XVIII ст.” “Очеркъ отношеній польскаго государства къ Православію и Православной Церкви” (про останню працю І.Огієнко зазначив: “Український переклад вийшов в “Руська Історична Бібліотека” 1900 р.” [23, с.49,76,90,92,100,103,195,197,372,440].

І в одній із останніх своїх праць – книжці 1965 року “Дохристиянські вірування українського народу” – І.Огієнко (митрополит Іларіон) звертався до наукового спадку В.Антоновича: при характеристиці “інституту” відьом натрапляємо на звернення до “дуже цінної праці” 1887 року «Колдовство. Документы, процессы, изслѣдованія» (Санкт-Петербург, 1887) [22, с.181] та до виданого в Києві дослідження «О колдовствѣ в Юго-Западной Руси до начала XIX-го вѣка» [22, с.182,385].

Наскільки високо ставив І.Огієнко свого старшого товариша, свідчить наявність у спадку Івана Івановича спеціальної розвідки “В.Б.Антонович” [24, с.9].

Один із сучасних дослідників справедливо ставить і В.Антоновича, і І.Огієнка в один ряд діячів, у працях яких тісно перепліталися інтереси культури, мови та історії українського народу [, с.304].

...У «Короткій історії козаччини», відтвореній одним із українських журналів наприпочатку нашої державної незалежності, Володимир Антонович писав: “Українському народові, що сидів посередині між польським та великоруським, прийшовся до типу... принцип в і ч е в и й, принцип ш и р о к о г о д е м о к р а т и з м у і признання кожної одиниці суспільства” [15, с.115]. Ця характеристика дуже суголосна з поглядами І.Огієнка, який говорив:

“...українська культура завше одзначалась великою, справжньою демократичністю” [20, с.125]. Яскравими провідниками цього принципу широкого демократизму були великі українці – і Володимир Антонович, і його молодший сучасник Іван Огієнко.

Список використаних джерел

1. Опанасюк Олесь. Рідне слово на чужині: Іван Огієнко – редактор і видавець. – Житомир: Перевесло, 2004. – 48 с.
2. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
3. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Стакер, 2001. – 496 с.
4. Єршов Володимир. Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуаристичності. – Житомир: Полісся, 2008. – 408 с.
5. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
6. Великий довідник школяра. – Частина перша. – Харків: Школа, 2004. – 528 с.
7. Ільєнко Іван. “Скажи крізь муку – я людина!” // Максим Рильський. В муках моїх золотих: лірика, листи, спогади та літературно-критичні праці про поета. – Житомир: АСА, 1998.
8. Хорунжий Юрій. “Я єсмь народ” // Там само.
9. Шевчук Анатолій. Його Романівка // Там само.
10. Огієнко Віра. Під тінню яскравої зірки // Там само.
11. Підпала Ніла. Пахощі “романівських весен” // Там само.
12. Захарчук Петро. Забуте ім'я, або Про храм в руїнах // Кожному мила своя сторона: краєзнавчі нариси про видатних людей, минуле Житомирщини, обряди і звичаї населення краю. – Житомир: Журфонд, 1997.
13. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.

14. Шевчук Валерій. Місто, яке мирно живе // Кожному мила своя сторона. – Частина друга: краєзнавчі нариси про видатних людей, минуле Житомирщини, обряди і звичаї населення краю. – Київ: Аверс, 1998.
15. Антонович Володимир. Коротка історія козаччини // Дніпро. – №1. – 1992.
16. Тюрменко Ірина. Історико-порівняльний аналіз українських культурологічних концепцій ХХ століття // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Вип. І. - Кам'янець-Подільський, 2003.
- 17 Тимошик Микола. Книга, яку намагалися спалити ("Свята Почаївська лавра" митрополита Іларіона у контексті сучасних проблем українського державотворення) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. – Кам'янець-Подільський, 2006.
- 18 Черниш Наталія. Агатангел Кримський та енциклопедична справа // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск IV. - Кам'янець-Подільський, 2007.
- 19 Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
- 20 Огієнко Іван. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. – Київ: Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918. – 272 с.
- 21 <http://www.google.com.ua>.
- 22 Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1965. – 424 с.
- 23 Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Українська церква за час руїни (1657-1687). – Київ: Наша культура і наука, 2006. – 468 с.
- 24 Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.

25 Тимошик Микола. Повернення із не-
буття: “Местечко Брусилів и его окрестности” Іва-
на Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта:
науковий збірник (серія історична та філологічна).
– Випуск VII. – Кам’янець-Подільський національ-
ний університет вмені Івана Огієнка, 2010.

“...ОСТАННІЙ СПАЛАХ ПРОДУКТИВНОЇ СВОГО ЧАСУ ІСТОРИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ”

(Іван Огієнко та Сергій Єфремов)

Сергій Олександрович Єфремов (1876-1939) – видатний політичний діяч України, публіцист і, що наважливіше в контексті нашої розвідки, активний популяризатор і організатор літературного процесу в Україні, літературний критик (1902 року опублікував дискусійну статтю “У пошуках нової краси”, в якій зарахував до неприйнятних для нього модерністів О.Кобилянську та Г.Хоткевича, чого не підтримали І.Франко та Леся Українка, піддав критичному аналізу поетичну збірку Х.Алчевської “Туга за сонцем” 1907 року [9, с.98], цікавився творчістю Ганни Барвінок як “поета горя і бідкування жіночого” [24, с.276], одним із перших привітав талант В.Винниченка, О.Олеса, П.Тичини, М.Рильського, В.Сосюри, М.Хвильового, виявляв доброзичливий інтерес до творчості Т.Осьмачки [18, с.6,19,21,22,52],), історик української літератури, видавець творів І.Котляревського, Л.Глібова, Є.Гребінки, Т.Шевченка, Б.Грінченка та ін. із власними передмовами.

Народився С.Єфремов на Київщині й освіту здобув у Київському університеті (1901 року закінчив юридичний факультет), де по деякім часі навчався й Іван Огієнко. С.Єфремов відомий як фундатор декількох партій та рухів: Української радикально-демократичної партії, Товариства українських поступовців, Української партії соціалістів-федералістів (до останньої деякий час за доби свого міністерського служіння входив І.Огієнко); був С.Єфремов і активним діячем київської Громади. Замолоду прилучився він і до белетристичної діяльності, почав її з 1995 р. оповіданнями для дітей (журнал “Дзвінок”). С.Єфремов – автор

близько трьох тисяч надрукованих статей та рецензій, а також нарисів про творчість Марка Вовчка, Тараса Шевченка, Івана Франка, Бориса Грінченка, Михайла Коцюбинського [8, с.130], про українсько-польсько-російські взаємовпливи (з посиланнями на В.Короленка) у сфері культури – письменства і театру [16, с.90,97].

...1909 року Іван Огієнко блискуче закінчив навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира по кафедрі професора Володимира Перетца й був представлений цим науковцем до отримання професорської стипендії, тобто перед молодим перспективним ученим мала відкритися матеріально підтверджена дороба до подальших наукових занять. Однак виникла перешкода, яку можна було передбачати: активна проукраїнська діяльність І.Огієнка, його участь у прогресивних українських виданнях були визнані “згори” несумісними з імператорським статусом університету, тож у стипендії йому було відмовлено. Та він не залишився на самоті з цією проблемою: за нього вступилися найкращі наукові сили університету. І серед перших був професор Сергій Єфремов, який друкувався у щоденних газетах “Громадська думка” і “Рада” водночас зі своїм молодшим духовним побратимом І.Огієнком [2, с.45; 5, с.277,279], брав діяльну участь у редагуванні цих газет [8, с.130]. С.Єфремов у російському часописі виступив на захист І.Огієнка. Та найкраще і з деталями про це розповів сам І.Огієнко: «1910. Січень. Міністерство Народньої Освіти таємним листом повідомило Київський Університет, що воно не може затвердити Ів. Огієнка стипендистом, бо він “український сепаратист”. Заява проф. Т.Флоринського на засіданні факультету, що жодного донесення до Міністерства Освіти він не подавав, – він тільки – на жадання Куратора Київської Округи – дав характеристику наукових здібностей Ів. Огієнка. Стаття про це С.Єфремова в мос-

ковським деннику “Русское Слово”: “Трагедия молодого украинского ученого”» [10, с.16-17]. Цей публічний виступ С.Єфремова й невпинні клопотання досягли мети, й за два роки, в 1911-му, І.Огієнко таки став професорським стипендіатом [1, с.12-13; 3, с.130]. Того ж року С.Єфремов опублікував фундаментальну “Історію українського письменства”.

У 1912 р. С.Єфремов та І.Огієнко також єдиним фронтом виступили у пресі на захист української національної ідеї. Услід за С.Єфремовим, який аргументовано характеризував черговий антиукраїнський опус російського реакціонера С.Гоголева «Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма», І.Огієнко виступив зі статтею «Науковий метод “україножерства”» з різким викриттям нападів на відділення Товариства “Просвіта” в Кам’янці-Подільському – тому місті, де по прошесті шести років він зорганізує університет і стане першим його ректором [4, с.41-42].

1913 року в Санкт-Петербурзі С.Єфремов опублікував працю “Борис Грінченко. Про життя його та діла”, яку пізніше використовував І.Огієнко [20, с.289].

Березень 1917 р. став часом не тільки постанов в Києві Центральної Ради, активним діячем якої й розробником концепції української державності, національної освіти й культури був С.Єфремов, а й постанов її друкованого органу – газети “Нова Рада”, і на її шпальтах, як за десять-одинадцять років до того в “Раді”, разом почали друкувати національно спрямовані дописи і професор С.Єфремов (брав участь у редагуванні газети), і приват-доцент Київського університету І.Огієнко: С.Єфремов, ідеолог українського руху, у статті “Кубло реакціонерів” затаврував заяву деяких антиукраїнськи налаштованих університетських діячів як “наклеп й донос старого чорносотенного типу” й виявив намір звернутися до Генерального Секретаріату з вимогою

розігнати цих ворогів народу, “патентованих реакціонерів і тайних воздыхателей за старим режимом”; а І.Огієнко видрукував дописи “Рідна мова в українській школі” та “Про українські кафедри” [2, с.52-54].

Природно, що, глибоко шануючи свого старшого колегу-однодумця, І.Огієнко в патріотичній праці 1918 року “Українська культура” посилається на дослідження С.Єфремова – зокрема, на його працю “Торжество украинской музыки” та, що особливо актуальне для нас, на солідну літературознавчу роботу “Історія українського письменства” [6, с.10,113,117], яку нині характеризують як дослідження з позицій соціологічної концепції [17, с.24-26,28]. Цікаво у зв’язку з зазначеним звернутися тут до праці В.Ляхощкого, який нагадав те, про що в автобіографії писав сам І.Огієнко: “1917. 18(5).X. Ог. читає публічний виклад про “Українську культуру” на святі офіційного відкриття Українського Народнього Університету перед кількатисячною аудиторією. Генеральний Секретар Військових Справ С.Петлюра через свого старшину А.Чернявського забирає цей виклад, друкує 100.000 примірників і розкидає серед війська” [10, с.24]. Ця видана й поширена С.Петлюрою брошура І.Огієнка і стала прообразом тієї книжки 1918 року, про яку вже йшлося і в якій є посилання на С.Єфремова. Виявляється, ту брошуру-лекцію, сприйняту в тодішньому збаламученому суспільстві неоднозначно, схвально рецензував у лютневому числі “Книгаря. Часопису українського письменства” за 1918 р. С.Єфремов, який зазначав у рецензії: “...справді коротко, але досить докладно переходить д. Огієнко довгий шлях нашого культурного надбання, що стоїть за нами, як спадщина минулих віків. Промовець зазначає серед того надбання українську пісню, орнамент, будівництво, право, церковне життя, мову, письменство та науку, подаючи такий загальний висновок: “який би бік життя ми не взяли, ми скрізь бачимо,

що народ наш виявляє себе окремим, своєрідним народом з самостійною культурою” (С.8). Щоб цю своєрідність краще виявити й підкреслити, добродій Огієнко докладніше спинився на літературних і всяких інших наших позовах з Московщиною, справедливо зазначаючи, що остання багато від нас черпала, що ми були тим мостом, який єднав культурний захід з темним тоді сходом Європи... Книжечка д. Огієнка – це немов конспект ширшої праці на тему про зміст і стосунки української культури до інших... Як коротенький та компактний виклад відомостей про українську культуру, цю працю д. Огієнка кожен залюбки прочитає – чи на те, щоб знайти в ній нові для себе звістки, чи щоб відоме пригадати в певній системі ” [11, с.28-29]. С.Єфремов виступав рецензентом і інших праць І.Огієнка [20, с.59].

У жовтні 1918 р. в “Новій Раді” було вміщено редакційний репортаж про урочисте відкриття в Кам’янці-Подільському українського університету з викладом патріотичної промови ректора новостворено вишу І.Огієнка; цей репортаж був схвалений провідним публіцистом газети С.Єфремовим [2, с.59-60].

С.Єфремов, який 1919 року став академіком, на відміну від І.Огієнка не подався на тривалу емірацію (лише певний час, до 1921 р., перебував у Західній, підпольській Україні), повірив радянській політиці “українізації” України, і протягом деякої пори фальшивість цієї “українізації” не була помітною. З 1922 р. С.Єфремов стає віце-президентом Всеукраїнської Академії наук, з 1923 р. завідує історико-філологічним відділом ВУАН, очолює Комісію для видання пам’яток новітнього українського письменства, Комісію для складання “Історичного словника діячів України”, Раду історико-літературного товариства. У статті 1923 року “Дорогою синтезу” заклав підвалини історіографічного огляду українського літературознавства.

Упорядкував і видав антологію української літератури “Вік”, був головним редактором третього тому “Російсько-українського словника” [8, с.130]. 1924 року С.Єфремов випустив у світ 4-те видання своєї “Історії українського письменства”. Здавалося, ніщо не перерве цієї бурхливої діяльності. Але...

У січні 1926 р., ще плекаючи слабку надію повернутися в Україну й віддатися справі розбудови її наукового потенціалу, І.Огієнко двічі звертається зі Львова з листами до неодмінного секретаря Всеукраїнської академії наук, свого давнього симпатика А.Кримського; а оскільки І.Огієнко дуже шанував С.Єфремова і сподівався на його допомогу, то просив адресата: “Цього листа прошу дати прочитати академіку С.Єфремову” [5, с.93]. “Та марно. В Україні вже розпочалася ганебна кампанія шельмування віце-президента ВУАН академіка С.Єфремова” [4, с.117].

Коли ж радянсько-більшовицький режим сфабрикував процес так званої “Спілки визволення України”, зробивши очільником цієї “спілки” академіка С.Єфремова, то І.Огієнко зі свого вже варшавського осідку звертався в березні 1928 р. до львівського Наукового товариства ім. Т.Шевченка з настійливим проханням підготувати офіційний протест НТШ урядові радянської України проти порушення елементарних прав С.Єфремова як людини, проти гонінь, переслідувань, репресій, фізичної розправи над науковцем, вважаючи, що таких інтелектуалів, як С.Єфремов, треба рятувати [1, с.184-185]. Між тим сам С.Єфремов менш за все переймався власним порятунком і продовжував українську національну лінію в літературознавстві. Напередодні свого арешту й вироку на десятирічне ув’язнення у справі сфабрикованої більшовиками “Спілки визволення України” він схвально відгукнувся на драму Л.Старицької-Черняхівської “Іван Мазепа” (1929), в якій воскресався й утверджувався дух української державності в

період “падлючого часу” [2, с.176]; через це вони обоє – і С.Єфремов, і Л.Старицькі-Черняхівська – й потрапили під “каток” каральної радянської машини серед 45 інших провідних інтелектуалів України [12, с.43]. Академіка розстріляли, і реабілітовано чесне ім’я Сергія Єфремова було лише 1989 року...

Видаючи у Варшаві в 30-х рр. місячник “Рідна мова”, І.Огієнко у 9-10 числах за 1934 р. видрукував давно задуману “Бібліографію української мовознавчої бібліографії”, в реєстрах якої натрапляємо на праці С.Єфремова [20, с.303-304].

1948 року в листі від 1 березня з Регенсбурга до митрополита згадував про С.Єфремова як про знищеного більшовиками В.Приходько, колишній міністр юстиції в уряді УНР, тобто політичний колега І.Огієнка [23, с.411]. Не забув І.Огієнко – митрополит Іларіон – віддати шану С.Єфремову і в фундаментальній праці 1949 року “Історія української літературної мови”. По десяти роках відходу академіка у сталінських застінках автор підкреслив видатну роль С.Єфремова в розвитку наукового стилю української мови: “За цього останнього часу поважно росла на своїй силі й наукова мова. У нас здавна вже втерлася була думка, ніби науковцям не треба знати чистої літературної мови, – то обов’язок тільки письменників. Звичайна річ, це рішуча помилка, і то шкідлива, – все бо, що пишеться, конче мусить бути написане чистою літературною мовою. По 1917 році сильно “підтягуються” в своїй мові й науковці, й численні наші історики літератури, критики й молоді науковці вже конче дбають про добірність своєї мови, наприклад, М.Зеров і багато інших. Заслуги С.Єфремова в розвої нашої літературної мови безсумнівні” [7, с.292].

Радянська влада у своєму антиукраїнському засліпленні з інтуїтивною точністю відчувала велику спорідненість поглядів і всього доробку С.Єфремова та І.Огієнка. Ось чо-

му обидва вони були удостоєні однакової “честі”: їхні імена було заборонено згадувати в будь-якому контексті спеціальним розпорядженням Головліту (цензури), яке було розіслано всім редакціям засобів масової інформації, видавництвам, просвітницьким інституціям [5, с.16-17]. І обом їм “дісталось” від одного з ініціаторів згаданого “процесу СВУ”, начальника ДПУ УРСР В.Балицького, який в інформаційному листі, розісланому “для орієнтації” в усі урядові інстанції, не соромлячись писав: “За заздалегідь обдуманим планом колишній віце-президент Української Академії наук академік С.О.Єфремов – голова контрреволюційної організації “Спілка Визволення України”, користуючись своїм високим становищем в Академії, запросив з-за кордону колишнього міністра УНР А.В.Ніковського. Останній, маскуючись роботою в УАН, як її співробітник, виконував обов’язки емісара петлюрівського уряду” [5, с.93]. А в доповідній записці від 1 грудня 1929 р. “Про підсумки роботи по викриттю українського контрреволюційного підпілля по Україні і у зв’язку зі справою СВУ”, адресованій тому ж В.Балицькому його поплічниками, йдеться про ще одного “емісара петлюрівського уряду”: “За показанням члена СВУ Єфремова в Кам’янці-Подільському існувала філія СВУ... В м.Кам’янець-Подільську в 1918-19 р. весь активний контрреволюційний елемент групувався довкола Кам’янецького Українського Університету, ректором в якому був Огієнко. В Кам’янці на початку 1919 р. було організовано Чеховським і Липківським “Кирило-Мефодіївське братство”. “Братство” виховувало своїх слухачів у національному дусі, готувало з них антирадянських діячів і користувалося підтримкою з боку професури університету...” [5, с.94].

Разом повертаються в незалежну Україну Сергій Єфремов та Іван Огієнко – титани, які своїм словом та інтелектом у важких умовах виборювали Українську Державу

й вибороли її, хоч за земного життя й не дочекалися її відродження. 1995 року в Україні видано найвідомішу літературознавчу працю С.Єфремова “Історія українського письменства” (перед цим вона побачила світ у Нью-Йорку 1991 року [13, с.191]), в якій проаналізований український літературний процес від давнини до початку ХХ ст. і на дореволюційне видання якої, як ми бачили, посилався І.Огієнко в “Українській культурі”; дослідники історії української літератури в нинішній Україні високо поцінують грандіозну наукову працю академіка й плідно користуються нею [19, с.130,151,200,304,353,367,379,389]. Цінними аспектами цієї праці С.Єфремова є, зокрема, те, що автор розгорнуто проаналізував творчість Шевченкового соратника П.Куліша [22, с.329-339]; у контекст української літератури включив і творчість тих діячів красного слова (Степан Яворський, Дмитро Туптало, Симеон Полоцький, Феофан Прокопович, Паїсій Величковський), які писали високим “штилем” російської мови [15, с.446], і польських письменників-українофілів, зокрема пов’язаних з теренами нинішньої Житомирщини, “що народились, вирости й виховувались на Україні, окрім свого польського патріотизму, виховують ще й місцевий патріотизм, український”: “Від української школи пішло й те українофільське народництво в польському письменстві, заступниками якого були Ю.І.Крашевський та Л.Совінський; вони, застаючись на польському ґрунті, все ж таки почували й деякі симпатії до українства”; “Співцем дворових кіл він¹⁰ і лишився, і популярність його поза межі їх і не виходила, хоч це й не зменшує для нас його інтересу просто вже як особи, своїм життям та змаганнями оригінальної й небуденної” [15, с.425,441,572]. Не обійшов своєю увагою (щоправда, негативною) С.Єфремов і такого специфічного мистецько-

¹⁰ Тимко Падура. – *М.Л.*

го явища, як зорова поезія, назвавши її “ексцентричними штуками”, призначеними для “невибагливих смаків” [21, с.251].

Розгорнуту характеристику С.Єфремова як історика літератури у соціально-політичному контексті дає в наш час М.Наєнко. Наведемо головний висновок дослідника:

“Найвидатнішим представником народницького (де-хто вважає – неонародницького) напрямку в українському літературознавстві першої третини ХХ ст. був С.Єфремов. Він залишив не тільки численні праці цього напрямку, а й теоретичне обґрунтування його. Це був останній спалах продуктивної свого часу історичної методології, після якого почались або суто наслідувальна інтерпретація її, або цілковита вульгаризація (в радянському літературознавстві).

Основною працею С.Єфремова в галузі літературознавства стала “Історія українського письменства”... – найвиразніший штрих у його подвижницькій науковій роботі” [14, с.101].

Список використаних джерел

1. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882-1972: життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”: штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. - Кам’янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
3. Кононенко Петро. З когорти атлантів: українознавець Іван Огієнко // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ, 2007. – 464 с.
4. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.

5. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
6. Огієнко Іван. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. – Київ: Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918. – 272 с.
7. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
8. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Стакер, 2001. – 496 с.
9. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
10. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
11. Ляхощкий Володимир. Дискусія навколо книжки І.Огієнка “Українська культура” та розмежування протидоктрин у духовному поступі українського народу // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Вип. І. – Кам'янець-Подільський, 2003.
12. Дідківська Оксана. З тавром ворогів народу // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск IV. – Кам'янець-Подільський, 2007.
13. Фаріон Ірина. Літературна мовотворчість отця Маркіяна Шашкевича // Там само.
14. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
15. Єршов Володимир. Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуаристичності. – Житомир: Полісся, 2008. – 624 с.
16. Шамара Сергій. Сільська інтелігенція Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. у польсько-російсько-українському трикутнику // Шляхи становлення незалежності Польщі і України: минуле, сучасне, майбутнє. – Житомир, 2009.
17. Гнатюк Михайло. Михайло Возняк і його “Історія української літератури” // Возняк М.С. Історія

української літератури. – Книга перша. – Львів: Світ, 1992.

18. Скорський Микола. Тодось Осьмачка: життя і творчість. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – 224 с.

19. Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини ХІХ століття. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 392 с.

20. Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.

21. Даниленко Володимир. Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес. – Київ: Академвидав, 2005. – 352 с.

22. Куліш Пантелеймон. Чорна рада. – Київ: Школа, 2008. – 352 с.

23. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.

24. Томчук Любов. Духовна краса нації // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010.

«РОБИЛОСЯ ВСЕ, ЩО БУЛО В СИЛАХ ЛЮДСЬКИХ...»

(Іван Огієнко та Леонід Білецький)

Ровесник Івана Івановича Огієнка Білецький Леонід Тимофійович (1882-1955) – професор, відомий філолог-шевченкознавець. Народився він у с.Литвинівці Липовецького повіту Київської губернії в селянській сім'ї, Початкову освіту здобув у двокласній народній школі в Уманському повіті, а потім доля закинула його до Петербурзької середньої механіко-технічної школи. 1907 року молодик успішно склав іспити на атестат зрілості при Другій Київській класичній гімназії та вступив на фізико-математичний факультет університету Святого Володимира (як і І.Огієнко спочатку вступив на медичний факультет), але вже з наступного року він – на історико-філологічному [11, с.791].

Л.Білецький, навчаючись на історико-філологічному факультеті, був скоріше не однокурсником І.Огієнка [4, с.139], який здобував тут вищу освіту в 1904-1909 рр., а однокласником (Л.Білецький був студентом-філологом протягом 1908-1913 рр.): разом вони були учасниками славетного мовно-літературного семінару професора Володимира Перетца, з-під крила якого вийшла ціла плеяда відомих українських науковців [3, с.11], разом їздили в експедиції й були найближчими друзями [13, с.180-181]. Як і (трохи раніше) І.Огієнко, Л.Білецький, випускник-золотомедаліст, був залишений при університеті професорським стипендіатом й 1918 року склав магістерські іспити, що давало йому право бути приват-доцентом [11, с.791-792]. Контакти І.Огієнка та Л.Білецького виявилися дуже тривалими – практично протягом усього життя Леоніда Тимофійовича, яке виявилось коротшим за життя І.Огієнка [3, с.16].

Під час режиму П.Скоропадського (1918 р.) Л.Білецький був одним із гетьманських урядовців [3, с.16]. У 1918-1919 рр. Л.Білецький полишив Київ і викладав у Кам'янець-Подільському українському університеті разом із професором І.Огієнком (майбутнім митрополитом Іларіоном), ректором і засновником цього вищого навчального закладу, причому існує припущення, що порекомендував Л.Білецького І.Огієнкові їхній спільний учитель В.Перетц [11, с.792]. Ось що повідомляв сам І.Огієнко про це в автобіографічній книжці: «1918. VIII-X. В порозумінні з Міністерством Освіти, по нараді з Комісією... запрошення перших професорів і доцентів Кам'янецького Університету: В.О.Біднова, Л.Т. Білецького...»; «1918. X. Прибуття до Кам'янця-Подільського частини призначених професорів і доцентів: Л.Т.Білецького, В.О.Біднова, М.Драй-Хмари»; «1919. Заложення української університетської Гімназії для дорослих. В Гімназії викладали: проф. В.О.Біднов, доц. Л.Т.Білецький... Директором Гімназії обраний проф. І.Огієнко» [2, с.35,40,61]. Крім того, І.Огієнко, ставши міністром ісповідань УНР, долучив Л.Білецького ще й до роботи Комісії з перекладу Святого письма та богослужбових книжок на українську мову [9, с.229]. Газета «Свято Поділля» 22 жовтня 1918 р. в матеріалі про відкриття Кам'янець-Подільського університету подала біографію Л.Білецького [9, с.292]. Л.Білецького тієї доби небезпідставно називають «правою рукою ректора І.Огієнка» [13, с.179].

У Кам'янці Л.Білецький виявив себе людиною небайдужою, не абсолютно кабінетною. Він був серед тих ентузіастів, хто долучився до справи безкоштовного комплектування університетської бібліотеки із власних книжкових запасів [7, с.343]. Він разом з іще трьома викладачами 19 травня 1919 р. звернувся листовно до університетського правління, б'ючи на сполох із приводу бездіяльності дру-

карні вишу [8, с.72]. У 1920 р. Леонід Тимофійович став «жертвою» внутріуніверситетської демократії – об’єктом критики з боку студентів на сторінках журналу «Нова думка» за те, що «проф. Білецький в підручниках намагається цілком серйозно писати замісто “мати - мате”...» [8, с.75].

У 1922-1924 рр. Л.Білецький викладав методологію української літератури та історію української драми в Українському таємному університеті Львова, звідти переселився до Праги, де в нього вийшли до читача «Перспективи літературної критики» (1925), «Принципи в літературному дослідженні і критиці» (1927). Там він був дійсним членом Слов’янського інституту [12], ректором Українського педагогічного інституту імені М.Драгоманова [13, с.179].

Спільна праця в університеті дуже зблизила двох науковців, давно знайомих один з одним. Про це красномовно свідчить сумний і зворушливий людський документ – лист, відправлений І.Огієнком із Варшави 24 жовтня 1928 року:

«Високодостойний Леоніде Тимофіївчу!

Найсердечніше дякую Вам за тепле товариське привітання, котре так миле мені отримати. Привітання Ваше прийшло як раз тоді, коли я сидів зажурений, згадуючи добу К[ам’янець]-П[одільського] Університету. Робилося все, що було в силах людських, але долі не вгодно було поблагословити нашої збірної праці... Крім Вашого получив ще привітання від Д.Коломійця, – і більше ні від кого... Так громадянство цінить свою найкращу культурну установу...

Ваше привітання було мені особливо милим, бо на решті озвалися й Ви. Чого забули мене зовсім? Ніколи нічого не пишете. Що робите і які Ваші плани на дальше?

Звертаюсь до Вас в одній справі. Коли уряд УНР покинув К[ам’янець]-Подільський, до К[ам’янця]-П[одільсько-

го] прийшли поляки, в той час в російській К[ам'янець]-П[одільській] газеті появилася різка недобра стаття п. Ю.Кириченка, направлена проти нашого уряду. Чи не пригадуєте Ви змісту цієї статті?

Що саме там писалося? Дуже прошу Вас написати мені про це; як пригадую, Ви мені про це в день появилення статті розповідали з великим обуренням.

Високодостойній Дружині Вашій низенький привіт. Цілую діток, – як вони?

З правдивою до Вас пошаною і товариським привітом *І.Огієнко*» [10, с.221].

Лист, відправлений І.Огієнком через рік, 31 грудня 1929 р., містить ті ж мотиви суму й прив'язаності до сім'ї адресата, а разом із тим тугу (полегшувану невтомною науковою працею) за Україною та невгасиме сподівання (слабке після того, як на листи 1926-1927 рр. до А.Кримського в Академію наук УРСР не надійшло відповідей) колись повернутися до отчої землі:

«Дорогий Леоніде Тимофієвичу!

Разом зо мною вся моя родина сердечно вітають Вас, В[исоко]д[остойну] Дружину Вашу й діток з Новим Роком. Бажаю Вам щастя й здоровля, а найбільше – повороту до Рідного Краю.

Усі ми знемоглися, усі бажаємо кінця поневірянню, а він уже маячить в далечині. Тільки... чи життя в зруйнованім краї буде ліпшим від нашого життя емігрантського?

Що поробляєте, як здоровля усіх Ваших? Як милі Ваші діточки? Не забуду довго того милого вечора, що я провів у Вас, бавлячись з Ялинкою й Катеринкою. На емірації, серед чужини-чужинецької, це єдина наша втіха.

Я працюю увесь час над теорією укр. літературної мови 16-го ст.

Багато зробив, але далеко не все. Постійно відчувається брак кийв., моск. та петроград. архівів.

Що Вам пишуть звідти? Що маєте цікавого понад те, що в газетах?

Моє бажання на Новий Рік – щоби Ви не забували нас» [10, с.225].

Та, попри власні труднощі й негаразди у Варшаві, І.Огієнко намагався, як міг, підбадьорити Л.Білецького, підтримати його, про що свідчить лист-відповідь (лютий-березень 1932 р.):

«Листа Вашого получил, дякую сердечно. Сумний Ваш лист, як стало сумним і ціле наше життя. Нідé тепер нема добра для нас, вигнанців з Рідного Краю. Але придивляючись пильно до причин наших поведжень, все бачу, що найбільше винні ми самі своєю нетерпимістю один одного. Не забувайте тільки, що в нас ще гірше від Вашого, – у нас інакомислячому зовсім існувати не можна, такого нищать не тільки духовно.

(В скорім часі приступаємо до друку нашого «Світання», а тому Вам, що маєте, поспішіть з присилкою. Тема – церковна культура, церковне життя, розмір 3-4-5 ст., виклад – науково-популярний. Дуже скромненький гонорар вишлемо по видрукуванні статті разом з книжкою).

Нажаль, Митрополія вже не хоче видавати, – все відкладає...

Як скінчиться Ваша справа з Університетом, повідомте мене, я тим цікавлюсь. Але то буде скандал, коли істор.-філ. факультет не обере Вас. Правда, при наших стосунках можна всього сподіватися. Люде просто подуріли.

В «Новім Часі» Вашої статті не було. Галичина, як знаєте, все має прижмурене око на «наддніпрянців», зрештою, може й по заслугах.

Вислав Вам свою працю про Коша Петра I за 1690 р. Певне вже получили. Якось натрапив не тільки на пам'ятку, але й на особу, що згодилася її видрукувати. Шкода тільки, що то пам'ятка не українська» [10, с.233].

Продовженням цього листа є послання І.Огієнка від 17 березня, де роз'яснюється ситуація зі згаданим колективним виданням і висловлюється жаль з приводу неможливості очікуваного побачення:

«Була морока з задуманим виданням «Світання». Звичайно, не всім хочеться, щоби світало на українському обрії, а тому справа, боюсь, зійде ні на що.

Як та (я так? – *М.Л.*) хотів приїхати на з'їзд, але на жаль, ніяк не можу, бо 1) грошей не дістав і 2) у нас виклади без перерви до 9/IV, а мені яко заступникові керівника, виїхати не легко, бо їдуть Лот[оцький] та Біднов. Не можна ж усім виїжджати...

Чи Ви свою статтю послали дійсно? Її ніде [н]е видруковано. Може ліпше б до «Літ.-Наук. Вісника»?» [10, с.234].

Коли 1932 року вчена рада поважного університету імені Масарика в чехословацькому місті Брно пошанувала великі наукові заслуги професора І.Огієнка і присудила йому почесне звання доктора філософії і він повертався із Брна через Прагу до Польщі, то у Празі його щиро привітали з цією подією члени Українського історико-філологічного товариства, серед яких був і Леонід Білецький [3, с.37-38]. З цим товариством – отже, і з Л.Білецьким – І.Огієнко підтримував зв'язки протягом 1930 – початку 1940-х рр.. [3, с.190].

Л.Білецький активно співробітничав з часописом І.Огієнка «Рідна мова» (1933-1939 рр.) й належав у ньому разом із видавцем-редактором до числа помітних літературних критиків [4, с.85]. Ось як характеризував цей Огієнків часопис Леонід Тимофійович: «Капля довбає камінь не своєю силою, але постійністю. Ось такою каплею, що пробиває камінь нашої байдужості до рідної мови, і є «Рідна мова» – вона пробиває й байдужі серця, й байдужий мозок українського обивателя» [9, с.380-381].

1935 року І.Огієнко, продовжуючи видавати «Рідну мову», розпочав видання місячника «Наша культура», і до співпраці в цьому часописі він запросив, серед іншого добірного українського товариства на еміграції, Л.Білецького [3, с.164], запропонувавши йому увійти до наукової редакційної ради з питань історії літератури [8, с.182]. Л.Білецький погодився на співпрацю, за що отримав вдячного Огієнкового листа від 28 березня 1935 р.:

«Спасибі Вам сердечне, що по-товариському відгукнувся на моє пропозиція. Беру у Вас все, – нехай ліпше трохи в мене полежить, ніж має гнити в Вас. До I книжки пушу про «Кризи в творчості Ш[евченка]» та один розділ про Самійленка. Але прошу присилати все, щό тільки в Вас готове, тут уже побачу, скільки пушу.

Взагалі, радий буду, коли заповните цілий відділ історії літератури. Дуже потрібні огляди, замітки й рецензії, а тому давайте й їх щонайбільше.

Про С.Черкасенка, справді, нехай іде на наступний рік. Як одержу від Вас статті, попильную зараз таки вислати Вам сто крон чеських.

Сердечне прошу писати читко й не густо. Думаю, що не образитеся, коли я де-не-де виправлю Вам «на літературний лад» та виправлю правопис.

Живемо матеріально гірше від Вас. Вся моя надія тепер – на «Н[ашу] Культуру», може вона допоможе. Агітуйте за передплатників та за співробітництво.

Просіть, щоб Соц[іологічний] Інст[итут] дав коротку історію свого закладу й життя, але з авторитетним підписом. Крім цього прошу давати щомісячні звіти про життя.

Дуже прошу попросити С.Ф.Русову, щоб дала яку статтю до I книжки. Живемо зле, але сподіваємось кращого...

Чекаю статей...

Запрошуйте до співробітництва, кого тільки уважати-мете за творчу силу.

До «Н[ашої] К[ультури]» дуже треба б споминів про Кам'ян[енцький] Унів[ерситет]. В.Приходько має готові, – попросіть дати.

Може дасте для «Р[ідної] Мови» про стиль якого письменника?» [10, с.253].

І – навздогін – лист від 3 квітня, все ще пов'язаний із підготовкою до публікації першого числа «Нашої культури» з деякими повторами, які ми пропускаємо:

«Дякую Вас сердечно за три прислані статті, і з них Шевченка відразу здаю до першої книжки, а інше піде до дальших книжок. Слава Богові, – прийшли статті й від ін.ших, так що статей до І кн. аж завізно. Але брак рецензій, оглядів, бібліографії – присилайте.

Я звичайно посилаю рукописи як друк[овані] рекомендації, – це на половину дешевше. Робіть так і Ви. Тільки шпегатиком обв'язуйте.

Друкую в такій примітивній друкарні, що в них нема запасного шрифту, тому відбиток зробити ніяк не можна. Буду тільки робити Вам по 25 надбиток із кожної Вашої статті.

Сердечно й по-товариському вітаю Вас з милою думкою докторизуватися. Давно пора! Нехай не дивляться на нас зі злим оком. Думаю, що трохи звільнившись, Ви дасте до «Нашої Культури» добру статтю на 1 арк. про «Руську правду».

В одночас із цим посилаю Вам авансом сто к[рон]. Радий буду, коли це хоч трохи допоможе Вам. Біда тільки, що живу в таких жадливих злиднях, що нічим не можу прислужитись Вам.

Дуже Вас прошу, – агітуйте за «Н[ашу] К[ультуру]» – може створимо незалежний науковий орган такий, що зможе хоч щось платити...

На рахунок Вашого гонорара висилаю Вам: 1) «Р[ідна] М[ова]» ч[исла] 1-12 (без 2 і 3, їх нема) – 35 к[рон], 2) ч[исла] 13-24 – 35 к[рон] + оправа 5 к[рон], 3) «Р[ідна] М[ова]» на 1935 р. – 30 к[рон], і 4) «Бібліотека» ч[исла] 1-4 – 15 к[рон], разом 120 к[рон] (трирічники).

Платити не потребуєте, – заплатите статтями...

Ми всі сильно перехорували також на грипу. Бідна Д[омініка] Д[анилівна] взагалі тяжко хвора.

Ваші прихильники сильно здивувалися, коли побачили Вашу статтю в виданнях Н[аукового] І[нституту] Варш[авського]...

P.S. Думаю, що «лише» набули ми на еміграції, вдома вживали переважно «тільки». Пристосовуйте статті до правопису «Р[ідної] М[ови]»...

Чомусь Д.Антонівич на моє запрошення не відповів.

Завтра похорони В.Біднова. Може попросите кого дати статтю про Біднова» [10, с.254-255].

Два наступні травневі листи І.Огієнка продовжують тему матеріалів Л.Білецького для «Нашої культури» – зокрема, дослідження про «Руську правду», але містять і низку інших інформаційних цікавинок:

«В своєму листі від 12/IV Ви писали, що висилаєте мені статтю про Р[уську] Правду. Я й досі її не одержав. Прошу прислати її, а також і все інше, що маєте готове (драма «Художник», легенди в Шевч[енка] і т. ін., – нехай краще лежить у мене, щоб був вибір. Не знаю як у Вас, а в нас «Н[аша] К[ультура] зробила правдиву сенсацію, – всім подобається.

Звичайно, я Вам «Р[ідну] М[ову]» висилатиму на рахунок Ваших статей для неї. Управившись з задуманим (щиро Вам Щастя Боже!), присилайте як найбільше матеріялу, – все пуцу...

Просіть Антоновича приспішити з статтею. Передплата на «Н[ашу] К[ультуру]» поступає дуже слабенько...

Тяжко, але працювати буду вперто... Нікому не кажіть, що плачу Вам за статті, бо це тільки Вам» [10, с.257-258].

«"Руську Правду" одержав, – сердечно дякую. Жаль, що прислали її не переписану, бо це сильно обтяжує Редакцію...

Трудно, Л.Т., усім догодити, особливо греко-католикам. М[итрополи]т Діонісій дозволив друкувати в своїй Друкарні тільки з умовою, що в журналі буде час від часу щось із богословії. Це тому, що Друкарня його не має права друкувати сторонніх видань, бо не платить податків. Ось причина, чому в журналі появилась стаття богосл[овського] характеру. Зрештою, «Наша Культура» таки виросла на християнстві, а стаття М[итрополит]а Д[іонісія] справді цікава, особливо її кінцевий розділ, – Евхар[истичний] Культ в Україні (буде видрукований десь пізніше). В митр[ополичій] Друкарні плачу 50% того, що мав би платити в друкарні іншій, і тільки це дало змогу видавати «Нашу Культуру».

«Н[аша] К[ультура]» – науковий журнал (пізніше літературну частину припиню зовсім), а тому кожний автор відповідає сам за зміст своїх праць. Завеликий А.Чайківський письменник, щоб я йому робив вказівки, а тому й видрукував його оповідання без змін, – нехай сам за його відповідає.

Буду пильнувати створити з «Н. К.» тільки науковий журнал, цебто редакція не відповідатиме за зміст статей.

Дорогий Л.Т., я післав на руки секретаря Т[оварист]в (Товариства? – М.Л.) Укр[аїнських] письм[енників] і журнал[істів] свою заяву заступитися за мене, як емігранта, перед нападами «Діла» й «Назустріч» (робота М.Рудницького) на мою честь. Заява довірочна. Обдумайте й відпишіть, чи варто починати цю справу. Коли б не погодились зо мною, тоді справа позостається довірочна. Думаю, що «Діло» й «Назустріч» надрукують кодекс пресової етики, і

кому ж, як не Вам, заступились (заступитись? – *М.Л.*) за емігранта?

Думаю, що це справа принципова. Як би Ви визнали все це слушним, подам до Т[оварист]ва вже відкриту заяву...

P.S. Висилаю Вам ще 100 к[рон чеських], з розрахунку 2 зл[отих] за сторінку. Прошу про це нікому не казати, бо журнал не в стані платити» [10, с.258].

Тема нападок на І.Огієнка з боку М.Рудницького та його часописів (хоча й не тільки вона) розлого й аргументовано, з душевним болем продовжена в листі від 14 травня:

«Від тієї хвилини, [як] став я видавати «Рідну Мову», не припиняються найбрутальніші напади п. М.Рудницького, чи то відкриті, чи приховані. Знаю, що робить він це на замовлення з Варшави, щоб остаточно вбити мене, бо тутешнім колам – з якими я розійшовся – на цьому залежить. Тепер усе це здвоєно перенесено на «Н. К.». Вирішили вбити «Н. К.», а для цього б'ють редактора. Чепляються, до чого можуть, аби но тільки бити. Маю відомості, що греко-католики бояться, щоб я не повів... православної пропаганди. Так сказано: нехай О[гієнко] стане гр[еко]-кат[оликом], тоді зробимо йому все... Преса все подавала, ніби М[итрополит] Д[іонисій] – ворог українців, бо їй це треба, це робота гр[еко]-кат[оликів]. М[итрополит] Д[іонисій] не ворог, а просто байдужий, бо так від нього... вимагають. Ви ж не знаєте, що тут діється... Справа в православії, а не в М[итрополиті] Д[іонисії]. Очевидно, непотрібні ляки, – релігійних тем я займати не буду. Як Шепт[ицький] та Хомишин роблять «цікаві» речі, цього не хотять бачити. У Варш[аві] гр[еко]-кат[олики] перейшли вже на польську мову, – про це замовчується. Їм тільки М[итрополит] Д[іонисій] – сіль у оці.

Час від часу якусь об'єктивну спокійну богословську статтю мушу дати в «Н. К.», бо інакше не можна друкувати в митроп[оличій] Друкарні.

На Волині факт, що М[итрополит] Д[іонісій] дав статтю по-укр[аїнськи] до укр. журналу, викликав переляк, – всі священники стали наввипередки українізуватися. А хіба вже це саме не оправдує мене, що взяв статтю у М[итрополита] Д[іонісія]? Ось результати: на М[итрополита] Д[іонісія] за це пішло чергове гоніння...

Думаю, що як ми будемо оминати М[итрополита] Д[іонісія], то зробимо те саме, що колись з гетьманом: віддамо його тільки в руки москалів. А вони його сильно бережуть! Думаєте, що тут нам колись дадуть м-та українця? Ніколи!

З цим треба рахуватися.

Дивіться: ніхто нам не поблагословив перекладів українських, а М[итрополит] Д[іонісій] поблагословив. Це одне говорить, що перед нами не ворог. Та є ж невідмінена постанова з 1922 р., що М[итрополит] Д[іонісій] – Єпископ еміграції.

Я хочу з «Н. К.» зробити чисто науковий журнал, а це дасть змогу вченим емігрантам спокійно друкуватися, нікому сильно не кланяючись. Погляньте на кн. I-II – там же вже чимало цінного матеріалу! І це буде місяць у місяць! Звичайно, це багатьом не подобається, і вони реагують навіть на замітки Адміністрації «Н. К.» (замітка про те, що «Н. К.» розуміється в своїй цілості – стане Укр. Енциклопедією), це замітка на 64 ст. Адміністрації, цебто моїх синів, на неї я не звернув жодної уваги. Зрештою, думаю, що кожний погодиться, що за 10 літ праці – а стільки я думаю жити – «Н. К.» буде ж підсховою для Укр. Енциклопедії], кожного року буде докладний показчик до «Н. К.», до річника, оце малось на увазі).

Прошу сердечно записати мене членом Т[оварист]ва письменників, – уважайте цю мою заяву за офіційну.

За добором співробітників – просто комедія. Найшовся один такий, що навіть таке сказав: «З с.-р. Білецьким не хочу працювати»... Отже – догодить людям. «Н. К.» – це орган непартійний і не груповий, – всі в нім можуть працювати для своєї культури. «Не друкуйте зрадника Студ[инського]», – коли й кому він зрадив? Викинути Ст[удинського] з української науки, – чи ж то нам корисне? Ось Вам дис.кретна новина: Ст[удинського] просили – коли Лев[ицький] сильно накаламутив – знову стати головою Н[аукового] Т[овариства]. Оце наші люди! Одному не подобається Ог[ієнко], другому – Ст[удинський], третьому – М[итрополит] Д[іонісій], четвертому – Черн[ов], п'ятому – Біл[ецький] і т.д., – коли так, де ж тоді наша незалежна наука?

Ні, я піду своєю дорогою: «Н. К.» буде органом незалежної науки, де кожний укр. учений знайде привіт і гостинність. Творити орденів, як Донцов (кипить проти «Н. К.»), в науці не буду. Нехай розпинають, – кому буде легше, як Ог[ієнко] загине?

Дуже Вас прошу, при нагоді, про таке: 1) Упросіть Антоновича скоріш прислати те, щб він обіцяв мені в Варшаві. 2) Олесь також обіцяв, а не дає, – сердиться на ціле громадянство... 8) Була якась підписка на твори Олесь, – я хотів би набути один примірник їх, Олесь усе обіцяє прислати, але не шле.

До 3 кн. йде Ваша стаття про Груш[евського], до 4 кн. – починаю Сивенького. До кожної книжки щось Ваше дам, – нехай піняться...

В цьому році, як знаєте, 30 ліття моєї наукової праці. Оце так мені дякують, що все ж віддав своєму народові...

А що набув?..

P.S. Унів[ерситет] у Брно дав мені дійсний докторат, але дав з огляду на цілу наукову працю, «bez skoušek», про що преса подала. Ректор на урочистості врочисто сказав: вступ Ог[ієнка] до докторів нашого Унів[ерситету] – уважаю за честь нашому Унів[ерситету] – так сказав голосно при переповненій залі. Післав Вам коректу – добре виправте. Правте так, щоб я був спокійний, що виловили всі помилки, читайте 2-3 рази.

В.Сімович веде шкідливу кампанію у Львові проти «Р[ідної] М[ови]», хоч я 4 рази запрошував його до співпраці.

Чи не міг би Антонович – його великий приятель – вплинути, щоб той на решті переслав (перестав? – *М.Л.*) свою руйницьку працю?» [10, с.260-261].

У червневому листі І.Огієнка – все та ж переповненість планами роботи над подальшими випусками «Нашої культури», нагадування празьким українцям про обіцяні матеріали для журналу:

«Статтю про Колессу вміщу у 5 ч. «Н. К.», бо 4 вже виготовлена (розпочинається статтею Митр. Андрея Шепт[ицького]). Дуже прошу прислати порядну його фотографію, а також докладні біогр. дані, – усе це я вміщу, бо шаную Колессу. Переконайте його дати статтю до «Н. К.», хоча б невеличку.

Арк. Животко прислав низку своїх праць, – зовсім добрі, друкуватиму помалу. Я написав йому, – подякуйте від мене й Ви.

Я просив написати спомини про Кам[‘янецький] Унів[ерситет]. По доктораті приймайтеся і Ви за спомини, бо мусимо освітити працю Кам[‘янецького] Унів[ерситету] – спасибі Вам за бажання написати статтю з приводу мого (наукового. – *М.Л.*) 30 ліття, – я вмістив би її в книжці за жовтень, де буде моя автобіографічна канва й список праць. Я тепер живу під Варшавою, статтю Іллінського ви-

шлю пізніш. Як випрошу свою історію ц[ерковно]-слов[‘-янської] мови, так пришлю» [10, с.273].

Лист від 3 лютого 1936 р. показує, як великим напруженням волі І.Огієнко суміщав наполегливу неприбуткову працю з переживанням особистих нещасть:

«В останнім листі своїм Ви повідомили, що висилаєте продовження статі про Самійленка, – а тим часом я не одержав його й досі. Що сталося? Я вже хотів дати до друку про «На полі крови», але чекав на Сам[ійленка], а кінчилось на тому, що нічого не видрукував. Повідомте, бо я вже здав до друку 3 (12) книжку без Вашої статті (друкую вже в Друкарні Наук[ового] Т[овариства] в Львові).

А в мене велике горе, що зовсім вибило мене з колей й відірвало від праці: от уже місяць моя хата стала пустою: відвіз Д[омініку] Д[анилівну] до шпиталю, – тяжко хворіє, боюсь, що безнадійно...» [10, с.274-275].

У посланні від 10 червня того ж року серед редакційно-видавничих проблем міститься повідомлення про можливу смерть репресованого в СРСР В.Перетца – улюбленого викладача обох науковців часів їхнього студентства: «Усе, що Ви послали мені, я одержав – сердечне дякую. Як і все Ваше – цінне, і я охоче друкуватиму його. Вибачте, що не друкую відразу, – Редакція просто засипана працями. У 8 кн. піде кінець В[ашого] Шевченка, а на 9 пушу Самійленка [і] т.д. Про смерть Вол. Мик. нічого не чув, – чув тільки, що його вислано. Маю величезні труднощі з висилкою гонорару до Чех[ословаччини], – просто відмовляють... Але я зроблю так, що Вам пішлють із Sv. Martin (“Matica Slovenska”), боюсь тільки, що спізняться» [10, с.279].

25 січня 1937 р. І.Огієнко звертається до поважного адресата з конкретними слухними редакторськими вимогами (не без сумного гумору):

«Першу частину Вашої статті про С.Черкасенка я вже дав до «Н. К.» - появиться в кн. 2-й. Але дуже Вас прошу написати так, щоб ціла стаття була не більше, як на 16 ст. Інакше вона втратить свою вартість, бо я буду цілий рік її друкувати. Ніхто такої довгої статті не захоче читати. Розділи II і III присланої статті зовсім не надаються до ювілейної статті, – детальний аналіз першого вірша, – це ж посмертна праця, а не ювілейна!

Дуже Вас про це прошу – на 16 ст. можна сказати аж забагато!

Крім того, розділи II і III написані так нечітко, що Друкарня їх не прийме, – знов в мене з нею війна!» [10, с.286].

Наступний лист від 8 березня 1937 р. не можна читати без хвилювання, бачачи, які страждання випадали на долю Івана Івановича й як він попри це залишався уважним до друзів:

«У мене в хаті так зле, що я вже нервів не маю... Д[о-мініка] Д[анилівна] потроху догорає, а це просто понад сили людські щоденно бачити її тяжкі муки... До шпиталю вмістити не маю за що... Здається, що моє серце розірветься скоріш, як думаю...

Я вибився з колеї й не можу нормально працювати... То недобре, що Ви хворієте, бережіть себе» [10, с.287].

Леонід Тимофійович видрукував у «Нашій культурі» цінні літературознавчі спостереження, в тому числі згадані в листах І.Огієнка статті про творчість Т.Шевченка (кн. 1-2 за 1935 р. та кн. 5,7,12 за 1936 р.) [4, с.88], студію «"Руська правда" та її історія» [8, с.188]. Він був одним із небогатих, хто високо поцінував і літературно-критичні виступи на сторінках журналу самого І.Огієнка, відносячи його до представників теорії наслідування (за іншою термінологією, порівняльно-історичного методу). У кн. 6 за 1935 р. Л.Білецький прорецензував працю І.Огієнка «Розмежуван-

ня пам'яток українських від білоруських» (Жовква, 1934), високо оцінивши наукову розвідку й зазначивши (враховуючи нерідкі нападки на І.Огієнка недоброзичливців): «Не шляхом примітивної дискредитації... треба йти до такого розподілу, а шляхом пильної, обережної наукової праці, принципи якої так яскраво показав проф. Ів. Огієнко. Це єдиний шлях до правдивого висвітлення цієї важкої й дуже делікатної проблеми» [7, с.310]. З іншого боку, й І.Огієнко рішуче ставав на захист Л.Білецького проти тих, хто не вважав його справжнім науковцем, закликаючи: «Творімо українську культуру всіма силами нації» [8, с.195]. Інколи, навпаки, І.Огієнко просив Л.Білецького не бути «занадто науковим», «бо публіка дисертації на тему першого віршу Ч[еркасенка] читати не буде» [там само].

Час співпраці І.Огієнка та Л.Білецького на сторінках «Рідної мови» та «Нашої культури» не був абсолютно безхмарним – іноді виникали й прикрі непорозуміння, що не є чимось надприродним, враховуючи високу наукову самодостатність кожного з них і перебування в різних країнах напруженої міжвоєнної Європи. Приклади таких непорозумінь – листи І.Огієнка від 5 листопада 1936 та навесні 1937 р.:

«Дорогий Л.Т.!

Сором обгорнув мене, коли я читав Вашого дивного листа (за якого доплатив 50 гр[ошей] з погрозами консеквенцій... Та це ж не кінець статті, – ще позостало на один раз! Ваша ця праця справді така розтягнена, що Ви самі кінця їй не знаєте, а мені грозите... Це зветься в Вас товариське ставлення? Як прийде кінець, тоді все буде надруковане так, як Ви того бажали й колись писали, – а я все те добре пам'ятаю...

Коректу можна тримати тільки один день, а інакше вона не встигає. Ви звичайно коректи на час не вертаєте, а

тому із поправками, на жаль, користати не можу своєчасно, – мушу статтю затримувати.

Ціла родина моя шле В[ашій] родині щирі привіти. Д[омініка] Д[анилівна] лежить у шпиталі й безмірно мучиться...

Привіт Черкасенкові. Поцілуйте від мене діточок. Хоч Ви й безпричинно сердитий, обнімаю й цілую Вас.

Ваш

І.Огієнко» [10, с.284].

«Дорогий Леоніде Тимофіївичу!

Тяжкого листа Вашого отримав. На жаль, у хаті моїй якраз було велике нещастя (знову припадок у Д[омініки] Д[анилівни]), тому не зміг Вам зараз відповісти.

Листа Вашого писала сильно подратована рука. Жаль, що так сталося, – до тріумфу ворогів бракувало ще Вашого листа.

Ваші статті завжди друкую из великою приємністю, і так буду робити й надалі, хоч маю занадто багато матеріалу, і всі просять щось видрукувати. Вас уважаю більш, як за приятеля. Не сховаю від Вас одного, – тут проти Вас, особливо в колах «донцівських», просто шалена ненависть... Мені грозять за Вас всіма способами, – Ви догадуєтесь хто і за що. Я не звернув на це жодної уваги, але дав Вам навіть чільне місце (це особливо розлютило їх!). Чого ж Ви від мене ще хочете? Ваше нестримне речення вернути Вам рукописи – це занадто дошкульна образа мені... За що це?

Коли б Ваша стаття про Кол[ессу] була на одну книжку (5-6 ст., якої я й сподівався й про яку була в нас розмова), я давно вже видрукував би її. Але дати на неї ½ кн. ніяк не можу, – зрозумійте й мене. Те, що Ви пишите мені, не відповідає дійсності: я просив К[олессу] про статтю ще перед виходом 1-ої кн., але він не дав... Три роки виходить «Р. Мова», п'ять раз (коли не десять) просив статті, – не

дав. Будьте певні – і не дасть... Тяжко мені це писати, але це так. Я К[олессу] глибоко поважаю й багато від нього чекав, на жаль – даремно. Якщо Ви йому розповіли про все це – дуже жаль. Зрештою, справа ця – тільки справа часу. Але зробіть інтелігентний вихід, – нехай пришле до «Н. К.» хоч маленьку статейку. Дуже Вас прошу нічого не розповідати йому. Вклоніться від мене, тай усе, а стаття про нього (скорочена) піде пізніш.

Дуже мене вдарило, що Ви передали «Т[оварист]ву письменників», щό я писав тільки Вам. При чому тут Т-во? Я йому тільки глибоко вдячний за моральну підтримку, і не забуду цього ніколи! З постановою Т-ва про мене вишла трагікомедія: я дав цю постанову одній особі ще в літі, а вона... загубила її. Сердечне прошу – пришліть мені копію. Я не друкував, бо не хотів друкувати першим, але бачу, що в Галицькій пресі протесту цього не було.

За Ваші поради сердечне Вам дякую. Дорогий Л.Т., – як би я нічого не робив, то й тоді мусіли б певні люди публічно виступати проти мене. Мусіли б, бо такий наказ із гори. Те, щό бачите в моїх виданнях, – це охорона і відповідь широкому громадянству за напади. Не я ж це починав... Ви навіть про фотографію не забули, – але це прислав Приходько, зверніться до нього, це фот[ографія] не моя. Зрештою, з цілим Вашим ставленням я не погоджуюсь, – коли б були Ви тут, переконались би, що йнакше й робити не можна... Чи за це, чи за друге, а «бити» будуть – бо з політичних міркувань «вони» мусять це робити. Це руйнітники. А громадянство дивиться й регоче...

Покажіть мені сторінку в «Р[ідній] М[ові]», де я писав, що не може бути провінціалізмів Стефаніка й т. ін.? Коли автор пише «прецінь» сто раз від себе, а не в розмові дієвих осіб, то це хіба провінціалізм?

Ні, дорогий Л.Т., Ви просто мене не зрозуміли, не зрозуміли цілої моєї ідей й праці. Вулиця є вулиця, на її думки

не варто надто зважати. А цю вулицю тепер пробують пустити на мене... Скажіть, кому буде ліпше, як Огієнка не стане?..

Але буде, дорогий. Я ж і часу не маю на такі листи. А головне – це ж ранить душу, що й так уже сильно зранена, чекає з задоволенням вічного спокою... Ось відійде Д[омініка] Д[анилівна], а за нею й мені час» [10, с.288-289].

Однак це були лише тактичні прикрощі, стратегічно ж обое були однодумцями – патріотами знедаленої України та її культури.

Опинившись на еміграції, і Л.Білецький, і І.Огієнко як вихідці з Великої України не лише посилили наукову західноукраїнську еліту, а й через «Нашу культуру» допомагали цій еліті знайти трибуну й джерело впливу на українську зарубіжну громадськість, сприяти відродженню й об'єднанню нації [4, с.87]. У кн. 4 за 1935 р. була опублікована така висока оцінка журналу:

«На «Нашу Культуру» я дивлюся як на орган дуже важливий, аполітичний, апартійний, і тому мені надзвичайно дорогий, як єдина безстороння трибуна української культури й слова.

Прага, 12.IV.1935. Проф. **Леонід Білецький**» [4, с.108].

І Л.Білецький, і І.Огієнко були активними книгозбирачами. В міжвоєнні тридцять років І.Огієнко щедро ділився своїми творами та бібліотечними дублетами з Л.Білецьким [7, с.369].

1936 року в Празі Л.Білецький спромігся того, чого бажав йому в листах І.Огієнко, – став доктором наук [12].

На початку Другої світової війни контакти між І.Огієнком і Л.Білецьким тривали. Зберігся лист від 26 квітня 1941 р., адресований з Холма Л.Білецькому:

«Високодостойний Пане Професоре!

Сердечно дякую за Великодні привітання й шлю Вам і Вашій родині щире «Воістину Воскрес»!

Рівночасно прошу при Вашій рецензії звернути увагу на ритмічність мови в моїх перекладах та на її милозвучність. Також треба уважати мій переклад Святого письма як літературні твори, бо в них зразкова українська мова.

Переклади книг маю тільки в однім примірнику і, на жаль, не можу Вам нічим послужити...

На заснування «Духовної Академії» є надія, але поки що для реалізування того діла стоять повні перешкоди з Варшави.

Долучаю Вам і список моїх видань.

Кличу Боже благословення на Вас і на Вашу працю!

Смирений Богомолець за кращу долю українського народу
Іларіон – архієпископ Холмський і Підляський» [10, с.295].

Листом від 20 лютого 1942 р. І.Огієнко (на той час уже архієпископ Іларіон) запрошує Леоніда Тимофійовича на посаду викладача згаданої Холмської православної акад.-мії й повідомляє про намір створити єпархіальну бібліотеку, про те, що надає педагогам у користування книги з власної бібліотеки, яка нараховувала 9000 томів [7, с.385].

Вітри Другої світової війни на декілька років розкидали побратимів... Але у другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. між І.Огієнком і Л.Білецьким знову, як і до війни та на її початку, відбувся обмін листами. Так, 19 серпня 1946 р. І.Огієнко з Лозанни надіслав Л.Білецькому до Німеччини листа, який зворушує і турботою про давнього друга, і описом стану (особливо душевного) Івана Івановича, і глибоко патріотичним підписом:

«Дорогий Леоніде Тимофійовичу!

Розшукував Вас по різних адресах, але все на все і оце аж тепер через єп[ископа] Сильвестра довідався, що він має з Вами зв'язки й тому пишу Вам на його адресу.

Передаю Вам і всій Вашій достойній родині свої щирі привіти, постійно молюся за Вас, щоб милосердний Господь не полишав Вас Своєю опікою. Зовсім не знаю, як Ви живете, як виїхали з Праги. Писав мені тільки п. С.Наріжний про Вас, що Ви виїхали, але куди, він не знає. Тепер буду чекати вже від Вас листа й дослідження про Ваше життя.

Я переїхав до Швейцарії, щоб тут піддатися операції, інакше грозила мені смерть. Зроблено мені три операції й тепер я фізично зовсім здоровий. Але тільки фізично, – духовно й нервово я ще довго буду хворіти.

Життя тут у мене духово тяжке, я самотній, українців тут взагалі нема, книжок не дістанеш. Правда, я дуже багато працюю, багато вже зробив, але це все занадто дорогою ціною.

Дуже Вас прошу не забувати й за мене в Українській Вільній Академії наук. Чи Ви внесли й мене до списку 84 учених, який Ви відослали до Америки?

Усім Вам шлю сердечний привіт.

Смиренний богомолець за розп'ятий український народ

† Іларіон» [1, с.70-71].

Живучи в Німеччині (Аугсбург), Л.Білецький продовжував наукову діяльність й опублікував там праці «Історія української літератури» (1947), «Марко Вовчок та її творчість» (1948) [12]. Він писав у лютому 1948 р. із Західної Німеччини до канадського осідку І.Огієнка у Вінніпезі, дякуючи митрополитові за лист: «Ваш дар для моєї скромної особи, що Ви вислали, є запорукою, що наші добрі відносини, що без перерви продовжуються майже 40 літ, не перериваються до сьогоднішнього дня». Будучи обраним до

відділу культури та освіти Центрального представництва української еміграції, Л.Білецький пропонував поважному адресатові: «Ви могли б очолити Богословську академію в Вінніпегу, а ми би всі стали Вам до помочі». Разом із тим, переживши тривалий період ізоляції від професора-митрополита, Л.Білецький задає ряд запитань, породжених провакаційними чутками, що були спрямовані на дискредитацію та зниження великого авторитету І.Огієнка в колах української еміграції: відносно прорадянської налаштованості митрополита, відносно переходу на «москвофільський» правопис, про створення в Канаді окремої, знов-таки прорадянської церкви... 20 лютого І.Огієнко відповів на це послання [1, с.70].

З 1947 р. митрополит Іларіон видавав у Канаді журнал «Слово істини», через який розпочав широку дієву кампанію допомоги українцям, що внаслідок жорсткої світової війни опинилися у скрутному становищі – на межі життя і смерті. Серед врятованих завдяки цій кампанії був і Л.Білецький [3, с.176], і вже у числі 4 за 1948 р. Леонід Тимофійович з'являється як автор часопису [8, с.473]. У 1949 р. І.Огієнко, який успішно поєднував церковну діяльність із науково, продовжував, живучи на американському континенті, контакти з Європейським відділом НТШ в Мюнхені, й був його дійсним членом разом із Л.Білецьким, який ще перебував у Німеччині [3, с.187].

У повоєнний час Л.Білецький був віце-президентом і президентом Української вільної академії наук [1, с.537], починаючи ще з 1948 року в Німеччині й закінчуючи 1952 роком уже в Канаді [12]. Його бачимо серед авторів канадського журналу І.Огієнка «Віра й культура» з питань літературознавства [8, с.283], його праця була використана в статті С.Килимника про так званий «кривий танець», опублікованій у цьому часописі [8, с.286-287].

Останню пору життя, починаючи з 1949 р., Л.Білецький провів у Канаді, власне у Вінніпезі, тобто став «земляком» митрополита Іларіона [3, с.16]. Тут він очолював культурно-освітню раду Комітету українців Канади, був професором Колегії Святого Андрія. 1949 року Л.Білецький опублікував дослідження «Віруючий Шевченко» та «Дмитро Дорошенко» [12]. 1950 року Леонід Тимофійович видрукував у Вінніпезі книжку «Омелян Огоновський», про що І.Огієнко вмістив у рубриці «Нові книжки» журналу «Слово істини» повідомлення [4, с.128-129]. До 1951 р. належать праці Л.Білецького «Три силуетки: про Марка Вовчка, Ольгу Кобилянську, Лесю Українку», «Українські піонери в Канаді» та «Перша читанка: підручник» [12], які засвідчили, що дослідник продовжував суміщати інтереси як науки, так і шкільництва.

16 березня 1954 р. митрополит Іларіон просить Л.Білецького надіслати оцінку свого релігійного тексту:

«Високодостойний пане професоре [докторе]!

Сердечно Вас прошу вернути листки Требника з Вашими увагами. При цій нагоді так само сердечно прошу завітати до мене.

Вам і достойній Вашій родині шлю свій сердечний привіт» [1, с.71].

Коли Леонід Тимофійович Білецький скінчив свій земний шлях, митрополит Іларіон у журналі «Віра й культура» вмістив проникливий некролог [3, с.180] і написав вдові друга-науковця 7 березня 1955 р.:

«Високодостойна пані професорова Білецька.

При цьому висилаю Вам вирази співчуття від Архiepіскопа Сильвестра (Гаєваського) з Австралії. Від мене прийміть щирі побажання здоров'я та душевного заспокоєння.

Ваш постійний богомолець

М[итрополит] Іларіон» [1, с.71].

1956 року посмертно в Канаді було випущено «Рідне слово: підручник» невідомого трудівника Л.Білецького [12].

Осмислюючи наукову спадщину Л.Білецького, слід, серед іншого, зазначити, що він високо ставив давні трактати з поезики, бо вони дали найвичерпнішу теоретичну класифікацію літературних творів, визначили для кожного з них «певне його місце серед інших, і цими принципами, щоправда, з певними поправками, заснованими вже на історичному підкладі, наша наука користується й до теперішніх часів» [5, с.34].

Л.Білецького поєднувало з І.Огієнком, серед іншого, дослідження творчості Т.Шевченка, обоє вони мали свої думки щодо тлумачення тих чи інших рядків «Кобзаря». Зокрема, в зв'язку з різним розумінням у працях шевченкознавців слів із «Заповіту» «а до того я не знаю Бога» Л.Білецький, видавець у Канаді «Кобзаря» (Шевченко Тарас Кобзар. Ред., статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького. – Вінніпег: Тризуб, 1952) [4, с.145], так коментує згадану Шевченкову сентенцію: «а до того... а до того часу, доки ворог в Україні, я Бога не знаю. Думка, що Бог є сторож правди на землі, проходить через усі твори Шевченка. Коли ж Україна в неволі, то цю неволю допускає сам Бог. Тому поет є готовий відректись навіть від Бога, коли така несправедливість його народові діється» [4, с.139-140].

Єднано обох професорів і те, що їх глибоко цікавили справи української освіти. Ще маючи справу з гімназією при Кам'янець-Подільському університеті в 1919 р., яку очолював І.Огієнко, Л.Білецький разом із С.Русовою, В.Бідновим та С.Сірополком підписав від імені Всеукраїнської учительської спілки листа, в якому було звернено увагу урядовців на скрутний фінансовий стан українських шкіл, на брак навчальної літератури, запропоновано сприяти транспортуванню через Польщу виданих у Відні укра-

їнських підручників [7, с.194]. Тому не дивно, що саме до Л.Білецького звернувся 22 березня 1921 р. міністр в екзилі у польському Тарнові І.Огієнко з непростим проханням:

«Високоповажний Леоніде Тимофієвичу!

Міністерство Ісповідань має 20.000 п[ольських] м[арок] на бідних українських дітей, біженців з України, перебуваючи у Львові, Скалі, Чорткові і інших тих місцях.

Отцим листом звертаюся до Вас, Високоповажний Леоніде Тимофієвичу, допомогти Міністерству Ісповідань і повідомити його, – скільких дітей бідних українських біженців єсть у Львові і кому їх [з їх? – М.Л.) я можу безпечно вислати гроші.

З правдивою до Вас пошаною Міністр Ісповідань

Проф[есор] ЛОгієнко [10, с.67].

Серед праць Л.Білецького у цій царині можна назвати статтю 1935 року «Шкільництво на Наддніпрянщині ХІХ-ХХ в.» [6, с.79].

У незалежній Україні відчувається прагнення зробити своїм надбанням науковий доробок невідомого вигнанця Леоніда Білецького. Свідченням цього є випуск 1998 року київським видавництвом «Либідь» його книжки «Основи української літературно-наукової критики» [4, с.109], первісно опублікованої у Празі ще 1925 року [5, с.42; див також 11, с.790-798].

Список використаних джерел

1. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
2. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
3. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882-1972: життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
4. Сохацька Євгенія. «Молюся за весь рідний край...»: штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культуро-

- логічної діяльності. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
5. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
 6. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
 7. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
 8. Ляхоцький Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
 9. Тимошик Микола. «Лишусь навіки з чужиною...»: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
 10. Пам'ятки: епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968). – Том другий. – Київ, 2001. – 478 с.
 11. Чеканська О.А. Цінність психолого-педагогічних поглядів Л.Т.Білецького у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1920 рр.) // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України: проблеми сучасної психології. – 2010. – Випуск 10.
 12. http://uk.wikipedia.org/wiki/Білецький_Леонід_Тимофійович.
 13. Мацько Віталій. Науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка: київська доба // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.

«НАЙБІЛЬШЕ ТЯГНЕ МЕНЕ ДО ВАС» *(Іван Огієнко та Степан Гаєвський)*

Степан Юхимович Гаєвський (єпископ Сильвестр), професор філології (1876-1975), народився в селі Михиринці на Волині (нині це Теофіпольський район Хмельницьчини [2]). Після закінчення двокласної духовної школи у Почаївській лаврі, де був канонархом [1, с.459], і Церковно-учительської семінарії в Житомирі працював сільським учителем у Печихвостах Володимир-Волинського повіту Волинської губернії, протягом першої половини 1903 р. був наглядачем і вчителем співів при Київській двокласній лісничій школі [2]. У 1912 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету [1, с.555], тобто був «однокашником» (хоча й не однокурсником) І.Огієнка – принаймні називав себе «колегою юності» [1, с.455] й був, як і І.Огієнко, учнем професора В.Перетца, вони разом працювали у славетному «Семінарі російської філології» [3, с.216; 4, с.30]. 1912 року С.Гаєвський надрукував перше наукове дослідження «Київські списки повісті “Александрія”» [2], яке згодом лягло в основу більш розлогої праці. По закінченні університету був штатним викладачем російської філології та філософської пропедевтики у Смілянській чоловічій гімназії (нині це Черкаська область [1, с.459; 2]. Від серпня 1918 р. С.Гаєвський повертається до Київського університету в статусі професорського стипендіата.

А коли у другій половині 1918 р. І.Огієнко створив Український державний університет у Кам'янці-Подільському й очолив його, обійнявши посаду ректора, то він запросив В.Гаєвського до себе, і з січня 1919 р. той зайнявся обслідуванням рукописного матеріалу тамтешнього церковно-археологічного музею (одночасно обіймаючи посаду

секретаря Державної канцелярії Директорії, міністром якої був І.Огієнко), а з липня 1920 р. він став викладачем російської мови та літератури (спочатку приват-доцентом, незабаром професором) Кам'янецького вишу. Після поразки українських національно-визвольних змагань С.Гаєвський залишився в радянській Україні, спочатку вибув із Кам'янця до Харкова [2], потім викладав у різних інститутах народної освіти Києва [1, с.555], Полтави, Кривого Рогу [1, с.459], працював як науковець у системі Всеукраїнської академії наук при кафедрах, очолюваних видатними авторитетами – М.Грушевським та В.Перетцем, які були ідейними натхненниками й І.Огієнка його студентських часів. С.Гаєвський видав понад 60 наукових праць, присвячених головним чином пам'яткам української літератури.

1922 року науковця було заарештовано «за антирадянську діяльність», але через деякий час звільнено [1, с.555]. 1927 року С.Гаєвський заснував Київський будинок вчених і був його першим секретарем до 1928 р. [2]. У двадцять років побачили світ його важливі дослідження «Теорія поезії» (1924 – усього було три видання), «Літературна діяльність Ольги Кобилянської» (1928), «"Александрія" в давній українській літературі» (1929 – опубліковано перший том, а другий, за свідченням самого автора, «більшовики знищили» [1, с.459]). У 1933-1934 рр. С.Гаєвському довелося витримати повторне ув'язнення у справі «Української визвольної організації» та висилку до Середньої Азії. Протягом 1939-1941 рр. він – викладач у місті Кременчук [2].

З початком німецько-радянської війни С.Гаєвський не евакуювався на схід, залишився на окупованій території. У травні 1942 р. на Київському соборі Української авторефальної церкви його, людину з церковною освітою, було висвячено в Свято-Андріївському храмі на єпископа з чернечим ім'ям Сильвестр і призначено на Лубенську кафед-

ру, а дещо пізніше йому було доручено й Миргородську єпархію.

1944 року С.Гаєвський (Сильвестр) емігрував на Захід, був того ж року обраний членом Словацької академії наук, опинився в Німеччині, мешкав у таборах для біженців і переміщених осіб. Єпископ Сильвестр займався тут не лише церковною, а й улюбленою науковою працею, був членом Української вільної академії наук та Наукового товариства ім.Т.Шевченка [1, с.555]. 26 лютого 1945 р. він відправив із села Віттерда, де замешкав Єпископат УАПЦ, розшукового листа І.Огієнкові – митрополитові Іларіону; лист містив відомості про стан УАПЦ і шанобливі та патріотичні звертання до адресата: «Відгукніться, де Ви, Владико, і як себе маєте... Не порахуйте за великий труд подати мені адресу Блаженнішого Діонісія, якщо знаєте. Втішений був би, якби довідався про місце перебування архієп. Палладія. Шлю Вам найсердечніше побажання доброго здоров'я й незламних сил перебути завірюху й продовжити плідну працю на оновленій Україні. Молю Бога найскоріше здійснити ці можливості. Нехай же Холмська Б[ожа] М[ати] береже Вас для корисної праці» [1, с.449]. 1 жовтня того ж 1945 р. з табору в Мангаймі єпископ Сильвестр, продовжуючи інформувати митрополита Іларіона про справи УАПЦ і просячи його розсудити ці справи, торкається й загальнокультурних українських проблем та міжособистісних стосунків: «Про себе особисто скажу, що після довгих блукань і спостережень над єпископатом і «проводом» обгортає мене туга й почуття самотності. Так хочеться мати тісний зв'язок з Вами, як давнім співником в науковій і культурній праці. Хочу почути від Вас відомості про все, щό Ви зібрали в Вашій подорожі в Швейцарію і далі на північ через ля-Манш. Чи варто добиватися виїзду в Америку до Теодоровича чи когось іншого, а чи утримуватися поки що від таких заходів. Маю бажання перемінити місце

і переїхати до іншого міста, щоб не бути у великому скупченні єпископату. Найбільше тягне мене до Вас. В Аугсбургу дуже багато зібралося української інтелігенції й хотіли б бачити мене там. Підбивають мене переїхати туди. Що скажете Ви?» [1, с.420].

Після Другої світової війни С.Гаєвський видав розвідки переважно історико-релігійної тематики, близькі поглядам митрополита Іларіона, зокрема «Церковний устрій в Україні» (1946) [1, с.555]. Цього ж 1946 р. з Німеччини він надіслав І.Огієнкові низку листів. 15 червня С.Гаєвський обговорює в листі різні новини й аргументовано відводить підозри щодо свого нібито поганого ставлення до митрополита Іларіона, а 10 серпня повідомляє про наукові (включно з літературознавчими) справи та спільних колег іще Кам'янець-Подільського періоду:

«Маю тісний зв'язок з УВАН (Укр. Вільна Акад. Наук) через Леоніда Тим. Білецького та Дм. Ів. Дорошенка в Аугсбурзі. Вже два рази виступав на Шевченківській і Франківій конференціях з рефератами. В Вільному університеті в Аугсбурзі зачитав реферат: «Вияви укр. культури в XV ст. на литовсько-польських послугах» та подав нові роботи з української ділянки й мене зараховано на катедру історії Церкви як професора.

Від УВАН подано список на 84 науковців до «Комітету помочі скитальцям» – діячам укр. культури... Війшли в список всі члени УВАН і взагалі знані особи своєю працею на полі культури» [1, с.451].

Цікавим є лист С.Гаєвського від 8 жовтня 1946 р. як відповідь на послання І.Огієнка; тут автор поєднує свої прикрі думки щодо керівництва УАПЦ з літературознавчим нюансом і висловлює повагу до перекладацького доробку адресата:

«Доручення Ваше я виконав: листи Білецькому й Дорошенку особисто передав і взяв у них слово, що вони Вам напишуть. У список науковців Вас внесено...

Маю чергові скорпіони від митр. Полікарпа..., який заборонив читати (як [я] прочитав в указі на тему «Франко як творець “Мойсея”») доклади, які не одержали апробати Св. Синоду. Цей «мудрий» орган складають Полікарп, Михайл, Мстислав і Платон. Всі вони й без вищої освіти й наукової практики, а до «російського» «тащить и не пущать» у всіх руки сверблять... Всім їм хочеться бути «докторами» й вченими оракулами. Деякі з владик канонічної єрархії 1942 р., маючи нижчу освіту дорожнього майстра, беруться виправляти вчені переклади доктора філологічних наук І.Огієнка (митр. Іларіона) й перевидавати попсовані ними церковні тексти, керуючись тільки принципом спекулятивного заробітку» [1, с.451-452].

В листі від 1 листопада 1946 р. С.Гаєвський, високо поцінувавши наукову працю І.Огієнка, констатує: «Деякі теми є у нас паралельні: у Вас Паїсій, у мене Афанасій Лубенський, якого я обробив життєпис і акафист» [1, с.452]. А 20 грудня 1946 р. С.Гаєвський повідомляє про прикрий курйоз: йому повернули листа до І.Огієнка через те, що писано було по-українському, тоді як із німецьких таборів можна писати лише англійською, французькою, німецькою та російською мовами [там само].

1947 року С.Гаєвський видав працю «Заповіт митрополита Петра Могили» [1, с.555]. Того ж року ним адресовано І.Огієнкові декілька листів. Послання від 1 травня – це довірлива відповідь на попередній лист І.Огієнка і справжній гімн науковій та духовній діяльності останнього:

«Його Високопреосвященство,
Митрополит Іларіон!
Найпочесніший Владико!

На мого листа Ви, Владико, відповідаєте 19.IV.47. Отже, про моє хорування Ви знаєте... Літа наші, як Ви кажете, такі, що можна всього сподіватися. Мені вже почався 71 рік. На все воля Божа! Тепер у мене, як і в Вас, філософський настрій. Переглядаю все минуле, приходжу часто до таких же сумних висновків, як оце чуються з Вашого листа. Проробили Ви колосальну роботу. Такі діла не забуваються в народі. Будьте певні!..

З братньою любов'ю у Христі.

Єпископ Сильвестр Лубенський та Миргородський» [1, с.452-453].

На цей лист І.Огієнко відповів 9 травня, а 22 травня одержав від С.Гаєвського чергове послання, яке містить критику позиції митрополита Іларіона, що не сприймав політики УАПЦ як церкви, сформованої 1921 року в радянській Україні під більшовицьким впливом [1, с.453-454]. Але теплі стосунки двох професорів-ієрархів збереглися, тож 30 травня С.Гаєвський (Сильвестр) дякує І.Огієнкові (Іларіону) за надіслану його поему «Марія Єгиптянка»: «Зразу ж написав рецензію й відослав до газети «Наше життя» в Авгсбурзі. Послав поему з листом і допискою проф. Л.Білецькому в Новий Ульм. Думаю, що він не відмовиться дати рецензію»; згадує автор листа долю своїх попередніх праць – розвідки про «Александрію» та «Теорію художньої літератури» [1, с.455]. Лист до І.Огієнко від 11 вересня містить об'єднану церковну пропозицію з визнанням високого духовного авторитету митрополита Іларіона: «Св. Синод УАПЦ на еміграції звернувся до Вас і арх. Палладія «Увійти в склад Св. Собору єпископів УАПЦ». Як Ви на це реагуєте? Може б і очолили нас? Поділіться думкою з колегою юності» [там само].

Наступного, 1948 р. С.Гаєвський, іще перебуваючи в Німеччині, видав у Нью-Йорку працю «Франків “Мойсей”» [1, с.555]. Тривало його листування з І.Огієнком.

18 січня єпископ подякував митрополитові за матеріальну допомогу з Канади одягом і білизною. Лист від 4 березня є відповіддю на лист І.Огієнка з меланхолійними нотками: «Зі всього видно, що і Ви сумно настроєні. В кінці навіть виривається у Вас «сумно». Я вже перетерпів всі моменти, і тепер не знаю навіть як казати – чи мені «сумно», чи ніяко. От так собі «по світі волочусь, бо вже й не плачу й не сміюсь», як казав колись Шевченко» [1, с.456]. Розповідаючи про Українську вільну академію наук у Німеччині й дякуючи І.Огієнкові за високу оцінку її, С.Гаєвський протиставляє УВАН Академії наук у Києві: «...там тепер нічого не залишилося. Свідомо все викинено за межі України. Академію зведено на роль «агітпункта» й очолено росіянином Палладином, звичайним університетським лектором, ніким науковцем. Він бачить, що «матушка Москва» від нього жадає. Зберегти укр. науку можна тут, а не на Україні. Там її задавили зовсім... Червона загроза над Європою сильно нас гнітить. Ладні в першу діру лізти, щоб не опинитися в червоних пазурах. Скільки ще вистачає сил, працюю. Послав Вам «Заповіт Митр. П.Могили»... З жахом вдивляємося в фатальну червону загрозу... Що буде далі?...» [1, с.456-457]. У квітневому числі 6 Огієнкового журналу «Слово істини» було вміщено повідомлення єпископа Сильвестра про одержання посилки з одягом [1, с.457]. Лист до І.Огієнка від 13 грудня 1948 р. продовжує тему радянської загрози: «...совети дуже прониридливі й наважуються навіть викрадати негодних їм осіб» [там само].

Переселившись до Австралії, єпископ Сильвестр протягом 1949-1954 рр. був правлячим архієреєм УАПЦ цієї країни, де-факто був першим єпископом, потім архієпископом УАПЦ в Австралії та Новій Зеландії. Ще на шляху до Австралії він написав 30 травня 1949 р. митрополитові Іларіону листа з намаганням усунути міжконфесійні тертя: «Прошу рахувати мене в складі Вашої Митрополії як єпи-

скопа Австралійського» [1, с.459] (митрополит відповів на цей лист 6 лютого 1950 р., повідомивши, що не може скликати Собор, але доручає єпископові формувати в Австралії приходи Іларіонової юрисдикції [1, с.464]. У листі від 1 листопада 1949 р. єпископ-науковець надсилає І.Огієнкові автобіографічні відомості, скаржитися на те, що через його наукову діяльність малоосвічений «Синод УАПЦ не дає спокою й в Австралії» [1, с.460]. Лист від 20 листопада того ж року попереджає адресата про інтриги щодо нього: «Навіть Власовський (записний комуніст) недвозначно кидав камінці в Ваш город» [там само]. 4 грудня С.Гаєвський різко висловлювався про професора-філолога П.Зайцева, який «в час війни працював у гестапо в Берліні» [там само].

Низка листів С.Гаєвського до І.Огієнка, датованих 1950 роком, містить інформацію про церковне життя в Австралії та Європі, скарги на здоров'я та на певні непорозуміння між автором і адресатом. Заслугує на цитування лист від 17 липня з високою оцінкою книги І.Огієнка, надісланої з Канади С.Гаєвському (цей лист було оперативно надруковано у липневому числі 9 «Слова істини»): «Одержав «Історію української літературної мови», остовпів від здивування! В еміграційних обставинах виконати таку складну річ з такою силою наукової літератури, це просто чудо, а не праця звичайної науково озброєної людини. Особливо захопило мене широке й правдиве освітлення радянських часів з використанням усієї літератури. Користатимуть це й ті, що роблять Іларіона «москвофілом», а разом і мене, що поминаю його на Богослужбах» [1, с.461-462].

У листах С.Гаєвського за 1951 р. згадується його праця над «Словом о полку Ігоревім» [1, с.462], що було близьким для І.Огієнка, який теж вивчав цю давньоукраїнську пам'ятку. 1953 року в Сідней С.Гаєвський випустив у

світ працю «УАПЦ і партії для Батьківщини: Парафія св. Афанасія Лубенського в Сіднею». У травні 1954 р. в вінніпезькому журналі «Віра й культура» було надруковано статтю С.Гаєвського «До спогадів про академіка А.Ю.Кримського». Сумом просякнутий лист єпископа Сильвестра за 21 березня 1955 р. про отримання звістки від митрополита Іларіона щодо тяжкої для обох втрати – смерті їхнього наукового побратима професора Л.Білецького [1, с.464]. До 1956 р. належить монографія «Іван Франко: Основні ознаки творчості» (Мельбурн) [2]. Часопис «Слово істини» у 10-11 числі за 1961 р. опублікував рецензію єпископа Сильвестра на драму митрополита Іларіона «Розп'ятий Мазепа». 1963 року побачила світ праця С.Гаєвського «Берестейська унія 1596 р.» [1, с.555].

У багаторічних стосунках І.Огієнка (Іларіона) та С.Гаєвського (Сильвестра) мали місце деякі тертя. Очевидно, дуже близькими науковці-священослужителі не були й за часів безпосереднього спілкування: І.Огієнко в автобіографічній книжці «Мое життя» не згадує С.Гаєвського ні серед університетських друзів, ні серед кам'янець-подільських професорів. С.Гаєвський в окремих листах ображався на І.Огієнка за те, що той брав в іронічні лапки вираз «колеги юності», що в листах митрополита відчувалася недовдоволеність єпископом [1, с.455], що митрополит, здавна знаючи Сильвестра, тим не менш вимагав від нього детальних біографічних відомостей [1, с.459]. Однак у цілому обох їх об'єднувало чимало спільного: і те, що вони разом училися і професорували, і те, що багато часу провели на еміграції й там спочили, й те що від філологічної науки, не пориваючи з нею, природно перейшли до духовної служби на вельми високому рівні, й те, що мали спільних друзів (А.Кримського, Л.Білецького) та спільні наукові інтереси (наприклад, «Слово о полку Ігоревім»)... І це спільне, звісно ж, важливіше й вагомніше за певні розбіжності.

Доробок Степана Юхимовича Гаєвського (єпископа Сильвестра), слідом за духовно-науковою спадщиною Івана Івановича Огієнка (митрополита Іларіона) починає торувати шлях до вимріяної, вибореної ними незалежної України. Про С.Гаєвського можна нині прочитати в довідниково-енциклопедичних виданнях («Енциклопедія українознавства. Словникова частина», «Енциклопедія історії України», т.2), у працях О.Завальнюка, Ю.Мицика та ін. [2].

Список використаних джерел

1. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568.
2. Гаєвський Степан Юхимович // http://uk.wikipedia.org/wiki/Гаєвський_Степан_Юхимович.
3. Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
4. Міщук Сергій. Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В.М.Перетца в Україні // Бібліотечний вісник. – 2007. – №4.

“...ЩОБ ПРОСВІТЛИТИ НАРОД...” ***(Іван Огієнко та Іван Стещенко)***

Іван Матвійович Стещенко (1873-1918) народився в Полтаві, там же передчасно і скінчив свій земний шлях. Походив із родини відставного унтер-офіцера, в якій було ще восьмеро дітей [7]. Іван закінчив Полтавську класичну гімназію (у цей час ним були написані перші поетичні спроби російською мовою, як це пізніше було і з І.Огієнком). На українське національне самоусвідомлення юнака вплинув, зокрема, Іван Липа (засновник братства “тарасівців”), який під час перебування в Полтаві мешкав у будинку Стещенко [7]. У 1892-1896 рр. І.Стещенко навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира, де через деякий час здобув вищу освіту й І.Огієнко. У Києві познайомився з родинами Старицьких, Лисенків, Косачів, був учасником літературно-мистецького гуртка “Плеяда” [5]. Він мав сімейні зв'язки з кількома українськими письменниками, серед яких перш за все слід згадати Михайла Старицького (з його донькою Оксаною Іван побрався 1897 року – до речі, проти волі батька) [4; 7].

У рік закінчення університету (1896) за сприяння О.Кониського І.Стещенко видрукував у Львові власну драматичну поему “Мазепа” та український переклад “Метаморфоз” Овідія. Того ж року він разом із М.Коцюбинським, П.Тулуб, П.Тучапським, М.Ковалевським та Лесею Українкою заснував одну з перших українських соціал-демократичних організацій. Працював лектором у Фундуклеївській жіночій гімназії, але за політичну активність був заарештований (просидів п'ять місяців у горезвісній Лук'янівській в'язниці) і висланий із Києва. Через заборону займатися викладацькою роботою мусив працювати в управ-

лінії Південно-Західної залізниці, у Київській міській думі. І.Стешенко був обраний членом Київської “Старої громади”. Протягом 1897-1900 рр. перебував на Чернігівщині (на хуторі М.Садовського [7]), займався перекладацькою та науковою діяльністю [5]. 1898 року взяв участь у нелегальному з’їзді таємного товариства “Молода Україна”.

Як літературознавець І.Стешенко переймався переважно аналізом творчості І.Котляревського («Поэзия И.П.Котляревского» 1898 р. – за це дослідження Іван Матвійович здобув нагороду Петербурзької академії наук; «И.П.Котляревский, автор украинской “Энеиды”» 1902 р.), але й інші українські письменники не залишалися поза його увагою, про що свідчать такі його праці, як, “Причинки до характеристики творчості О.Стороженка” (1901 р.), “Українські шестидесятники” та “Історія української драми” (1908 р.). Перу І.Стешенка належать збірки поезій “Хуторні сонети” (1899 р.) та “Степові мотиви” (1901 р.); у віршах знайшли місце автобіографічні мотиви, зокрема жорстока батьківська вдача.

У 1904 р. І.Стешенко був обраний секретарем Київського літературно-артистичного товариства [7]. Під час першої російської революції він став співвидавцем гумористичного журналу “Шершень” (1905 р.) [4], а після його заборони – “Гедзь” . Надрукував низку статей із мовного та – ширше – національного питання, в яких домінувала ідея необхідності українських шкіл та впровадження української мови в усіх сферах вжитку. 1907 року повернувся до викладацької праці, вів курси історії української та західноєвропейських літератур у чоловічій гімназії м.Слупська, у Київській комерційній школі, на Вищих жіночих курсах, у музично-драматичній школі М.Лисенка. Як член київського товариства “Просвіта”, Українського клубу, клубу “Родина” брав участь у культурницьких

заходах, виступав із лекціями [7]. 1908 року був обраний секретарем, згодом товаришем (заступником) голови Українського наукового товариства в Києві [5].

Коли 1909 року студент Іван Огієнко налагоджував листовні контакти з галицькими членами Наукового товариства ім. Т.Шевченка, то серед його київського оточення, яке допомагало юнакові налагоджувати ці контакти, фігурував і Іван Стешенко, який на той час уже був тісно пов'язаний зі Львівським НТШ [1, с.181-182]. Того ж року І.Стешенко разом із дружиною уклав українсько-російський словник [5].

Протягом 1913-1914 рр. І.Стешенко редагував педагогічний місячник “Сяйво” [4], який разом із ним видавали С.Русова, В.Прокопович та Д.Антонович. 1914 року Іван Матвійович опублікував ґрунтовне дослідження “Т.Шевченко яко великий митець слів”, 1915-го – “До характеристики творчості Т.Шевченка”. У 1915 р. І.Стешенко очолював Тетянинську гімназію для біженців-українців, в якій навчалися діти галичан, насильно вивезених до Києва під час окупації Галичини російською армією [5]. Продовжив дослідження доробку Т.Шевченка, видавши 1916 року розвідку “Російсько-українські паралелі в творчості Шевченка” [7].

Сам І.Огієнко в автобіографії двічі згадує І.Стешенка. Перший раз ця згадка стосується часів Центральної Ради, одним із організаторів якої був Іван Матвійович, і свідчить про те, що І.Стешенко, член ЦР та перший міністр (генеральний секретар) освіти Української Народної Республіки, вельми шанував свого дещо молодшого колегу, котрий трохи згодом замінить його на цій посаді: “1917. XII. Генеральний Секретар Освіти Ів. М. Стешенко закликає І.Огієнка членом його Ради” [2, с.25]. Конкретизацією цього “закликання” стало те, що міністр доручив професорові Київського університету Іванові Івановичу Огієнку

скласти короткі правила українського правопису [5]. Перед цим І.Стешенко зорганізував Товариство шкільної освіти і став його головою, а як міністр здійснив українізацію шкільництва [4] (очолював діяльність Товариства поширення шкільної освіти в Україні), сприяв виданню українських підручників і навчальних програм, організації українських гімназій та курсів українознавства. До системи цих курсів автори “Матеріалів до предметів українознавства” (підготовлених 1917, а виданих 1918 року) І.Стешенко та О.Дорошевич відносили історію народу, географію, українську мову та художню словесність. За ініціативою І.Стешенка у 1917 р. було скликано два педагогічних з’їзди [5], і про свою участь в одному з них писав І.Огієнко: «1917. 10-12.VIII. Другий Всеукраїнський Учительський З’їзд. Ог. читає на нім доклад: “Рідна мова в школі”» [2, с.24].

Серед документів, які було видано Генеральним секретаріатом освіти УНР під орудою І.Стешенка, особливо промовистим є звернення “До Української людності” (13 жовтня 1917 р.), де зазначалося, що “нині все буде робитися для того, щоб просвітлити народ, щоб довести дітей його до такої високої науки, яка потрібна для людського щастя” [5]. Для сприяння вчителям в організації й налагодженні процесу українізації освіти І.Стешенко видав брошуру “Поміч учителю в справі національного виховання дітей” [7].

З метою підняття рівня освіченості вчителів міністр І.Стешенко заснував Українську педагогічну академію, одним із організаторів і провідних викладачів якої був І.Огієнко [6]: “1917.XI. Урочисте відкриття Української Науково-Педагогічної Академії. Ог. читає в ній курс історії української мови. Багато працює разом із Ф.Сушицьким для зорганізування цієї Академії” [2, с.24]. Для забезпечення доступу до вищої освіти українській молоді, яка не мала можливості закінчити російськомовні гімназії, І.Стешен-

ком було зініційовано створення Українського народного університету [6], в якому також провідною викладацькою постаттю був І.Огієнко:

“1917. Ог. обраний професором Українського Народнього Університету в Києві на катедру української мови. Читає в нім у величезній XIV аудиторії, завжди по береги переповненій, історію української мови та історію української культури. Входить до малої Комісії організації цього університету.

1917. Ог. обраний Секретарем історично-філологічного факультету Українського Народнього Університету в Києві” [2, с.23].

Після відставки кабінету Володимира Винниченка І.Стешенко працював головним інструктором Міністерства освіти [5]. У 1917-1918 рр. він – співредактор “Робочої газети” [4].

Друга (сумна) згадка у спогадах І.Огієнка про І.Стешенка прив’язана до доби гетьманату: “1918.30.VII. Трагічна смерть у Полтаві першого Міністра Освіти Ів. М. Стешенка” [2, с.26]. А між тим саме в цей час мало відбутися безпосереднє перетинання життєвих і наукових шляхів двох Іванів – Стешенка та Огієнка. Справа в тому, що на пропозицію міністра освіти гетьманського уряду М.Василенка Іван Матвійович погодився обійняти кафедру українського письменства в Кам’янець-Подільському Українському державному університеті, що мав відкритися в серпні 1918 р. (і таки відкрився) під орудою ректора І.Огієнка. Для підготовки курсу І.Стешенко взяв відпустку й виїхав на батьківщину. Зійшовши з потягу, спокійно простував безлюдною полтавською вулицею, аж раптом нічну тишу пронизали постріли. Тяжко поранений І.Стешенко наступного дня помер [7].

Ця смерть стала наслідком забиття злочинцями, яких традиційно називають невідомими. Втім, ця “невідомість”

розкривається свідченням славетного науковця С.Єфремова, який побував у Полтаві й записав у щоденнику 20 грудня 1923 р.: “Дізнався од Костя Івановича [Товкача] страшні подробиці про вбивство Стешенка. Засудила його на смерть більшовицька організація Зінківського повіту; засуд виконав один з членів тієї організації. Звуть його – Башловка” (пізніше більшовики не подарують С.Єфремову, серед іншого, цих свідчень і розправляться з ним фактично так само, як з І.Стешенком) [4]. Очевидно, вкоротило віку Іванові Матвійовичу й те, що рішуча українізація шкільництва у вчорашній російській колонії нажила йому, людині добрій та демократичній, чимало ворогів [7]. Перед смертю І.Стешенко устиг видати ще одну розвідку зі своєї шевченкіани – “Життя і твори Тараса Шевченка” (1918 р.) [5]. Та його праця знайшла гідного послідовника: «Із січня по квітень 1919 р. на посаді міністра освіти І.Огієнко продовжував освітні реформи, започатковані першим міністром освіти І.Стешенком» [8, с.340].

Поховали колишнього міністра УНР на Байковому кладовищі в Києві [4]. Тоді ж була створена спеціальна Комісія по увічненню пам’яті І.Стешенка, яка підготувала до видання збірку спогадів про талановитого педагога, громадського діяча, письменника-літературознавця; було порушено клопотання про присвоєння його імені вулиці, навчальному закладові, про заснування іменної стипендії. Проте з приходом до влади його вбивць-більшовиків І.Стешенка, звісно ж, було записано до “українських буржуазних націоналістів” і викреслено з історії. Помстилися й родичам Івана Матвійовича: його вдову, дитячу письменницю О.Стешенко-Старицьку було заарештовано влітку 1941 р. (о цій порі більших ворогів у радянської влади не було!) і разом із старшою сестрою, відомим драматургом і театрознавцем Людмилою Старицькою-Черняхівською вислано до Казахстану; Людмила Михайлівна туди не

доїхала й мертвою була викинута з потягу, а Оксана Михайлівна померла в концтаборі 1942 року...

Крім зазначених наукових праць та белетристичних творів, І.Стешенко ще досліджував інтермедії та драми Я.Гаватовича [3, с.60], творчість Марка Вовчка, Панаса Мирного, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Михайла Старицького, Василя Стефаника [4], Миколи Гоголя, Панаса Куліша [5], видав збірку оповідань “На заводі”, перекладав українською мовою (крім уже зазначених “Метаморфоз” Овідія), Ф.Шіллера (“Орлеанська Діва”), Ф.Коппе (“Старий рибалка”), Дж. Байрона, О.Пушкіна, П.-Ж. Беранже, публікував статті в журналах “Україна”, “Записки НТШ”, “Літературно-науковий вісник”, “Киевская старина”, в газеті “Рада”; він автор популярних пісень “Вже воскресла Україна” (перегук з відомою поезією П.Чубинського, яка нині лежить в основі Гімну нашої держави), “Гей не дивуйтесь, добрії люди” [4].

І.Стешенка, якому відведено було таке коротке земне буття, високо поцінювали сучасники. Так, Софія Русова, директорка департаменту позашкільної освіти в 1917 р., згадувала: “Із Стешенком приємно було працювати. Це був молодий, розумний діяч, на формальний бік справи звертав він мало уваги, але певно й рішуче дотримувався гасла: не-гайна українізація народної освіти, усіх шкіл й усіх шкільних установ” [7]. Шанують І.Стешенка й наші сучасники: “Педагогічні ідеї Івана Стешенка підкреслювали його прагнення підняти інтелектуальні сили української нації для духовного відродження. Власне, він був людиною всебічно обдарованою, яка досконало володіла французькою, іспанською, німецькою, багатьма слов’янськими мовами... Енциклопедичність його знань, широке мислення, висока чуйність та прозорливість давали змогу створювати незнані доти педагогічні узагальнення, приймати на їх основі реалістичні рішення”. Надзвичайно актуально й ни-

ні, в незалежній, але розхристаній Українській державі, звучить його настанова: “Здобутками автономії України мають користуватися всі народи, які мешкають на її території, але український народ має забезпечити свої права як державний господар своєї землі. Виходячи з цього, всі школи в Україні, задовольняючи сучасні потреби життя, не можуть обходитися без знання того народу, який є державним на українській території, без знання мови, історії, географії та літератури цього державного народу” [6]. В цьому погляді Івана Стешенка та Івана Огієнка повністю збіглися.

Творчий доробок І.Стешенка нині береться на озброєння. Йому присвячені дослідження С.Болтівця “Педагогічні погляди та ідеї Івана Стешенка” (Історичний календар за 1993 р.), “Український педагог Іван Стешенко” (видання Київського міжрегіонального інституту вдосконалення вчителів імені Бориса Грінчека 1994 року) [6].

Список використаних джерел

1. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон).1882-1972: Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Огієнко Іван. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
3. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
4. http://uk.wikipedia.org/wiki/Стешенко_Іван_Матвійович.
5. <http://www.ukrlit.vn.ua/article/604.html>.
6. <http://www.ukreferat.com/index.php?referat=53638&pg=3>.
7. Рогач Петро. Колоски з літературної ниви // <http://www.pollitra.pi.net.ua>.
8. Франчук Тетяна. Педагогічний доробок Івана Огієнка через призму провідних тенденцій розвитку вітчизняної університетської освіти // Іван Огієнко і су-

часна наука та освіта: науковий збірник (серія історик-на та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.

“ФЕНОМЕНАЛЬНО ЩАСЛИВИЙ ЗБИРАЧ” *(Іван Огієнко та Володимир Гнатюк)*

Володимир Михайлович Гнатюк (1871-1926) – визначний західноукраїнський літературознавець, фольклорист, етнограф. Він народився на Тернопільщині, закінчив 1898 року Львівський університет. Коли в 1896 р. у Львові було створено в присутності професора М.Грушевського “Академічну громаду”, до неї увійшов і 25-річний Володимир Гнатюк, він опікувався постачанням літератури для українських студентів Угорщини та Америки, займав і посаду голови “Академічної громади” [7, с.179-180]. Із 1898 р. він був секретарем Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові.

В.Гнатюка справедливо вважають другом і соратником Івана Франка. Свої перші записи фольклору та статті В.Гнатюк публікував у журналах “Lud” та “Житє і слово”, редактованих І.Франком. Як голова товариства “Академічна громада” у Львові В.Гнатюк 1898 року (жовтень) організував святкування 25-ліття літературної діяльності І.Франка, і цей захід допоміг Іванові Яковичу вийти з матеріальних злиднів. Взагалі успіх цього святкування спричинився до заснування “Фонду підмоги незасібних літераторів” Того ж року разом з І.Франком В.Гнатюк заснував Етнографічну комісію Наукового товариства ім. Т.Шевченка, віддавши її функціонуванню чимало років життя [10, с.706]. Між В.Гнатюком та І.Франком відбувалося листування – зокрема, в листі до В.Гнатюка від 28 лютого 1904 р. І.Франко повідомляв, що хоче запросити І.Кревецького до співпраці у “Літературно-науковому віснику” та в Українсько-руській видавничій спілці [7, с.166,190]; і Михайло Мочульський мав підстави у праці “З останніх десятиліть життя Франка (1896-1916): Спогади і причинки” розглядати сві-

тоглед і творчість В.Гнатюка в контексті Франкового життєпису [7, с.95-96], а Антон Крушельницькій нерідко свої листи до І.Франка не висилав поштою, а передавав через В.Гнатюка [7, с.128]; інколи й сам І.Франко просив передати якісь матеріали або йому, або В.Гнатюкові [7, с.190]. І.Франко назвав В.Гнатюка “феноменально щасливим збирачем усякого етнографічного матеріалу” [10, с.706].

Виявив себе В.Гнатюк і як історик, опублікувавши у Відні 1916 року розвідку (більш як на 30 сторінок) “Національне відродження австро-угорських українців (1772-1880)” [7, с.284].

В.Гнатюк був представником порівняльно-історичного методу у фольклористиці, Він започаткував систематизоване жанрово-тематичне наукове видання українських фольклорних і етнографічних матеріалів, випустив у світ “Етнографічні матеріали з Угорської Русі” в шести томах (1897-1911), “Галицько-руські анекдоти” (1899), “Галицько-руські народні легенди” у двох томах (1902-1903), “Коломийки” у трьох томах (1905-1907), “Гаївки” (1909), “Колядки і щедрівки” у двох томах (1904-1914) тощо [6, с.80; 9, с.433]. Науковець досліджував жанри й сюжети українського фольклору, духовну й матеріальну культуру західних українців, присвятивши цим питанням праці “Руські оселі в Бачці” (1898), “Словацький опишок Яношік в народній поезії” (1899 – тут проведено переконливу паралель з українським бунтарем Довбушем), “Деякі уваги над байкою” (1916), “Українська народна словесність” (1917) [9, с.433; 10, с.706].

В.Гнатюк відкидав теорію згасання народної творчості, приділяв велику увагу фольклорним новаціям, про що свідчать його дослідження “Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності” (1902), “Війна і народна поезія” (1917), “З російської народної поезії” (1919) [9, с.433].

Збереглося листування за 1906-1916 рр. між Володимиром Гнатюком і таким же відомим фольклористом і етнографом Зеноном Кузелею, який у своїх дослідженнях спирався на праці В.Гнатюка [7, с.163,167]. Як історик української літератури й водночас фольклорист В.Гнатюк обґрунтовував точку зору, згідно з якою суто українські зразки усної літератури творилися за багато століть до Київської Русі, тож і саме поняття “Україна” варто відсувати в далеку дохристиянську, доісторичну добу (цю концепцію пізніше, у тридцяті роки, розвинув інший західноукраїнський науковець Микола Гнатишак в “Історії української літератури” [5, с.227]. У березні 1917 р. В.Гнатюк став розпорядником літературної спадщини Леся Мартовича, і, наприклад, Ф.Федорців мусив просити в М.Гнатюка дозволу на публікацію в журналі “Шляхи” уривків із твору Л.Мартовича “Забобон” [7, с.226].

Коли ж і за яких обставин перетнулися життєві шляхи Івана Огієнка та старшого від нього на 11 років Володимира Гнатюка? Після того як Іван Огієнко ще за своїх студентських років був залучений до праці в Науковому товаристві ім. Т.Шевченка, в нього налагоджується листування (десь із 1909 р.) зі львівським членом НТШ Володимиром Гнатюком [1, с.181-182] (хоча ще раніше, протягом 1905-1906 рр., вони обидва друкувалися на одних і тих же шпальтах київського щоденника «Громадська думка» – отже, були заочно знайомими [12, с.84]. І.Огієнко, зокрема, співробітничав з бібліографічною комісією НТШ, яка була створена 21 листопада 1909 р. і членом якої разом із М.Возняком, М.Грушевським, В.Доманицьким, І.Кревецьким, Ф.Колессою, З.Кузелею, В.Перетцом, І.Свенціцьким, В.Щуратом та іншими став і В.Гнатюк; це була, “без перебільшення, гордість тогочасної української науки і культури, найвидатніші вчені, шановані громадські діячі,

що представляли східні та західні українські землі” [3, с.23].

З 1911 р. І.Огієнко листується з В.Гнатюком, через листування здійснюється обмін науковою інформацією, дискусійними питаннями, книгообмін [1, с.13]. Наведемо один із цих листів – від В.Гнатюка до І.Огієнка – за 13 грудня 1911 р. на фірмовому бланку НТШ:

«Високоповажний Добродію!

Дякую дуже за прислані статті і прошу й надалі не забувати про мене. Одночасно з отсим листом висилаю Вам ХХІХ том збірника, а десь так за місяць вишлю і ХХХ, якщо він буде Вас інтересувати. Сей діалект дуже інтересний, але в нас не звернено на нього зовсім уваги. Як не маєте том ХХVІ (народне оповідання до опришків), то я можу його Вам діслати. Прошу також мені подати свою постійну адресу, або повідомляти мене про кожну зміну.

З правдивим поважанням Володимир Гнатюк» [15, с.185].

Романтично-героїчної доби української визвольної революції Володимир Гнатюк та Іван Огієнко ледь не опинилися поруч у науковій діяльності: 1918 року Володимир Михайлович був запрошений оселитися в Києві й обійняти керівництво кафедрою української фольклористики, але хвороба не дозволила В.Гнатюкові перебраться до Наддніпрянської України [10, с.706]. Тим не менш, коли 22 жовтня 1918 р. відбулося урочисте відкриття заснованого зусиллями І.Огієнка Кам'янець-Подільського українського університету, то привітання у зв'язку з цією знаменною подією надійшли від багатьох визначних діячів-інтелектуалів Галичини, в тому числі й від В.Гнатюка [2, с.75-76,172]. За кам'янецьких часів І.Огієнка листування між ним та В.Гнатюком тривало, і ось один із доказів цього – послання Івана Івановича від 28 березня 1920 р.:

«Високоповажному Володимирі Гнатюкові.

Вашого листа від 20.III отримав, щиро дякую за пам'ять. Книжки Вашої «Про покритку» раніше не одержував, але тепер дістав, спасибі. Добре було б, коли б Ви не абували і молодого Кам'янецького Університету, бо його львівське громадянство таки добренько забуває. Через Львів тепер їздить досить людей, однак Ви, Львовяне, до Уніаерситету книжок не посилаєте...

Своїх книжок передати не можу, бо привіз [не привіз? – М.Л.] з Києва: передаю, що тут в Кам'янці маю.

Про допомогу «Видавничій Спільці» та «Світу дитини» розкаже Вам мій посланець. Справа ця вже полагоджена. У нас дорожнеча на видання книжок ще більша ніж у Вас. Здається, доведеться припинити всяку культурну працю.

Бувайте здорові, пишіть частіше, книжок присилайте більше. Коли треба, Університет заплатить за прислане.

З щирою до Вас і правдивою пошаною

Ректор Університету

Професор *І.Огієнко* [14, с.37-38].

З 1920 р. І.Огієнко жив у Польщі й писав звідти В.Гнатюкові листа (від 12 січня 1921 р.), якого не можна читати без щему:

«Високоповажний пане Докторе!

Іграшками нашої української долі я опинився, як втікач з України, в м.Тарнові. З Кам'янця нічого абсолютно не взяв, тому опинився в Тарнові, як робінзон на острові... І доводиться марнувати час. Коли такою ж недолею був закинений до Києва д. І.Свенціцький – і українське громадянство дало йому повну змогу продовжувати свою наукову працю і з окрема я завше давав йому ті книжки, які тільки мав. Переїхати працювати до Львова я не в силі: на руках маю хору жінку і троє дрібних дітей, тому коштів хватає мені на те, аби не померти буквально з голоду...

Пишу до Вас, високоповажний пане докторе, з кріпкою надією, що Ви прийдете мені допомогою в моїм ду-

ховнім голоді” [14, с.42; 4, с.46]. І.Огієнко скаржиться на те, як на самому початку еміграції він, професор, науковець, який звик до постійної праці з літературою, буквально задихається в Тарнові від її нестачі: “Всі мої заходи дістати хоч якихсь книжок зі Львова ні до чого не довели” [14, с.42; 1, с.28]. Зокрема, І.Огієнко прохав В.Гнатюка вислати його ж, Огієнка, книжку «Курс украинского языка», подаровану раніше адресатові, бо Іван Іванович мав намір перекласти книжку українською мовою, з обіцянкою після цього знову повернути її [11, с.54].

А з 1922 р. починається й до 1926 р. триває так званий львівсько-винниківський період у житті І.Огієнка – період, теж вельми нестабільний в усіх відношеннях, зокрема і в плані матеріально-фінансовому. Цей період дає І.Огієнкові змогу перейти від епістолярного до безпосереднього спілкування з В.Гнатюком [1, с.34], хоча й листування між ними не припиняється; листи І.Огієнка зберігаються у фонді В.Гнатюка [4, с. 45], і на їхній підставі “можна до певної міри уявити, який вал нових життєвих випробувань довелося перебороти, перестраждати цій людині” [8, с.80-81]. В.Гнатюк був серед небайдужої когорти тих галичан-інтелігентів (І.Свенціцький, В.Барвінський, М.Возняк, В.Щурат, К.Студинський, О.Маковей та інші), які підтримали сім’ю професора й нещодавнього міністра УНР, і завдяки цій підтримці вдалося вивезти хвору дружину й дітей І.Огієнка на літнє оздоровлення в Карпати [4, с.48].

Протягом 1923-1925 рр. І.Огієнко неодноразово звертається до В.Гнатюка з питань книгообміну [1, с.186].

У 1924-1925 рр. ім’я І.Огієнка з’являється у протоколах засідань бібліологічного осередку Галичини (він двічі бере участь у засіданнях). І тут В.Гнатюк знову разом із колегами приходять на допомогу своєму молодшому однодумцеві в його спробі налагодити наукову працю і продовжити раніше розпочаті дослідження – зокрема, з питань

історії українського друкарства; в культурологічному журналі осередку “Стара Україна” І.Огієнко друкує низку дописів з історії національної книжкової справи [3, с.24]. 10 жовтня 1925 р. І.Огієнко писав В.Гнатюкові: «В[исоко]-п[оважному] п[ану] Докторові посилаю замітки з біографії, а в понеділок занесу список праць. Прошу вибачити за спізнєння, – я мав це все написане, чекав, щоб прислати (прислали? – М.Л., та не дочекався, а тому змушений складати знову» [14, с.206].

У зв’язку зі згаданим щойно журналом “Стара Україна” слід відзначити, що В.Гнатюк, як секретар та один із редакторів “Українсько-руської видавничої спілки”, один із редакторів “Літературно-наукового вісника” й “Етнографічного збірника”, був у числі організаторів українського літературного процесу кінця XIX – початку XX ст. [9, с.433]. Особливо значним є внесок В.Гнатюка в дослідження давньоукраїнської літератури. У другій частині праці “*Rusini v Uhrách*” (чеський журнал “*Slovanský přehled*”, 1899) В.Гнатюк подав перший нарис української літератури XIX ст. в Закарпатті та Галичині [10, с.706]. У своїх статтях і рецензіях “В справі товариства руських письменників” (1898), “Видавнича спілка” і “Молода муза. І. Василь Пачовський. Жертва штуки” (1906), “Рукописні гумористичні часописи” (1920) він порушував актуальні питання розвитку літератури й журналістики, виступав проти декадентства, за народність і реалізм. Перу В.Гнатюка належать біографічно-критичні нариси про Івана Котляревського, Марка Вовчка, Степана Руданського, Леоніда Глібова, Михайла Старицького, а за межами української літератури – про Максима Горького, Гліба Успенського, Григорія Мачтета, Еміля Золя. Зусиллями В.Гнатюка видано чимало творів українських письменників (Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ’яненка, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левиць-

кого, Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Лесі Українки, Панаса Мирного, Андрія Чайковського, Василя Стефаника, Володимира Винниченка, Агатангела Кримського та інших [10, с.906]), перекладів на українську мову творів представників світової літератури (Данте Аліг'єрі, Уїльяма Шекспіра, Джорджа Байрона, Еміля Золя, Генріха Гейне, Гі де Мопассана, Максима Горького, Льва Толстого, Антона Чехова, Володимира Короленка та інших), причому й сам видавець брав участь у перекладах (“Смерть Івана Ілліча” Л.Толстого, “Челкаш” М.Горького) й писав до перекладів аналітичні передмови. Особиста дружба пов'язувала В.Гнатюка з М.Коцюбинським, Лесею Українкою, Г.Хоткевичем та іншими українськими письменниками, які часто відвідували його у Львові та Криворівні [10, с.706].

Значним внеском В.Гнатюка в історію літератури стали розшукані ним матеріали й тексти давнього українського письменства, про що йдеться у статтях “Легенди з Хітарського збірника” (1897), “Угро-руські духовні вірші” (1902), “Кілька духовних віршів: співаник з Грушова” (1903), “Віршована легенда про рицаря і смерть” (1908), “Хоценський співаник Левицьких” (1909) [9, с.433].

І.Огієнко-лінгвіст часто користувався у своїх дослідженнях матеріалами із фольклорних збірників В.Гнатюка [1, с.153]. Зближало їх обох зацікавлене вивчення дох ристиянських вірувань українського народу [13, с.170].

Володимир Гнатюк був людиною академічного складу, він усе життя віддав літературознавству, фольклористиці та етнографії, в “оголену” політику не “ліз”. Тому і в царській Росії він, іноземець, знайшов наукове визнання (1902 року був обраний членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук), і в радянський час, у період “українізації України”, був пошанований (1924 року став дійсним членом Академії наук УРСР, усе ще будучи іноземцем) [9, с.433]. Пізніше, коли вже Володимира Михайловича не

стало, в радянських виданнях він і не піддавався анафемі, і не заборонявся, але згадувався дуже рідко. Лише в дослідженнях воєнної доби (1942-1944 рр.), присвячених творчості Михайла Коцюбинського, інколи йшлося про творчу співпрацю останнього з західноукраїнськими науковцями та літераторами, серед яких називався й В.Гнатюк [5, с.221]. 1964 року в Києві М.Яценко публікує книжку “Володимир Гнатюк”. У 1966 р. теж у столиці України видано збірку вибраних статей В.Гнатюка про народну творчість. 1969 року в рідному селі В.Гнатюка Велесневі Монастирського району Тернопільської області відкрито музей Володимира Михайловича, а за два роки встановлено пам’ятники на його честь (у тому ж селі та на могилі у Львові) й видано книжку “Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка”.

В роки незалежної України його ім’я та доробок почали шлях до нашого читача (див., зокрема, позицію 6 у нашому списку використаних джерел). 1991 та 2001 років (ювілейні дати) проведено наукові конференції, присвячені В.Гнатюкові. З’явилися посмертні видання його праць, присвячена йому література. Його ім’ям названо вулицю у Львові, середні навчальні заклади, які він закінчував, Тернопільський педагогічний університет [10, с.707]. Це – вагомі, але, вважаємо, лише перші кроки, тоді як Володимир Гнатюк заслуговує на більшу нашу увагу – і сам по собі, і як український інтелектуал, життєвий шлях якого перетинався з науковою діяльністю Івана Огієнка. Тим паче що світова громадськість давно пошанувала В.Гнатюка, який був обраний членом (почесним членом) Чехословацького народознавчого товариства, Австрійського етнографічного об’єднання, Міжнародного союзу фольклористів у Гельсинкі [10, с.706].

Список використаних джерел

1. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон): життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”: штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. - Кам’янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
3. Черниш Наталія. Іван Огієнко і бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. - Кам’янець-Подільський, 2006.
4. Тимошик Микола. Книга, яку намагалися спалити (“Свята Почаївська лавра” митрополита Іларіона у контексті сучасних проблем українського державотворення) // Там само.
5. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
6. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.
7. Качкан Володимир. Хай святиться ім’я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
8. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
9. Українська літературна енциклопедія. – Том 1. – Київ: УРЕ, 1988. – 536 с.
10. Енциклопедія сучасної України. – Том 5. – Київ, 2006. – 728 с.
11. Тимошик Микола. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. – Київ: Заповіт, 1997. – 232 с.
12. Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополи-

та Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.

13 Поліщук Ярослав. Дохристиянські вірування як концепт наукових студій // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010.

14 Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968). – Том другий. – Київ, 2001. – 478 с.

15. Мацько Віталій. Науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка: київська доба // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.

«ВІН БУВ ГОЛОВНИМ ЗВ'ЯЗКОВИМ МІЖ ГАЛИЧИНОЮ ТА УКРАЇНОЮ»

(Іван Огієнко та Михайло Грушевський)

Ім'я Михайла Сергійовича Грушевського в контексті зв'язків Івана Івановича Огієнка з письменниками є цілком закономірним, оскільки Грушевський був не лише видатним політичним і державним діячем, публіцистом та науковцем-істориком, а й письменником (оповідання “Бехала-Джугур” 1885 року, збірки “Оповідання” 1904 року, “Sub dīvo” і “З старих карток” 1918 року, “Під зорями” 1928 року, драми “Хмельницький в Переяславі” та “Ярослав Осмомисл” 1917 року) й літературознавцем-критиком. І на всіх цих шляхах долі М.Грушевського та І.Огієнка перетиналися й тісно перепліталися.

М.Грушевський (1866-1934) – настільки відома й значна постать в українстві, що тут можна обмежитися лише короткими фрагментарними даними про його життя. Він народився у Холмі (місто, нині на території Польщі, в якому пізніше мав митрополичу кафедру Іван Огієнко – митрополит Іларіон), хоча родові коріння його матері пов'язане з територією нинішнього Ружинського району Житомирщини [16, с.3-4]. Вищу освіту здобув у Київському університеті Святого Володимира. Він був постаттю, яка об'єднувала обидві частини бездержавної України – наддніпрянську й наддністрянську. З 1887 р. очолював Наукове товариство ім. Т.Шевченка (НТШ), був членом Київської громади. У 1889 р. став одним із керівників Національно-демократичної партії в Галичині, в 1908 – Товариства українських поступовців. У 1917-1918 рр. – Голова Центральної Ради – перший Президент Української Народної Республіки. З 1919 по 1924 р. – в еміграції, відтак після прохання до уряду радянської України переїздить сюди –

як він сам зазначав, для продовження наукової роботи в царині української історії [4, с.91].

Як уже зазначалося, М.Грушевський багато працював над питаннями історії української літератури. Крім відповідних екскурсів у його багатотомній “Історії України-Руси”, він є автором шеститомної “Історії української літератури”, в якій зроблено огляд словесної творчості від фольклору до писемних пам’ятників XVIII ст. у широкому культурному контексті (до речі, М.Грушевський був одним із перших, хто включив фольклор в історію літератури як її першоджерело [18, с.25] і вважав літописи свого роду літературним архівом, до якого його впорядники вносили, в оригіналі та переробках, різні пам’ятки письменства [20, с.11]); автор, зокрема, вважав, що українська література другої половини XVI – початку XVII ст. була здебільшого заклопотана “реформаційними імпульсами”, ніж розширенням літературного тла епохи [23, с.201-202]. Ця праця М.Грушевського та її доля ґрунтовно проаналізовані М.Наєнком [14, с.161-164]. З-під пера М.Грушевського вийшли численні літературно-критичні статті, рецензії, розвідки з фольклору та етнографії [4, с.91-92; 19, с.55]. Ось лише один розгорнутий пасаж, який має відношення до теми й був висловлений у статті 1909 чи 1910 р., адресований українському селянству, – свого роду мініатюрна та глибоко патріотична історія української літератури:

“Тепер зачинають питати, чи є на тій мові письменство або література. Спитають може й нас. Чи маєте на вашій мові письменство і літературу?

Маємо, панове депутати, досить маємо, і не з учорашнього дня. Триста літ з верхом минуло від того часу, як наші предки, побачивши, як наш нарід пропадає в темноті, без школи, без книги, заходили ся просвічати його мовою рідною, зрозумілою, народньою... Почали тою мовою

складати вірші церковні, побожні і світські, комедії театральні і всякі книжки.

Особливо ж з кінцем XVIII в., як Іван Котляревський так дотепно зложив народньою українською мовою книжку про Енеєві пригоди – багато стало складати ся віршів, представлень театральних і всяких оповідань українською мовою. Бо побачили, що то дуже гарно виходить. Гарні дуже вірші українські складав Гулак Артемовський, оповідання писав Квітка. Шевченкові вірші уславили його ім'я не тільки між нашим народом, а і між чужинцями – що славний дуже поет був. Потім були такі письменники славні, як Куліш, Костомарів, Марко Вовчок, Федькович; новішими часами гарні дуже повісти і оповідання писали: Левицький Нечуй, Панас Мирний, Кобилянська, Коцюбинський, Стефаник, Винниченко; чудові вірші писав Франко, Леся Українка, Самійленко, Олесь, Чупринка; театральні комедії і драми писали Кропивницький, Карпенко-Карий, Старицький. І інших було багато дотепних і гарних письменників, якими не стид похвалити ся і перед чужинцями; їх писання переложені на різні чужі мови, чужі люде їх дуже похваляють” [8, с.18-19].

Ще за студентських років Івана Огієнка М.Грушевський стає одним із його авторитетних старших товаришів, друзів, духовних наставників у науковому та літературно-мистецькому колі [5, с.12; 9, с.10]: “В поглибленні національної свідомості юнака значну роль мало пізнання ним таких діячів, як... М.Грушевський” [7, с.7]. Завдяки спілкуванню з М.Грушевським “І.Огієнко входить до елітарного кола національної інтелігенції...” [12, с.16, 298]. Крім того, М.Грушевський був приятелем В.Перетца – улюбленого університетського наставника на перших сходинах І.Огієнка до вивчення української літератури й – ширше – культури [2, с.130]. В листах-записках В.Перетца до М.Грушевського натрапляємо неодноразово на ім'я

І.Огієнка (про ситуацію див. далі): “Сегодня мне принесли (Огиенко) 5-ю кор. 1-5 лл. к подписи и оказалось более 20 неисправленных ошибок. Поправленных Огиенком в 3-й и 4-й корректурах! Я не могу подписывать такой макулатуры, да и Огиенко – человек не каторжный...”; “...у Огиенка тут как раз огорчения помимо академических тренировок: умер сынишка” [12, с.55]. Інколи М.Грушевський був поєднуючою ланкою між І.Огієнком та І.Франком, про що свідчить лист І.Франка до М.Грушевського про Огієнків “Огляд українського языкознанства”: “Стаття загалом добра і старанно написана, та й языкових поправок вийшло менше, як я зразу думав” [13, с.44].

Завдяки особистій підтримці та сприянню з боку М.Грушевського студент І.Огієнко був залучений до НТШ [5, с.181] і став пропагандистом становлення цього Товариства в Києві, бо спочатку воно функціонувало у Львові [12, с.45]. Як громадський кореспондент часопису “Рада” І.Огієнко друкує там докладні репортажі про засідання НТШ. Згадаємо хоча б той його матеріал, який стосувався питань художньої літератури та етнографії: 8 січня 1908 р. – про реферат О.Лотоцького “Безвісний поет-демократ Костянтин Пузина (1790-1850)” і про дослідження М.Грушевського “Княжий староруський побут в сучаснім українськім обіході” та про жваве обговорення теми [12, с.48-49]. “Безпосередня участь І.Огієнка в усіх, без винятку, процесах редакторсько-видавничої справи одного з найповажніших наукових українських видань початку ХХ ст. озброїла його не лише знанням її тонкощів, дрібниць і головних ланок, а й подарувала йому унікальну можливість увібрати в себе ази редакторської школи М.Грушевського...” [12, с.53].

Наведемо лист-записку І.Огієнка до М.Грушевського за 1908 р. як свідчення заглибленості студента в науково-

видавничі справи та їхні деталі й разом із тим як свідчення самостійності його міркувань, пропозицій:

«Шановний професоре!

На жаль я сьогодні не роздобув «Вістей», сподіваюсь, що добуду їх завтра, – тоді занесу до «Л[ітературно]-Н[аукового] В[існика]». Примірника «Ради» я лишив Вам в конторі «Л[ітературно]-Н[аукового] В[існика]».

Статі п.Добровольського у мене ще нема, обіцяно занести її до мене тільки в четверг.

Статтю Ярошевича передав автору на декілька день.

Статтю Біляшевського теж передав авторові – він де що поправить і днями цими верне.

Як бачите – у мене нічого нема.

Чи не починати б друком 3 кн[иги] з філологічного матеріалу, – бо такий у нас є?

Набірати 2 кн[игу] вже скінчено, мабуть в середу-четверг всю книжку буде надруковано.

3 пошаною *І.Огієнко*» [30, с.14].

Аналогічного змісту й лист від 28 лютого 1909 р. (та ще більш деталізований):

«Морока нам вийшла з 4 кн[игою]. До того, як одержати Вашу картку, я вже надрукував цілих три арк[уші]. Четвертий аркуш – починається мій словник – готовий до друку. Що робити – не знаю. Статтю Вовка і далі тепер можна пустити тільки по моїм словнику. Вол[одимир] Мик[олайович] наказав по словн[ику] моїм пускати Розова.

Бучинського конче треба виправити мову. Розвідка його – буде друкованих аркушів з 12. Чи не краще було б в IV кн[ижці] цієї розвідки не починати, аби не розривати її по за серією книжок?

Сьогодні одношу ст[аттю] Бучинського до контори. На засіданні іст[оричної] секції її не читано, хоч її і брав Олекс[андр] Серг[ієвич]. Чому – не знаю. До себе взяв її

тільки тому, щоб мати всі рукоп[иси] на 4 кн[ижку] під рукою.

Стаття Розова невеличка, ст[орінок] друков[аних] з 9-10. Трохи слов'янською.

Зміст 3 надр[укованих] аркушів такий:

1 Про літер[атурну] школу XII в. (Про «Слово о п[олку] І[горевім]»)

2 «Elegia Alexii» Прокоповича

3 Етногр[афічні] замітки (листи Куліша, Максимовича) – Данилова.

От в такому стані 4 кн[ига] «Записок». Я рахував що она вийде до 1-го апр[еля].

Ваш *І.Огієнко*» [30, с.14-15].

Лист від 5 квітня того ж року засвідчує, що І.Огієнко швидко виріс до мислителя, який умів всебічно і глибоко оцінювати наукові праці своїх старших колег:

«В[исоко]п[оважний] М[ихайле] С[ергійовичу]!

Посилаю Вам ще раз «Хроніку», як Ви й просили. А взагалі варто б або писать її зразу як слід, або виправити рукопис. Мені здається, що все таки з такої хронічки читач нічого не довідається. Вже занадто казньонно. Чи вже таки тут у нас не знайдеться кому перекласти зміст на мову німецьку? Вже перекладено, але ще не набрано, тому й не посилаю, а може й не пришлю – дам переглянути В[олоди-миру] М[иколайовичу]. Кніжка як раз 10 арк[ушів]. Як тільки вернете «Хроніку», зараз же й кінчатимем книжку.

Оповідку в «Раді» зробив (посилаю). Про теж саме поміщу і на обгортці «Записок»... – Те що послали, все одержано.

З пошаною *І.Огієнко*» [30, с.15].

8 травня студент-колега повідомляв поважному професорові, тактовно не нав'язуючи адресатові наслідків власної роботи:

«8 і 9-й аркуш вже надруковано. Вернете «Хроніку» – оддрукуємо 10-й. Посилаю Вам обкладинку «Записок» прямо по першій наборі – Ви тільки погляньте та може що добавите. Посилаю теж Зміст книжки по-німецьки, Ви бажали поглянути. Книжка вийшла рівно десять аркушів.

П'ята книжка, як Ви казали, починається Бучинським. Може що маєте написати мені про початок друку п'ятої книжки?» [30, с.15].

Два наступні листи (від 16 травня та дещо пізніший) є хвилюючим свідченням того, як самовіддано співпрацював І.Огієнко з М.Грушевським навіть у найнапруженішу для студента пору державних екзаменів:

«Посилаю Вам «Хроніку» та обгортку – дозвольте до друку, бо Вол[одимира] Мик[олайовича] зараз нема.

Вибачте мені, що не заношу цього сам. У мене як раз державні іспити (з 19 по 30 мая), часу вільного не маю ані хвилини. Тому не можу заглянути до контори.

Статі своєї Вол[одимир] Мик[олайович] ще не дав, але хутко дасть її – найпізніше через тиждень.

Я з ним балакав про це. Стаття Вол[одимира] Мик[олайовича] піде першою, але можна поки що давати до друку ст.[аттю] Бучинського, нехай набирають, а потім наберуть статтю Вол[одимира] Мик[олайовича].

Це так казав Вол[одимир] Миколайович, це просив би й я, бо зараз (до 30-го) не можу перекласти цієї статі Вол[одимира] Микролайовича]. Сподіваюсь, що числа 31 мая цю статтю я вже перекладу.

Що буде далі в 5 томі? Де статі?

Прошу прислати мені коректу моєї статті з 6 кн[ижки] «Л[ітературно]-Н[аукового] В[існика]».

Прошу теж 20 одбитків»;

«Перебачте мені: двічі приходили, але мене дома не було. Страшенно зайнятий!

Титул: “Двійне число (numer dualis) в українській мові”» [30, с.16].

Останній із доступних нам листів І.Огієнка до М.Грушевського (1909 року) на цю тему свідчить про різнопланову наукову продукцію, яка виходила з-під пера талановитого студента й публікувалася в солідному науковому виданні:

«Подаю Вам широку (6-7 сторінок) рецензію на словника Дубровського.

Широку рецензію написав тому, що сподіваюсь, що взагалі наші уваги до видання словника не будуть зайвими і матимуть значіння в наш час, коли, поскільки ми знаємо, словник д[обродія] Дубровського-Стешенко тільки починає науку тих словників.

Просив би Вас пустити мою рецензію як найшвидше. Може можна в 5 кн[ижку], тоді статтю мою про те, як читають селяне, пустите в 6 кн[ижці].

Крім того, подаю до Miscelanea «З[аписок) Н[аукового] Т[овариства] ім.. Шевченка»

1 Пісня про панщину.

2 Великодні вірші» [30, с.16].

Про цю співпрацю в НТШ пізніше писав (називаючи себе у третій особі) І.Огієнко в автобіографічній книжці, не обходячи й гострих кутів і суперечностей: “1908-1909. Коректор, перекладчик і неофіційний редактор “Записок Наукового Товариства ім. Шевченка” в Києві, томів I-VI. Ближче записання з проф. М.Грушевським” [6, с.15]; “1910. Огієнко кидає працю в “Записках Наукового Товариства ім. Шевченка” в Києві, розійшовшись із М.Грушевським у поглядах на методику праці” [6, с.17].

Згадане “розходження” варто висвітлити трохи детальніше. В редакції “Записок НТШ” І.Огієнко працював багато, безкоштовно й самовіддано, маючи ще й потребу в приробітку, бо обзавівся сім’єю. А між тим “в редакції І.Огі-

енка дедалі більше не влаштовувала організація її роботи, нехтування його зауваженнями та пропозиціями стосовно поліпшення видавничого процесу... Розрив визрівав довго і був закономірним. З перших днів формування невеликого колективу співробітників ЗУНТК... умови праці були нестерпними... Не було достатньої системи організації праці й у самому редакційному колективі... Тільки високі ідейні почуття, захоплення і відданість ідеї, відповідальність за доручену справу, довіра видатних діячів науки утримували І.Огієнка в редакційному колективі. Та все частіше він не відповідав на запрошення М. Грушевського до участі у редакційних зборах..., припускався помилок, які потрапляли в наклад. Це не могло не відбитися негативно на стосунках І.Огієнка з керівництвом УНТ... Без сумніву, збіг обставин, становлення молодой родини, поєднання навчання з репетиторською працею, наукових дослідів з редакційними клопотами, смерть матері” та інші негаразди і призвели до того, про що писав сам І.Огієнко [12, с.54-55]. Збереглися й тогочасні листи (17) І.Огієнка до М.Грушевського з цієї проблематики [12, с.312]. У науковому обігу є запрошення на наукове зібрання, яке М.Грушевський надіслав І.Огієнкові 8 грудня 1913 р. [31, с.185-186].

І.Огієнко високо поцінював політичну роль М.Грушевського в новітній історії України, в її національно-визвольних і державницьких змаганнях; пізніше, в роботі 1966 року (Вінніпег) “Рятування України. На тяжкій службі своєму народові”, він писав, що 1917 року “Київ дав Грушевського, а провінція – Петлюру” [5, с.14]. У згаданому доленосному 1917 р. долі І.Огієнка й М.Грушевського знову перетинаються – і знову не без суперечностей: “1917. 12. VIII. 3’їзд діячів вищої школи. Ог. читає на нім доклад: “Найперші завдання української філології”. Головує проф. М.Грушевський” [6, с.24]. 7 листопада 1917 р. при урочистому відкритті Української науково-пе-

дагогічної академії лекторами були і М.Грушевський (історія), і І.Огієнко (історія української мови) [13, с.57]. Далі знову – слово І.Огієнкові: «1917. XII. На пропозицію поставити Огієнка Генеральним Секретарем Ісповідань Грушевський відповів: “Обійдемося і без попів”» [6, с.25].

У книжці 1918 року “Українська культура” І.Огієнко портретно репрезентував М.Грушевського з шанобливою характеристикою: “Проф. Михайло Грушевський (род. 1866 р.), славний укр. історик, голова Української Центральної Ради” [10, с.237]. Молодий професор широко використав тут історичні дослідження М.Грушевського. Так, він за працею М.Грушевського “Очеркъ истории украинскаго народа” (1906) з захопленням цитує роздратовані слова російського урядовця другої половини XVIII ст. графа П.Румянцева про українських патріотів: “Эта небольшая частица людей инако не отзывается, что они изъ всего

свѣта отличные люди, и что нѣтъ ихъ умнѣе, и нигдѣ нѣтъ ничего хорошаго, ничего полезнаго, ничего прямо свободнаго, чтобъ имъ годиться могло, и все, что у нихъ есть – то лучше всего” [10, с.132-133]; і, навпаки, з душеаним болем – наказ російського імперського керівництва відносно того, щоб в Україні правили службу Божу “голосомъ, свойственнымъ російскому нарѣчію” [10, с.177]. Є й інші посилення [10, с.144, 161, 170, 259]. І в наступні два роки, коли І.Огієнко став міністром освіти УНР і ректором Кам’янець-Подільського університету, він неодноразово й неоднотипово згадує М.Грушевського у своїх мемуарах: “1919, початок II. Катастрофа потягу, що ним їхав Міністер Освіти з Вінниці до Кам’янця, в снігах біля станції Балин. Міністер Огієнко тільки легко контужений. Проф. М.Грушевський, що їхав цим потягом, вийшов зовсім здоровий” [6, с.56]; “1919. II. Ректор Університету і Міністер Освіти Огієнко довго упрощує професора М.Грушевського не їхати за кордон, а перебути непевний час при Кам’я-

нецькім Університеті, читаючи виклади й допомагаючи його науковій організації. Грушевський не погодився” [6, с.57]; “1919. 22.III. ...Ситуацію використали с.-р. й с.-д. й негайно утворили “Комітет спасіння України”, до якого входили: М.Грушевський” та інші політичні діячі [6, с.58-59].

І.Огієнко з повагою ставився до головної праці всього життя М.Грушевського – “Історії України-Руси” й неодноразово цитував її та посилався на неї у своїх дослідженнях – зокрема, в “Історії українського друкарства” (1925) [9, с.55, 56, 60, 100, 194, 203, 269, 270, 277, 315, 318]. Втім, І.Огієнко не обожнював історичне дослідження М.Грушевського і вступав із ним інколи в полеміку. Так, вивчаючи визвольну боротьбу українського народу під проводом Богдана Хмельницького, І.Огієнко не в усьому тут погоджується з М.Грушевським – зокрема, щодо ролі православною духовенства, яке І.Огієнко чи не першим охарактеризував як одну з рушійних сил “народної революції” поряд із козацтвом, селянством, міщанством [1, с.65]. Критично сприймав І.Огієнко й назву роботи М.Грушевського: “Титул проф. М.Грушевського “Історія України-Руси”, безумовно був невдалий; скажемо, ні один російський учений ніколи не випускав праці з титулом “Історія Московії-Росії”, чи “Московська історія”, а завжди тільки “Русская історія”, хоч Росія до Петра I звичайно звалася Московія, Москва (пор. “Історія князя великого московского”, 1578 року, праця князя Андрія Курбського)” [11, с.272].

Як бачимо, взаємини І.Огієнка та М.Грушевського були непростими, небезхмарними. Розгорнуто, об’єктивно вони проаналізовані В.Ляхоцьким з посиланнями на події, як уже згадані нами, так і на інші: “Після виходу І.Огієнка з редакції ЗУНТК через важкі матеріальні умови та відмінність у підходах до організації видавничої справи вони

мали прохолодно-нейтральний характер, домінантою яких була все ж належність до одного “табору”, єдність ідеї. Нищівного удару по залишках доброзичливості було завдано саме М.Грушевським відмовою в грудні 1917 р. погодитися з клопотанням громадськості щодо утворення в рамках існуючого виконавчого органу УЦР Генерального Секретарства ісповідань на чолі з І.Огієнком... У свою чергу, останній рішуче виступив проти обрання М.Грушевського ректором Українського народного університету (питання розглядалося 12 травня 1918 р., уже після повалення УЦР, на Раді лекторів УНУ), запропонувавши обмежитися “почесним членством”, що й було ухвалено... Не дивно, що М.Грушевський, перебуваючи 1919 р. у Кам’янці, демонстративно відмовився від пропозиції І.Огієнка читати лекції студентам в очолюваному ним університеті. Ставлення метра до цього навчального закладу... було однозначно негативним... М.Грушевський та І.Огієнко і після поразки визвольних змагань сліdkували за діяльністю один одного... І.Огієнко в душі завжди відчував себе не стільки опонентом, скільки учнем М.Грушевського, але, сповнений амбітності, прагнув довести свій потужний науковий потенціал, право на окремий погляд, поважне місце серед наукової еліти в одному ряду з М.Грушевським” [21, с.80-82].

...Якщо І.Огієнко залишився незмінно вірним своїм принципам боротьби доступними методами за незалежну українську державу й тому, хоч і мріяв про повернення на рідну землю [11, с.11], до скону перебував, як ворог радянщини, в еміграції, то М.Грушевський досить швидко змінив позицію очільника УНР на лояльність до більшовиків і пішов на переїзд до УРСР, що вилилося чи не в більшу трагедію, ніж життя поза батьківщиною [3, с.319-324]. Деякий час радянська влада заgravала з видатним інтелектуалом, надала йому можливість працювати в українській Академії наук – зокрема, через М.Грушевського здійсню-

валося залучення до співпраці галицьких учених, які жили і працювали на польській території [18, с.6]. Але прийшов час улюбленого радянщиною полювання на “українських буржуазних націоналістів” – і на М.Грушевського посипалися репресії. І.Огієнко дуже переживав за небезпечний репатріантський крок свого старшого товариша і в листі 1928 р. до Кирила Студинського, який перед цим відвідав радянську Україну, питав: “Я так би хотів послухати про Ваші враження від поїздки, як працює М.Грушевський? Чи то правда про ті арешти? ... який має настрої після тих катувань, які не припиняються на Великій Україні?” [5, с.184]; “Кажуть, тіснять Грушевського... У нас тут ще гірше, як у Вас. Обставини не до витримання. І коли все це скінчиться? Живеш, не певний завтрашнього дня...” [13, с.96]. Того ж року І.Огієнко бере авторську участь у науковому (дещо запізнілому) збірнику, який побачив світ в еміграції на честь 60-літнього ювілею М.Грушевського [5, с.185]. В особистій бібліотеці І.Огієнка було радянське видання (Київ, 1927-1928) “Історії України-Руси” М.Грушевського [21, с.382]. А 1936 року, на відзначення 70-ліття вже покійного науковця, І.Огієнко в журналі “Наша культура” друкує статтю “Проф. М.Грушевський”, де, зокрема, повідомляє про вихід у Берліні німецькою мовою праць, присвячених М.Грушевському [5, с.202]. У цьому ж часописі, редагованому І.Огієнком, було видруковано цікаву наукову розвідку відомого освітянина С.Сірополка “Михайло Грушевський як історик освіти в Україні та освітній діяч” [12, с.190]. І в більш пізньому журналі І.Огієнка “Віра й культура”, що видавався в Канаді, для імені та доробку М.Грушевського також знаходилося місце – зокрема, в етнографічному есеї С.Килимника, який, розповідаючи про “кривий танець”, досліджує праці М.Грушевського, і це дає можливість пояснити назву танцю, ареал побутування, назвати виконавців [12, с.287].

1942 року в окупованій нацистами Празі І.Огієнкові вдалося видати працю “Українська церква”. Тут широко використані з відповідними посиланнями дослідження М.Грушевського, включаючи й радянські видання, що наражало автора на небезпеку репресій з боку німецької влади: “Історія України-Руси”, “Історія української літератури”, “Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці”, “Впливи чеського національного руху XIV-XV вв. в українськiм житті й творчості, як проблема досліду”, “Очерк истории украинского народа” [26, с.109,112,121,122,132,215,219,232]. Висвітлюючи питання хрещення Київської Руси, І.Огієнко писав: “В І т. своєї “Історії України-Руси” (вид. 2) професор *М.Грушевський* дав добрий перегляд усієї справи охрещення й подав докладну літературу... Докладнішу літературу читач знайде в згаданих працях, особливо у М.Грушевського” [26, с.31].

У листах 1948-1949 років адресанти нагадували митрополитові Іларіону (І.Огієнкові про М.Грушевського. Так, 31 березня 1948 р. з Ганновера І.Огієнкові написав український священик М.Карачківський, розповідаючи про своє наукове минуле у 20-30-х рр. в Україні: “Року 1924 переїхав до м. Києва і здобув аспірантуру при Науково-Дослідній кафедрі історії України, очолюваній акад. М.С.Грушевським. Діставши звання наукового співробітника по закінченні аспірантури р. 1927 (з 1929 року – старший наук[овий] співробітник чи доцент), працюю під керівництвом акад. М.С.Грушевського в різних комісіях ВУАН (комісія історії України, Києва та Правобережжя, в редакції “України” тощо). До 1932 року, коли мене, як українця і грушевіянина, з Академії звільнено” [28, с.230-231]. Аналогічно й єпископ Сильвестр 1 листопада 1949 р. сповіщав про те, що числився науковим співробітником ВУАН при кафедрі акад. М.Грушевського [28, с.459].

У фундаментальній праці 1949 року “Історія української літературної мови” І.Огієнко двопланово оцінює життєвий та науковий доробок М.Грушевського, розділяючи мовний та історичний аспекти: “Кострубатю була й мова нашого найбільшого історика Михайла Грушевського, і такою вона позосталася й тоді, коли він переніс свою працю до Києва, – мова ця була переповнена західноукраїнськими говірковими виразами й формами, незанихтаними в східній Україні. Але все таки Михайло Грушевський, щό 20 літ самовіддано головував у НТШ, своєю глибоко цінною всежиттєвою працею довів усьому науковому світові, щό українська мова здатна бути мовою науки, як і всі інші мови, і ділом забезпечив українській мові право громадянства в науці. Власне М.Грушевський з половини 1890-х років був головним зв’язковим між Галичиною та Україною аж до своєї смерті” [11, с.250].

У книжці І.Огієнка 1956 року “Українська церква за час руїни” часто натрапляємо на використання (з короткими коментарями) праць М.Грушевського “Історія України-Руси” (“Про історію Української церкви тут у кожному томі дається дуже багато. Кінчається Хмельниччиною. Нове видання “Книгоспілки” 1954-1957 роки, Нью-Йорк”), “Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці”, “З історії релігійної думки на Україні” («Не об’єктивна, з “протестантським ухилом”»), “Історія української літератури” (“Кінчається XV століттям”) [27, с.186,235,240,248, 443].

Знайшлося місце доробкові М.Грушевського і у книжці І.Огієнка – митрополита Іларіона – “Свята Почаївська Лавра” 1961 року: тут автор посилається на виданий М.Грушевським “Зарваницький Співаник” 1710 року з християнськими піснями [25, с.390].

Широко репрезентований М.Грушевський і в одній із “прощальних” монографій І.Огієнка (митрополита Іларіо-

на) – книжці 1965 року “Дохристиянські вірування українського народу”: тут чимало посилань на праці “Історія України-Руси. Т.I,II”, 2-ге вид. (Львів, 1904), “Киевская Русь. Т.I” (Санкт-Петербург, 1911), “Початки громадянства” (Відень, 1923), “Історія української літератури. Т.I” (1923 – “добрий і докладний опис народних свят”) [22, с.12,13,37,40,43,90,107,118,132,140, 158,212,246,247,266, 290,321-323,391]. Згадану книжку І.Огієнка наш сучасник справедливо оцінює як своєрідний підсумок історичного етапу, на якому постали ґрунтовні праці ряду попередніх дослідників, серед яких названо М.Грушевського [29, с.168].

Радянська влада, як уже зазначалося, жорстоко обманула сподівання реемігранта М.Грушевського, вкоротивши йому віку; і навіть відзначення свідомою українською громадськістю його 100-ліття 1966 року було “дуже малолюдне, бо без жодної санкції зверху” [17, с.72]. Натомість сучасна незалежна Українська держава не мислить свого існування та подальшого розвою без потужної постаті Михайла Грушевського (як і без постаті Івана Огієнка, який займає своє достойне, особливе місце поруч із М.Грушевським [24, с.304]). Сучасний авторитетний філософ справедливо називає першого Президента України часів Центральної Ради та УНР серед людей планети, які були совістю епохи [15, с.72].

Список використаних джерел

1. Пашенко Володимир. Життя як факел. Митрополит Іларіон: погляд через десятиліття // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ, 2007.
2. Кононенко Петро. З когорти атлантів: українознавець Іван Огієнко // Там само.
3. Пиріг Руслан. Феномен рееміграції Михайла Грушевського: сучасні інтерпретації // Там само.

4. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.
5. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – Львів, 1997. – 230 с.
6. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
7. Митрополит Іларіон. – Львів: Логос, 1993. – 80 с.
8. Грушевський Михайло. Про українську мову і українську школу. – Київ: Веселка, 1991. – 48 с.
9. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.
10. Огієнко Іван. Українська культура. – Київ: Видавництво енигарні Є.Череповського, 1918. – 264 с.
11. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
12. Ляхоцький Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
13. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
14. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
15. Саух Петро. XX століття. Підсумки. – Київ: МП Леся, 2009. – 284 с.
16. Махорін Геннадій. Слід родини Грушевських на Ружинщині // Краєзнавство: історико- культурологічний альманах Житомирщини. – Випуск 1. – Житомир: В.Б.Котвицький, 2009.
17. Антонюк Зиновій. Рефлексії ідентичності. – Київ-Харків, 2007. – 272 с.
18. Гнатюк Михайло. Михайло Возняк і його “Історія української літератури” // Возняк М.С. Історія української літератури. – Книга перша. – Львів: Світ, 1992.
19. Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини XIX століття. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 392 с.

20. Лаврінович Микола. Українське літописання: погляд крізь призму століть // 1000-річчя літописання і книжкової справи в Україні. – Житомир: Полісся, 1999.
21. Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
22. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1965. – 424 с.
23. Білоус Петро. Іван Огієнко про національно-культурне відродження України у другій половині XVI – на початку XVII ст // Іван Огієнко у діалозі культур і духовності (Огієнківські читання у Чудодієвому): збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010.
24. Падалко Анатолій. Гортаючи сторінки духовної спадщини подвижника XX ст. Івана Огієнка // Там само.
25. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Свята Почаївська Лавра. – Київ, 2004. – 440 с.
26. Огієнко Іван. Українська церква. – Київ: Україна, 1993. – 284 с.
27. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Українська церква за час руїни (1657-1687). – Київ: Наша культура і наука, 2006. – 468 с.
28. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
29. Поліщук Ярослав. Дохристиянські вірування як концепт наукових студій // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010.
30. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968). – Том другий. – Київ, 2001. – 478 с.
31. Мацько Віталій. Науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка: київська доба // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.

“ПЕРШ ЗА ВСЕ НАМ ПОТРІБНА ШИРОКА НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ”

(Іван Огієнко та Симон Петлюра)

До історичних постатей, у порівнянні з якими ще величнішою постає титанічна націотворча діяльність І.Огієнка, дослідниками вже поставлений, серед інших, С.Петлюра [4, с.55]. Серйозний внесок у порівняльний розгляд діяльності Івана Івановича Огієнка (1882-1972) та Симона Васильовича Петлюри (1879-1926) зробив відомий огієнкознавець В.Ляхощкий: «Беззаперечний інтерес... для нас становлять дійові особи відродження української державності в роки Української революції 1917- 1920 рр., зокрема такі, як Симон Петлюра та Іван Огієнко – неординарні особистості, наділені дивовижною, незламною силою волі, полум'яною любов'ю до рідного краю, величезною ерудицією та рідкісною працездатністю, що вкладається в надзвичайно ємку формулу, яка найбільш влучно характеризує зміст їхнього буття, – “більше працювали, ніж жили”» [9, с.119-120]; є окремі відомості щодо цієї теми у працях інших дослідників. Метою нашої розвідки є хронологічна систематизація таких відомостей (тим паче що В.Ляхощкий попереджав: “Ми звернемо увагу читача лише на окремі спільні риси героїв нашого нарису” [9, с.124]) без претензії на повний життєпис видатних “персонажів” і з ухилом до духовно-гуманітарної проблематики їхніх стосунків (бо С.Петлюра, як і І.Огієнко, був літературознавцем, автором таких праць, як “Пам'яті Івана Тобілевича (Карпенка-Карого)”, “Пам'яті Коцюбинського”, “І.Франко – поет національної честі”[11, с.311]), хоча без політичного тла тут, звісно, не обійтися.

Перша згадка в автобіографічній книжці Івана Огієнка про контакт з Симоном Петлюрою припадає на жовтень

1917 р., і вона найбільш актуальна для нас в контексті нашої розвідки, оскільки показує С.Петлюру, хоч уже й політичного діяча, як гуманітарно зацікавлену особистість: “1917.18(5).Х. Ог. читає публічний виклад про “Українську культуру” на святі офіційного відкриття Українського Народного Університету перед кількатисячною аудиторією. Генеральний Секретар Військових Справ С.Петлюра через свого старшину А.Чернявського забирає цей виклад, друкує 100.000 примірників і розкидає серед війська” [1, с.24]. Але заочне знайомство І.Огієнка та С.Петлюри відбулося значно раніше, ще 1906 року, коли С.Петлюра через газету “Киевский голос” зініціював підтримку домагань київських студентів (а серед них був і І.Огієнко) щодо відкриття в університеті Святого Володимира українознавчих кафедр [8, с.46] та в 1907-1910 рр., коли вони разом були активними дописувачами української газети “Рада”, причому дописувачами з однієї тематики – варто лише порівняти серію публікацій С.Петлюри “Рідна мова в народних школах” (1907 р.) та І.Огієнка “Вчімося рідної мови: дещо про українську мову” (1909 р.); як справедливо зазначає сучасний дослідник, “газетні... публікації І.Огієнка, С.Петлюри з цієї актуальної і сьогодні для України проблематики ще чекають свого видавця” [3, с.285], “автори “Ради” М.Грушевський, С.Петлюра, І.Огієнко та інші одними з перших в українській науковій літературі й публіцистиці поставили перед собою завдання стисло, але переконливо подати читачеві своєрідну історію поневірян українського друкованого слова, яка пов’язана з десятками, сотнями таємних і гласних, санкціонованих на “височайшому” рівні і в кабінетах місцевих “держиморд”, що вірно служили імперським центрам у Петербурзі й Москві, актів, циркулярів, указів, розпоряджень, метою яких було знищити мову багатомільйонного народу...” [3, с.285-286].

Крім того, становить інтерес запрошення на наукове зібрання, надіслане М.Грушевським І.Огієнкові 8 грудня 1913 р.: в порядку денному зібрання значилося обрання С.Петлюри (поряд з іншими) членом філологічної секції [23, с.185].

Та повернімося до автобіографії І.Огієнка. Усі подальші (після 1917 р.) взаємини І.Огієнка та С.Петлюри в цьому життєписному документі (кінець 1919 – 1920 рр.) торкаються вже суто політичної (та все ж таки з вагомим духовно-гуманітарним ухилом) сфери зносин Головноуповноваженого уряду УНР і Головного Отамана – керівника УНР – і в лаконічній формі засвідчують непростий, драматичний характер цих зносин і всієї тодішньої державної ситуації, а разом із тим вірність обох урядовців своєму обов'язку та взаємоповагу: “1919.1.XII. Головноуповноважений висилає до Варшави, до Головного Отамана С.Петлюри свого посла, б. Державного Секретаря М.Корчинського з таємними листами” [1, с.81]. “1919.9.XII. Головноуповноважений посилає до С.Петлюри другого свого посланця, урядовця Л.Клепацького, але його в Борщеві арештовано, а лист до Головного Отамана відібрано” [1, с.82]. “1919.18.XII. Прохання Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань до Головного Отамана Симона Петлюри звільнити його від виконання його обов'язків” [1, с.84]. “1920.2.I. Повторне прохання Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань до Головного Отамана С.Петлюри звільнити його від урядування” [1, с.85]. “1920. Січень. Головноуповноважений висилає до Варшави п. Романченка з великими грішми для Головного Отамана Симона Петлюри” [1, с.87]. “1920. Січень. Як і за попередніх місяців, ліві партії доносять от. С.Петлюрі на Міністра І.Огієнка найрізніші небилиці, аби лишень його дискредитувати й повалити, “щоб ніхто з поляками не працював, щоб витворити якнайбільший хаос”. Багатьом цим наклепам С.Петлюра

давав віру” [1, с.89-90]. «1920.31.I. Наказ ч.63 отам. С.Петлюри своєму ад’ютантові сотникові Доценкові від’їхати до Кам’янця “для виконання доручених Вам справ, які мають дотичність Головноуповноваженого Уряду УНР Міністра Огієнка”... Про цього наказу Головноуповноважений нічого не знав, – він був таємний для нього” [1, с.90].

Тут варто перервати спогади І.Огієнка й навести його лист до С.Петлюри від 12 лютого 1920 р. про вельми драматичну подію, викликану важкою тогочасною ситуацією в уряді УНР (очевидно, це має певне відношення до останнього згаданого І.Огієнком факту):

«Високоповажному Пану Головному Отаману
Української Народної Республіки.

По наказу Генерального Комісара Мінкевича 11 лютого ц[ього] р[оку], по невідомій мені причині були заарештовані Прем’єр-Міністр Мазепа, Міністр Закордонних Справ Левицький, Міністр Праці Безпалко, Міністр Ісповідань Огієнко, Голова Національної Ради Корчинський, Отаман Кобза і другі. Арештованих Прем’єр-Міністра Мазепу і Міністра Левицького по місту під конвоєм водили на допрос до Мінкевича, після чого арештованих було звільнено. Арешт отримав широку поголоску і викликав велике обурення всього українського громадянства.

Головноуповноважений Уряду
Української Народної Республіки,
Ректор Університету,
Міністр *І.Огієнко*» [21, с.33].

Та продовжимо хронологічну канву з автобіографічної книжки І.Огієнка:

“1920.18.II. Міністер Андрій Лівіцький докладає у Варшаві от. С.Петлюрі про життя Кам’янця й про роботу там Головноуповноваженого” [1, с.94].

“1920.19.IV. Телеграма ч.233 С.Петлюри з Варшави до Огієнка, що польська влада незабаром поверне все зайняте

українцям. Робота Головноуповноваженого мусить бути звужена” [1, с.97]. “1920.1.V. Урочистий приїзд Головного Отамана С.Петлюри до Кам’янця. Урочисту зустріч приготував Головноуповноважений¹¹. 1920.2.V. Доклад Головному Отаманові С.Петлюрі про ситуацію в краю й прохання про демісію. Демісії не дано... Тяжка праця Головноуповноваженого закінчена, хоч і неформально” [1, с.98]. “1920.24.V. Урочистий в’їзд Симона Петлюри до Києва (з міністрів із Петлюрою був тільки І.Огієнко)” [1, с.102].

До цієї прямої мови варто додати деякі коментарі та спостереження, зроблені дослідниками взаємин І.Огієнка та С.Петлюри. Так, згадана І.Огієнком ситуація, коли в жовтні 1917 р. С.Петлюра взявся масовим накладом видати лекцію І.Огієнка про українську культуру, конкретизується в тому аспекті, що Генеральний секретар військових справ мав мету просвітницької роботи серед українізованих вояків молодії (й тоді ще російської) армії, й видано книжку було у друкарні Центральної Ради [3, с.54; 10, с.206].

Під час урочистого відкриття в жовтні 1918 р. Кам’янець-Подільського українського університету на чолі з 36-річним професором І.Огієнком було зачитано вітальну телеграму від С.Петлюри, на той час голови впливових Земських спілок, з такою характеристикою ректора, яка свідчила про їхнє добре знайомство: “Можемо бути певними, що в його молодих роках, при його тактовній вдачі та за допомогою талановитих співробітників наш новий розсадник вищої науки скоро стане одною з найкращих наукових інституцій України. Перш за все нам потрібні кадри національної інтелігенції, перш за все нам потрібна широка на-

¹¹ До книжки додано світлини: участь І.Огієнка в зустрічі С.Петлюри на залізничній станції м.Кам’янця-Подільського 1 травня 1920 р.; С.Петлюра та І.Огієнко приймають урочистий парад війська в Кам’янці-Подільському 1 травня 1920 р.

ціональна свідомість, нам потрібний міцний культурно-науковий фундамент під нашою молодого державністю, і ці потреби Кам'янецький університет – ми певні – буде задовольняти з повним успіхом” [8, с.61]. Крім того, С.Петлюра, як Голова Директорії, своїм наказом від 12 травня 1920 р. перепризначив І.Огієнка ректором на чотирирічний термін [8, с.251]. І.Огієнко також із великою шанобою ставився до С.Петлюри, цікавився цією постаттю: в його особистій бібліотеці зберігалася праця Василя Королева про Симона Васильовича (Київ-Прага, 1919) [14, с.383]... У зв'язку з цим цілком слушно прозвучала на урочистостях з нагоди Дня Соборності України 22 січня 2007 р. пропозиція голови Всеукраїнського товариства Івана Огієнка Євгенії Сохаської про необхідність встановлення в Кам'янці-Подільському пам'ятників І.Огієнкові, як знаковій для міста постаті, та С.Петлюрі, як керівникові Директорії з останнім українським осідком у Кам'янці-Подільському [8, с.81]. Про нерозривність постатей І.Огієнка та С.Петлюри говорить і А.Трембіцький: “До... славетних українців ми відносимо Івана Огієнка та Симона Петлюру, діяльність яких тісно пов'язана із створенням Української Православної Церкви” [19, с.282].

С.Петлюра був присутнім на молебні в університетській церкві святого Миколая 14 жовтня 1919 р. перед відкриттям в Кам'янці-Подільському Священного Українського Синоду. Міністр І.Огієнко був одним із авторів закону Директорії від 1 січня 1919 р. “Про вищий уряд Української автокефальної православної соборної церкви”, інших законодавчих актів у релігійній царині [2, с.20]. Та й на посаду міністра культів (пізніше – ісповідань) з 15 вересня 1919 р. І.Огієнко був призначений рішенням Голови Директорії С.Петлюри, і завершив перебування на цій посаді І.Огієнко вже у вигнанні, 30 вересня 1922 р. [3, с.72]. Про свою працю міністра І.Огієнко писав С.Петлюрі з Ка-

м'янця-Подольського 21 грудня 1920 р.: «Надсилаючи при цьому витяг з протоколу Ради Міністра Ісповідань ч[исло] 1 маю за шану повідомити Вас, Пан Голова Директорії У.Н.Р., що з боку Міністерства вживаються всі заходи, аби справу автокефалії Української Православної Церкви поставити на реальний шлях і зараз виконуються всі ті завдання, які намітила Рада Міністра в своєму протоколі ч[исло] 1» [21, с.40]. Про церковні справи йдеться і в глибоко патріотичному (хоча й дещо романтичному, зважаючи на нерозповсюдження юрисдикції УНР на територію підрадянської України, на що вказував і сам автор) листі І.Огієнка Головному отаманові від 2 лютого 1921 р., коли міністр ісповідань перебував у польському місті Тарнові:

«Нові церкви на Україні будувалися з розрішення Консistorії. Пляни церков розроблялися Єпархіальними архітекторами звичайно москалями, котрі мали монополію на будівлю і на догляд за будівлею церков. У архітектора було наперед заготовлено декілька плянів, звичайно в московсько-суздальському стилі, які він і давав на вибір уповноваженим від громадян, що зверталися до нього в цій справі. На вибраний уповноваженими плян він складав кошториса і всю справу посилав до Консistorії. Після затвердження пляну і кошторису «строительним Отделенієм Губернского Правленія», Консistorія дозволяла під доглядом Єпар[хіального] архітектора будувати церкву на церковні чи інші кошти.

Таким чином Консistorія мала право на підставі Консistorського ж Уставу тільки дозволять будування церкви і витратити на це діло церковні чи інші кошти, спеціальних же законів або приписів, що нормували би будівлю церков і забороняли той чи інший стиль, вона не мала.

Мною ще в 1919 році було зроблено розпорядження Кам'янець Подільській Духовній Консistorії, щоб нові церкви будувались тільки після ухвали пляна Міністерст-

вом Ісповідань, – малось на увазі дозволяти будувати церкви лише в українському стилі. Але тепер будівництва церков на Україні припинилося цілком і ніхто до Міністерства не звертався. Зараз Міністерством Ісповідань робляться заходи що до вироблення нових плянів церков в суто національному українському стилі, для чого будуть запрошені до роботи українські архітектори, які зараз перебувають в Тарнові і Ченстохові, а також в свій час будуть запрошені і члени Академії Мистецтва. В свій же час всім єпархіяльним церковним Радам, які тепер існують замість Консисторії, буде зроблено відповідні розпорядження в порядку адміністративному, що до будівлі нових церков на Україні (такі розпорядження Подільській Єпархіяльній Раді вже дано).

До цього додаю, що Міністерство Ісповідань уже має у своєму розпорядженні дуже гарні пляни українських церков, зібрані протоієреєм о[тцем] Є.Сіцинським і б[увшим] урядовцем Міністерства прив.-доц. Пеленським; на жаль, ці пляни залишилися почасти в Кам'янці, почасти взяті п[рофесором] Пеленським» [21, с.50-51].

Навздогін цьому посланню І.Огієнко того ж дня звертається до С.Петлюри зі ще одним листом теж церковної тематики, але з іншого питання, і цей лист переконливо доводить, що уряд УНР в екзильні та його міністр І.Огієнко після нещодавньої поразки у визвольній війні проти більшовицької Росії не втратили державницького мислення, тому серйозно розглядали такі питання, які нині можуть здатися в тій важкій ситуації не цілком актуальними:

«Вважаю за честь повідомити Вас, що Міністерство Ісповідань, маючи на увазі застарілість церковних законів що до розв'язання церковного шлюбу, вживало заходів, аби цю справу полагодити. Так, ще в січні 1919 р. в Раду Міністрів був внесений законопроект про розв'язання церковних шлюбів на Україні, але цей законопроект був переда-

ний Міністерству Юстиції для перероблення і, здається, звідти не повертався.

В засіданні Ради міністрів 7-го грудня 1920 р. мною було піднято про це питання, при чому було зазначено, що розв'язання шлюбів повинно робитися цивільною владою. Увесь процес розв'язання шлюбу повинен би проходити через цивільний суд і тільки на підставі судових матеріалів церковна влада розв'язує церковний шлюб. Крім того обов'язково потрібно узаконити цивільний шлюб, чого вимагає саме життя. По цьому питанню необхідно було знати погляди Міністерства Юстиції для чого до Міністерства було послано листа 12 грудня Ч[исло] 82, аби воно надіслало свою думку що до розв'язання шлюбу на Україні, а також що до розроблення закону про цивільний шлюб. Про це ж мною було післано листа 11 січня цього 1921 року Ч[исло] 10 і до п. Міністра Юстиції (додам тут, що про цеж саме я писав до п. Міністра Юстиції ще в літку 1920 р.).

Крім того, мною було написано листа 11 січня цього року Ч[исло] 9 до Правничого Товариства щоб воно висловило свою думку що до вироблення закону про цивільний шлюб та розв'язання його. Треба було мати матеріали про цивільний шлюб і розв'язання його в інших християнських державах, для чого мною було післано листа 11-го грудня 1920 року Ч[исло] 78 до п. Міністра Закордонних Справ з проханням зробити розпорядження, аби закордонні Місії зібрали матеріали про цивільний шлюб і розв'язання його в кожній державі, де тільки єсть орган, що репрезентує Уряд У.Н.Р. і такі матеріали почали вже одержуватися Міністерством Ісполвідань.

18 січня цього 1921 року за Ч[ислом] 42 мною одержано від Керуючого Міністерством Юстиції листа з повідомленням, що на моє прохання під його головуванням утворено Комісію для обговорення питань що до розроблення законопроекту про цивільний шлюб і його розв'язання

і з проханням призначити до Комісії представника від Міністерства Ісповідань. Таким представником я призначив своїм наказом 17 січня цього року Ч[исло] 3 Радника професора В.Біднова» [21, с.51].

Лист І.Огієнка від 5 лютого того ж року посвячений прагненням домогтися самостійності українського православ'я:

«Керуючий справами Директорії повідомив мені листом від 31 січня ч[исло] 187, що постанова Ради Народніх Міністрів про асигнування 300 000 марок польських на подорож депутації до Царгородського Патріярха затримана поки що затвердженням, до представлення інформацій про умови вивсячення українських єпископів, виставлені з боку заступника Патріярха бувшому послу в Царгороді Лотоцькому.

Вважаю за честь повідомити Вас, що під час мого побачення з бувшим надзвичайним послом в Царгороді п. Лотоцьким, цей останній, докладно розказавши мені про відношення Царгородського Патріярхату до Української Церкви, ні про які умови висвячення українських єпископів не казав, – казав лише, що заступник Патріярха зазначив цю справу можна буде поручити після обрання Патріярха» [21, с.52].

Лист І.Огієнка від 8 лютого свідчить, що і С.Петлюра, і І.Огієнко з вищезазначеною метою шукали «нашого православного цвіту по всьому світу»:

«Подаю Вам інформації, якими Ви цікавилися при йому Вам докладі 5 лютого ц[ього] р[оку].

В Сербії, в Білграді тепер проживає єпископ Гавриїл Чепур, бувший Ректор Полтавської Духовної Семінарії. Сам українець, ставиться прихильно до українського руху.

В Новім Йорку, в Америці православною парафією керує єпископ Олександр Немоловський, волиняк, українець» [21, с.53].

Тема знайшла продовження в листі від 15 березня того ж 1921 р., причому з дещо несподіваним, проте обґрунтованим (особливо з точки зору вже початої І.Огієнком діяльності з перекладу українською мовою церковної літератури) визначенням пріоритету:

«В відповідь на листа Вашого від 10 грудня 1920 р. №1304 і в доповнення моїх попередніх докладів в цій справі маю за честь доповісти Вам слідуюче.

Церква українська, для закріплення своєї автокефальности, обов'язково повинна входити в певні стосунки зо всіма іншими церквами, в першу чергу православними, в другу чергу – з неправославними. Серед цих останніх церков церква англіканська займає перше місце.

Я такої думки, що зносини церкви української з церквою англіканською можуть бути цілком реальними і актуальними. Провадити ці зносини можна двійним шляхом – урядовим, через Міністерство Закордонних Справ, і громадським – через церковні братства. Зза того що зараз церкви англійська і американська провадять дуже велику і жваву акцію в справі об'єднання всіх християнських церков, наперед можна придбати певні вигоди – як церковні та державні – від зазначених тут зносин.

Справа ця – звичайна, інші православні церкви вже давно вступили в такі зносини з англійською церквою. Так, напр[иклад] на II Конференції сербських Архієреїв в травні 1919 року в Білграді заслухано було доклади єпископа Жичного Миколая і вік[арного] єпископа Карловицького Іларіона про допомоги і жертви англійської церкви церкві сербській за останні чотири роки війни. З докладу видно, що англіканська церква енергійно допомагала церкві сербській матеріально, духовно і політично.

По всіх англійських церквах відбувалися молитви за Сербію і сербський нарід. Англійські священники були найенергічнішими пропагаторами сербської справи в Англії як

по церквах і на зібрання (зібраннях? – М.Л.) так і в церковній пресі і в політиці. Англіканська церква допомагала сербському народові і духовенству у нужді його припасами, одягом і грішми. Англійським коштом надруковано було молитвеники на сербській мові для сербського війська, а тепер закінчується друкування 1000 примірників Требника і Служебника церкві сербській. Заложився в Англії дуже солідний Комітет із політичних діячів і духовенства для виховання сербських богословів, із яких дехто вже скінчив науку в Оксфорді. Зараз в Оксфорді коло 20 сербських богословів.

Заслухавши цього доклада, Конференція сербських архієреїв постановила, №45: «Зв'язки і зносини («везе и симпатіє») з англіканською церквою підтримувати і надалі, щό поставити в обов'язок сербському Синоду...» [21, с.65-66].

І.Огієнко в цитованій вище автобіографії згадував, що просив у С.Петлюри *демисії*, тобто відставки з посади міністра ісповідань, але С.Петлюра йому відмовив. У зв'язку з цим зазначимо, що зберігся лист Голови Директорії С.Петлюри до Голови Ради Міністрів УНР від 14 травня 1921 р., де міститься прохання затримати професора І.Огієнка на цій посаді; з листа стає зрозумілим, що І.Огієнко просив відставки через виведення його посади зі складу Ради Міністрів, а це звужувало можливості міністра у справі розбудови української православної церкви. Зокрема, С.Петлюра звертав увагу прем'єр-міністра на “інтенсивну працю, яку провадить професор І.Огієнко, як керуючий Міністерством ісповідань, не дивлячись на численні несприятелі обставини” [3, с.86]. Тож І.Огієнко продовжував свою міністерську діяльність, про свідчить, зокрема, його лист від 7 листопада 1921 р.:

«При цьому за честь маю надіслати Вам, Високоповажний Пане Отамане, копії трьох актів, які я привіз від Єпископа Кременецького Діонісія.

Ласкаво прошу призначити мені годину, коли б я міг перебалакати з Вами, Високоповажний Пане Отамане, з приводу цих актів» [21, с.138].

А лист від 21 листопада, продовжуючи цю тему, зворушує нинішнього читача палкою (на жаль, не зреалізованою) вірою І.Огієнка в повернення української влади в Україну:

«14 цього листопада я мав нагоду в Раді Народніх Міністрів робити доклада про мою службову поїздку на Волинь, і Рада Народніх Міністрів винесла постанову, копію якої при цьому подаю в додаток до раніш Вам післаних копій листів від Єпископа Діонісія.

Користуюсь нагодою зазначити, що ці результати, досягнуті працею дорученого мені Міністерства, свідчать про закінчення певного періоду праці, велика важливість значіння якої тим більш буде видимою, коли ми вернемось на рідний терен» [21, с.142].

І.Огієнко згадував у своїх мемуарах про прагнення деяких сил розсварити його з головним отаманом. Ідеться про те, що в Кам'янці-Подільському влітку 1919 р. "члени партії самостійників-соціалістів зайнялися партійною роботою, виразно спрямованою проти С.Петлюри і його соціалістичного уряду. Напевне, ...опозиційні настрої поділяв і Іван Огієнко (соціалістичний уряд, зазначав він, "вів Україну не знати куди"), бо у серпні 1918 р., як ректор, дозволив зібратися в університеті членам партії самостійників-соціалістів на нараду..." [18, с.253-254]. Можливо, ці непорозуміння певним чином пояснюються обставиною, про яку пізніше, 31 серпня 1921 р., І.Огієнко писав С.Петлюрі:

«З цілком певних джерел мені стало відомо, що в 1919 р. в серпні і вересні місяцях в Варшаві були організо-

вані спеціальні курси, завданням яких було розбивати єдність українців наддніпрянців і надністриянців. На курсах було 200 чоловік – переважно поляків.

Всі курсанти дуже добре говорили по-українськи і по скінченні курсів всі вони поїхали до Кам'янця, де приступили до своєї праці. Частина курсантів була й на українській службі» [21, с.115].

Дещо повертаючись у часі назад, цікаво розглянути в контексті взаємин І.Огієнка та С.Петлюри й ті драматичні обставини, в яких І.Огієнко отримав безпрецедентну й фактично не регламентовану законом посаду Головноуповноваженого. Надамо слово професорові М.Тимошику:

“У листопаді 1919 року, коли було однозначно зрозуміло, що Кам'янець-Подільський з дня на день буде в руках або поляків, або більшовиків, Головний отаман Директорії Симон Петлюра відважується на непросте рішення: Кам'янець-Подільський, як тимчасовий центр Української Народної Республіки, залишити. У цій ситуації випадав єдиний шлях – еміграція¹².

На спільному засіданні Директорії і Ради Міністрів 15 листопада, де обговорювалося це питання, з рішучим запереченням запропонованого рішення виступив міністр Огієнко. Його аргументи були емоційними, але й переконливими: просто так, втечею, всьому українському уряду ні-

¹² Є свідчення того, що С.Петлюра в той момент розгубився і сказав колегам: “Не знаю, що буде далі... Полякам не вірю, з ними писаної умови нема, не дають... Бережіть Україну, як зможете” [5, с.130]. Не вірити тодішній польській владі в С.Петлюри були всі підстави: коли він, прибувши на територію Польщі, будучи формально визнаним з боку цієї влади керівником УНР і навіть одержавши обіцянку про виділення 80 млн. марок для підготовки антибільшовицького повстання в Україні, виявив під час переговорів певну непоступливість, його просто заарештували разом із міністрами на добу; 12000 офіцерів і солдатів армії УНР були інтерновані [12, с.123,124,128].

як не можна покидати Україну, бо авторитет УНР в очах народу впаде; боротися треба до кінця.

Тоді й було прийнято остаточне рішення: весь склад уряду відбуває в еміграцію, а на час облаштування українських державних інституцій за кордоном залишити в місті Головноуповноваженого урядом. Ним призначався І.Огієнко. За це рішення всі члени Директорії і Ради Міністрів проголосували одностайно” [3, с.76].

Протягом 1921-1922 рр., уже в екзилі, І.Огієнко робив спробу налагодити церковне видавництво, і С.Петлюра, будучи головою УНР, фінансово підтримував цю ініціативу, в тому числі й власними коштами [2, с.92-93,96] (подарував на видання двох книжок 7000 польських марок [3, с.296]), пропонував І.Огієнкові і як міністрові ісповідань, і як видавцеві “за всяку ціну перекинути за Збруч якнайбільше число різних видань” [2, с.100], що цілком співпадало з намірами І.Огієнка. Зокрема, в липні 1921 р. він писав Головному отаманові:

«Зі всіх лагерів я одержую відомости про те, що Молитва за Отчизну робить на козаків надзвичайно велике вражіння і козаки скрізь висловлюють своє бажання мати цю молитву.

Ласкаво прошу Вас, пане Отамане, дати змогу надрукувати цю молитву хоч 3.000 примірників, на що буде потрібна сума п[ольських] м[арок].

Посилаю при цьому копію листа священника Юнацької Школи Н.Микитюкова від 27.VII ц. р. і обрахунок на 3.000 примірників Молитви від Друкарні.

До цього додаю, що Рада Народніх Міністрів ще 24 травня ухвалила асигнувати на видавничу діяльність Міністерства Ісповідань 480.000 м[арок] п[ольських], але, на жаль, цей законопроект ще не розглянений Радою Республіки» [21, с.101-102].

Про церковно-видавничі справи І.Огієнко повідомляв у листі до С.Петлюри 9 грудня 1921 р. [2, с.101,327]. Невдовзі по тому, 19 грудня, С.Петлюра в листі до І.Огієнка писав про свої погляди (напрочуд актуальні в сьогоденній Україні) щодо церковних справ: “Надаючи справі організації української Церкви великого значення з погляду державного, я приходжу до висновків, що ми не продумали до логічного кінця поставленого перед українською державністю питання про націоналізацію нашої Церкви. Ми бачимо її в так званій автокефалії... практика за часів Скоропадського... автокефальним змаганням української Церкви зразу ж надала цілком протилежний зміст, проголосивши залежність нашої молоді Церкви од московського патріарха, тим самим саму ідею автокефалії повернувши в нівець, а маєстат голови московської Церкви піднявши фактично до становища зверхника нашої Церкви... Якими б успішними не були б у майбутньому наші здобутки та досягнення в площині політичної боротьби, всю ідею нашої державної незалежності “по руках і ногах” буде в’язати оця залежність в площині церковній, вгашаючи і підтинаючи самостійницькі змагання нашого народу. Нація, що стремить до власного державного життя, не може примиритися з такою незалежністю...” [19, с.283-284].

А перед цим, 19 листопада, Головний отаман спеціальною грамотою-листом з нагоди закінчення І.Огієнком перекладу літургії Святого Іоанна Золотоустого відзначив видавниче подвижництво І.Огієнка, невід’ємне від його боротьби за українську церковну справу, і цей лист виглядає як справжній дифірамб, засвідчуючи щирість і взаємоповагу між адресантом та адресатом:

“Шановний Іване Івановичу!

Більш двох років тому, в порозумінні з організованим громадянством українським покликано було Вас на уряд

Міністра ісповідань. Від того часу незмінно, при всіх обставинах, залишаєтесь Ви на своєму посту.

Уважно слідкуючи за діяльністю Вашою, з вдовolenням бачу я, що по всяк час, при самих несприятливих обставинах, Ви з повною відданістю та великою любов'ю віддавали усі свої сили, знання і енергію для справи духовного відродження українського народу.

Завдяки видатній дбайливості та невсипучій енергії Вашій, покладаються міцні підвалини для найкращого розвитку відродженої Автокефальної Православної Церкви Української: перекладено службу Божу на живу мову українську, розвинуто широко видавничу діяльність у питаннях церковно-національних, підготовляються кадри національно-свідомого духовенства. Українська Церква Православна нав'язує зносини з Вселенським Патріархом та організовано вступає до всесвітніх об'єднань церковних. Одночасно з цим провадиться релігійно-освітня праця серед нашого воєнства і громадянства та задовольняються релігійні потреби їх на чужині.

Ревна та вельми корисна праця Ваша заслужила собі признання серед воєнства і громадянства нашого і архіпастирське благословення преосвященного єпископа Кременецького, під опікою якого перебуваємо ми на чужині. Маю певність, що таку ж вдячну оцінку в скорому часі зустрине Ваша праця на рідній землі у Боголюбивого народу українського, що в останні роки з особливою ревністю і високим релігійним піднесенням, власними силами буде відроджену живу Національну Церкву” [3, с.87,188].

У січні 1921 р. міністр освіти УНР в екзилі І.Огієнко переймався питаннями навчання українських студентів у Краківському університеті й зумів зацікавити цією темою Голову Директорії С.Петлюру, що вилилося у фінансову допомогу студентству [7, с.189]. Не мавши досвіду безпосереднього контактування з радянською владою, І.Огієнко

у листі від 27 січня 1922 р. звертався (очевидно, з певною наївністю) до С.Петлюри, як його міністр, за дозволом на такий контакт: “Я прошу Вас, Пане Отамане, дати мені змогу зв’язатися з Київом; потрібен Ваш наказ про це п[ану] Прем’єру і міністрам Фінансів і Внутрішніх справ, а також і мені. Кошти повинні знайтись на таку корисну справу. Я б зв’язався б з Київом і намітив би тамошній Церковній Раді план висвячення Єпископату. Вони могли б післати двох своїх кандидатів до Царгороду, в цьому Совітський Уряд їм не заважав би. А коли б ці кандидати прибули на цей бік кордону, то я б знайшов би раду, що з ними робити” [17, с.194].

9 січня 1923 р. довірена особа С.Петлюри написала І.Огієнкові: “П[ан] Г[оловний] О[таман] доручив мені принести Вам подяку його за Ваші Святкові... привітання” [17, с.190].

Тепло згадував І.Огієнко (“...особа, близька до головного отамана...” [20, с.344]) свої стосунки з С.Петлюрою й після підлого більшовицького вбивства в Парижі колишнього керівника української держави. Цікавим з цього погляду є наступне свідчення: «Хоч були з цього винятки. Наприклад, в 1928 р. на зборах української колонії у Варшаві І.Огієнко входив до редакційної комісії, яка редагувала текст Резолюції протесту в справі визнання невинним вбивцю С.Петлюри, хоч не погоджувався з її змістом» [22, с.132]. У своєму варшавському журналі “Наша культура” (книга 5 за 1936 р.) І.Огієнко видрукував свій 10-сторінковий спогад “Урочистий в’їзд С.Петлюри до Кам’янця-Подільського 1-го травня 1920-го р.” [2, с.189,347], подавав на сторінках журналу рідкісні світлини С.Петлюри [2, с.197]. У цей час до його особистої бібліотеки було включено видану у Варшаві 1936 року біографію С.Петлюри (автор – О.Лотоцький) [14, с.384].

1947 року І.Огієнко надіслав привітання одній із українських громад Китаю у зв'язку з відзначенням пам'яті С.Петлюри [3, с.144], він і сам силами свого Митрополитального Собору у Вінніпезі влаштовував пам'ятні урочистості на честь С.Петлюри [8, с.29-30]. У проповіді 1948 року “Нема пророка в Отчизні своїй. Слово в Вербну Неділю” митрополит з гіркотою згадував: “Петлюри за життя мало хто слухав. Тільки гордо сміялися з нього. А сьогодні його згадують і шанують. Пізно! Я знаю його близько. Це гордість наша не допускає визнавати їх великими... Гордість руйнує й губить народ...” [15, с.155-156].

У 40-50-ті рр.. адресанти митрополита нерідко оживляли в пам'яті І.Огієнка образ С.Петлюри. Так, 28 квітня 1946 р. М.Садовський із Майнц-Кастеля звертався: “Маю до Вас, Владико, таке прохання. У Парижі виготовляється з граніту пам'ятник-нагробок на могилі Симона Васильовича. До мене звернувся голова комітету, що будує той нагробок, з проханням порадити йому і Ользі Опанасівні Петлюровій, що і якого розміру містити хрест, як рівно ж і який саме? Не хочу зробити помилку й тому звертаюся до Вас за отою АВТОРИТЕТНОЮ порадою і вказівками. Не відмовте, прошу Вас, у цій справі... Хоч той нагробок і скромний буде, та все ж не сміє мати помилок” [16, с.440]. Близько 1948 року П.Тернівський надіслав митрополитові список своїх наукових праць, серед яких значилася і розвідка про С.Петлюру в контексті українського національного відродження [16, с.482]. 18 червня 1951 р. письменник-журналіст С.Кокот (Ледянський) звертався до І.Огієнка з Філадельфії: “...хочу написати Вам про враження, яке на мене справила в числі 8 Вашого місячника “Слово Істини” Ваша стаття під наголовком: “Симон Петлюра в обороні київського земства”... я ціню Петлюру як безумовного патріота, що інтуїтивно хотів добра Україні...” [16, с.280]. Л.Арсенов з Клівленда (США) повідомляв 30 сер-

пня 1954 р. про те, що його знайомий Крушинський у Парижі, колишній ад'ютант Симона Васильовича, підготував до друку "Спогади про Головного отамана С.В.Петлюру в 3-х частинах", але не має змоги випустити ці спогади у світ, тож була б бажаною допомога митрополита [16, с.24]. 10 січня 1956 р. В.Драля ділився своїм ставленням до С.Петлюри: «...тільки один Великий Петлюра знайшов ключ до душі українського народу, до (якого) казав: "Отим чотирикутним козацьким табором станемо перед чужинецькою навалою..."» [16, с.138].

Окремо зупинимось на тому, що в жовтні-листопаді 1955 року Л.Дражевська з Нью-Йорка зверталася до І.Огієнка з проханням надіслати матеріали для збірки творів С.Петлюри, запланованої до видання спеціальним комітетом в Америці [16, с.136]. Велику цінність становлять проникливі й навіть щемні листи-відповіді митрополита до Л.Дражевської:

“Високодостойна Пані!

У відповідь на Вашого цінного листа від 20 жовтня цього року повідомляю Вас, що я не вивіз на еміграцію ані своєї великої бібліотеки, ані свого цінного архіву. Усе загинуло в останній завірюсі...

Так, я мав багато цінних листів від пок[ійного] Симона Васильовича, але все це позосталося в Холмі та в Варшаві, а частину приятелі спалили в Острозі.

Ось чому нічим Вам не можу допомогти.

До того списку, який Ви ласкаво прислали мені, хіба додам ще одну статтю – мої спомини “Урочистий в'їзд С.Петлюри до Кам'янця-Подільського 1 травня 1920 року”. Див. “Наша Культура” за 1936 рік, ст. 321-331. Цінного листа С.Петлюри до мене я видрукував у “Слові Істини” число 37-38 за 1950 рік ст. 39-41.

Я був у близьких стосунках з покійним і щиро шанував його. Багато є в мене споминів про дуже великі справи, але... на них ще не настав час. Або й не найде...

З глибокою до Вас пошаною

Митрополит Іларіон,

покірний богомолець за кращу долю України” (24 жовтня 1955 р.) [16, с.137].

“У відповідь на Вашого листа від 24 листопада я доручив вислати Вам “Слово Істини” з листом С.Петлюри. Так, мої спомини ще не скоро будуть закінчені, бо на це зовсім часу не маю” (28 листопада 1955 р.) [16, с.137].

За спогадами одного із соратників митрополита Іларіона, в останні дні його життя, проведені в шпиталі “Мізерікордія”, “він без кінця говорив про Україну, про Київ... Тепло говорив про Симона Петлюру і жалкував, що українська еліта, поділена на партії і групки, втратила шанс вдержати Українську республіку на берегах Дніпра...” [3, с.473].

Є аргументована думка про те, що активні намагання радянської пропаганди після Другої світової війни всіляко скомпрометувати І.Огієнка – митрополита Іларіона – стоять в одному ряду з фізичним знищенням перед тією військовою С.Петлюри [3, с.181]. “На жаль, ім’я Івана Огієнка ще не зайняло належного місця в пантеоні національної еліти. Одна з причин – більшовицька пропаганда, яка зробила все, аби скомпрометувати його. Як були скомпрометовані й інші речники українського духу (згадаємо імена І.Мазеппи, М.Грушевського, С.Петлюри...)” [8, с.235].

У цитованій уже статті В.Ляхощького дано розгорнуті принципові спостереження над інтегруючими фактами біографій І.Огієнка та С.Петлюри:

“Обоє – одного покоління... Зростання, навчання, формування національної свідомості, світогляду, громадянської позиції відбувалося в одному політичному та со-

ціально-економічному полі, яке зрошувала російська імперія, в т.ч. на теренах України.

Родовід Петлюри та Огієнка сягає козацької давнини... У виборі Симоном Васильовичем та Іваном Івановичем ціннісних орієнтирів і моральних пріоритетів життя переважуючи роль відіграла християнська, насамперед православна релігія, справжню суть якої вбачали в тому, що ідея Бога без посередньо пов'язана з ідеєю реальності й абсолютної цінності людської особистості, яка у вірі вперше знаходить саму себе, притулок і опіку для того, щоб формувати її сутність.

Для обох основоположною у формуванні світогляду стала схема української історії М.Грушевського, як і право народу на широке використання у всіх сферах життя рідної мови. Шанували Михайла Сергійовича як ученого, педагога, проте його діяльність політичного діяча не поділяли, вбачали в ній серйозні хиби та непрофесіоналізм... Перелік одностайної оцінки ними діячів Української революції можна було б продовжити.

У сім'ї вбачали – оберіг... Силою переконання володіли обоє... Ще одна спільна риса, характерна для обох: не цураючись зручностей, полюбляючи все гарне і естетичне, – у роботі, побуті, відпочинку аскетизм. Життя будували та діяли у повній відповідності до вислову “*ad cogitandum et agendum homo natus est*”¹³... Єднало провідників нації й захоплення архівною спадщиною українського народу... Доба революції дозволила С.Петлюрі як члену Директорії УНР, І.Огієнку як міністру освіти і мистецтва та ректору КПДУУ стати в ряд творців національної школи, в еміграції виступити ініціаторами і засновниками ряду українських навчальних закладів для дітей, юнаків, інтернованих вояків, священнослужителів тощо... С.Петлюра та І.Огієн-

¹³ Лат.: “Людина народжена для мислення й діяння”.

ко серед достойників, які... виявили себе його справжніми лицарями, що мужньо боролися за волю і незалежність рідної землі, ні на хвилину не випускаючи з рук зброї. До останнього подиху вони боролися за свою Україну, за власну державу... На окреме дослідження заслуговує й ораторське мистецтво, його особливості, методика, структура побудови промов у С.Петлюри і І.Огієнка” [9, с.125-133].

А з точки зору нашої зацікавленості особливо важливим є наступне порівняння: “Обох захоплював літературною творчістю Володимир Винниченко та розчарував політичними діями... Любов до поезії, світу материнських пісень, почутих у дитинстві, легенд і переказів супроводжувала їх протягом всього життя... Музика, пісня, література, журналістика, історія вабили Симона Васильовича з дитинства. В них він знаходив втіху й розраду... Пісня, література, історія, журналістика, дослідницька невгамовність – супутники Івана Огієнка... Прищепленою з дитинства любов’ю до всього українського завдячують спільністю духовного світу Симон Васильович та Іван Іванович... Розглядаючи українську культуру під поглядом її власних значень та цінностей, вони відстоювали її феномен, акцентували на самодостатності й цивілізованості, виходячи із суто прагматичного порядку денного, прагнули вивести сприйняття як власним народом, так і іншими, української культури (мистецтва, літератури... тощо) як меншовартісної, другорядної, “холопської”, подібний підхід до якої формувався під пресом зросійщення протягом кількох століть. Мета діяльності літературознавця С.Петлюри та культуролога І.Огієнка чітко простежується у збереженні її національних рис, включення в процес соціалізації громадянина України, згодом співвітчизника за кордоном... Пристрасть до літератури – загальна риса наших героїв. З юних років піклувалися про збагачення домашніх бібліотечних колекцій. Вони супроводжували їх всюди, куди б

не вирушали на постійне місце проживання. Куди б не закинула доля, прагнули створити умови доступу до книги найширшого кола читачів” [9, с.125-130]. Можна до цього додати, що є певні припущення про перебування С.Петлюри ще дореволюційної доби як гостя у І.Огієнка в Брусилові [25, с.31], відомості про те, що Головний отаман високо пошановував і дружину міністра І.Огієнка Домну Данилівну [25, с.169].

...Свого часу Л.Троцький давав настанову своїм поплічникам: “Ні на хвилину не забувайте, що Україна має бути нашою, і нашою вона буде тільки тоді, коли буде радянською, а Петлюра вибитий з пам’яті народу назавжди” [6, с.336] (хоча “для годиться” у 1921 р. було прийнято постанову про амністію робітникам і селянам із армії С.Петлюри [12, с.125]). Те ж саме робилося і з ім’ям І.Огієнка. І, здавалося, окупантам вдалося досягти свого: в Радянському Союзі Симона Васильовича або не згадували, або паплюжили (натомість діаспорне українство свято берегло його пам’ять і болісно реагувало на приниження його доробку [13, с.139-140,169]). Але в історії – свої критерії. В незалежну Україну повертаються І Симон Петлюра, і Іван Огієнко, і нам іще довго вивчати і їхній спадок, і їхні взаємини: “На часі потреба активізувати дослідження їхньої державницької та багатоаспектної творчої спадщини, видати всі твори, епістолярій, світлини, інші документи, створивши широке об’єктивне наукове тло, визначити непроминяльне місце кожного в історії нашої держави, світової культури” [9, с.136].

Список використаних джерел

1. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
2. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита

Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.

3. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.

4. Ляхоцький Володимир. Митрополит Іларіон: досліди спадку та долі // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ, 2007.

5. Кононенко Петро. З когорти атлантів: українознавець Іван Огієнко // Там само.

6. Литвин Сергій. Симон Петлюра: рано заспокоюватися // Там само.

7. Сергійчук Володимир, Роговий Владислав. Роль Івана Огієнка в організації допомоги українському студентству в еміграції // Там само.

8. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”: штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. – Кам’янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.

9 Ляхоцький Володимир. З Україною в серці (Симон Петлюра та Іван Огієнко – праведники нації, подвижники духовного ренесансу, будівничі державності) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск II. - Кам’янець-Подільський, 2005.

10 Завальнюк Олександр. Мемуарні праці Івана Огієнка як джерело вивчення історії національної університетської освіти в Україні у 1917-1920 рр. // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. – Кам’янець-Подільський, 2006.

11 Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.

12 Котляр Юрій. Україна і Польща в контексті повстанської боротьби (1920-1921 рр.) // Шляхи становлення незалежності Польщі і України: минуле, сучасне, майбутнє. – Житомир, 2009.

- 13 Скорський Микола. Тодось Осьмачка: життя і творчість. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – 224 с.
- 14 Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
- 15 Сохацька Євгенія. З думою про націю: національно-державницький аспект релігійних проповідей митрополита Іларіона (Івана Огієнка) // Іван Огієнко у діалозі культур і духовності (Огієнківські читання у Чудодієвому): збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2010.
- 16 Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
- 17 Преловська Ірина. Листування Івана Огієнка (митрополита Іларіона) з митрополитом Української греко-католицької церкви Андрієм Шептицьким // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010.
- 18 Сохацька Євгенія. Іван Огієнко у зв'язках з Іваном та Юрієм Липами // Там само.
- 19 Трембіцький А.А. З епістолярної спадщини Івана Огієнка // Там само.
- 20 Медведчук Г.К. Внесок І.Огієнка в українську етнографію і фольклористику // Там само.
- 21 Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968). – Том другий. – Київ, 2001. – 478 с.
- 22 Купріянович Григорій. Варшавський період у житті та діяльності Івана Огієнка (1926-1940) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.

- 23 Мацько Віталій. Науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка: київська доба // Там само.
- 24 Прокопчук Віктор. Бібліотекознавчі погляди І.І.Огієнка і втілення їх ним у практику бібліотечного будівництва в Україні та західній українській діаспорі // Там само.
- 25 Опанасюк Олексій. Іван Огієнко та літописний Воздвижень з його окресами. – Житомир: ПП М.Пасічник, 2011. – 224 с.

“СПРАВДІ, ВІН БУВ ВАРТОВИМ...” *(Іван Огієнко та Борис Грінченко)*

В автобіографії Івана Огієнка натрапляємо на такий запис: “1907-1909. Близьче за́пізнання з письменником Борисом Грінченком і довгі дебати з ним про чистоту літературної мови і про український правопис” [12, с.15]. Що ж міг знати тоді 25-річний молодик – студент Київського університету Святого Володимира – про свого іменитого “за́пізнанця” – белетриста й мовознавця? І наскільки глибоким було це “за́пізнання”? Щоб відповісти на це, торкнемося, по-перше, найважливіших віх життєпису Бориса Грінченка, обмежуючись тут переважно літературними уподобаннями й письменницькою творчістю, хоча в подальшому нам доведеться торкнутися також його педагогічного, лінгвістичного, політико-публіцистичного доробку; по-друге, розглянемо деякі аспекти плідного спілкування двох наших “персонажів”.

Борис Дмитрович Грінченко (1863-1910) народився на хуторі Вільховий Яр Харківської губернії (нині це Сумщина) у дрібномаєтній зрусифікованій дворянській сім’ї. П’ятирічним хлопчиком захопився читанням, а в шість років уже спробував себе в літературній творчості. У третьому класі Харківського реального училища російськомовний Борис уперше почув серйозну бесіду про українську мову й Тараса Шевченка, відтак захоплено познайомився з “Кобзарем”. Під цим впливом почав писати по-українському вірші, повісті, драми, створював (не безкарно) рукописні журнали. Зв’язок із антиурядовими терористами призвів 16-річного юнака до півторамісячного ув’язнення, що підірвало його здоров’я, до виключення з

п'ятого класу училища й закриття шляхів до подальшої освіти (йому вдалося екстерном лише скласти іспит при Харківському університеті на звання народного вчителя). Він приходить до висновку про необхідність дати національну освіту українському народові як засіб проти денаціоналізації й самовіддано працює для цього в сільських школах, таємно викладає українську мову, вивчає фольклор та етнографію при ворожому ставленні тодішньої еліти. 1881 року в галицькій періодиці вперше публікує свої вірші й уже не полишає різножанрової літературної творчості. У 1886-1887 рр. довелося Б.Грінченкові працювати статистиком Херсонської губернської управи, потім він знову вчителював, створив рукописні українські буквар із власними ілюстраціями, посібник “Рідне слово”, таким же робом “випустив” для дітей свої переклади та оригінальні твори, збірнички творів українських письменників, номери рукописного журналу “Квітка” (усе читали і діти, і дорослі селяни), заохочував і учнів до літературної творчості. За спогадами дружини Б.Грінченка, його учні попри всю зросійщеність офіційного навчального процесу “знали, що вони вкраїнці, знали історію і географію України, знали про всіх видатних письменників і про їх писання...”. Плідна співпраця зі львівською “Просвітою” сприяла появі таких досліджень Б.Грінченка, як “Іван Котляревський, український письменник: життєписне оповідання” (1891), “Григорій Квітка: життєписне оповідання” (1892). У 1894-1899 рр. він – працівник Чернігівської губернської земської управи на різних посадах. 1894 року Борис Дмитрович організував єдине на всю Російську ім.перію видавництво дешевих українських книжок для народного читання; вони з дружиною ціною титанічної праці випустили майже 50 назв книжок (творів

П.Грабовського, Є.Гребінки, М.Коцюбинського, Ю.Федьковича, Т.Шевченка, самого Б.Грінченка та його дружини) тиражем 200 тисяч примірників. На сторінках «Земского сборника Черниговской губернии» Б.Грінченко видрукував 1895 року статтю «К вопросу о журнале для детского чтения в земской народной школе». У Чернігові Б.Грінченко зблизився з українськими письменниками М.Коцюбинським та В.Самійленком. 1899 року його вижили з земства, й відтоді Б.Грінченко живе лише літературною працею; це дало підставу академікові С.Єфремову характеризувати Б.Грінченка як першого професійного письменника України [15, с.654]. У 1902 р. Грінченки переїхали до Києва, де Борис Дмитрович випустив упродовж 1907-1909 рр. славетний чотиритомний “Словарь української мови” (підсумок багаторічної колективної праці) – настільки славетний, що він був удостоєний нагороди Російської академії наук і знаходився пізніше у кремлівському кабінеті В.Леніна. Протягом 1906-1909 рр. Б.Грінченко очолював київську “Просвіту”. 1907 року він видав у Києві “Українську граматику до науки читання й писання”, букварна частина якої містила фольклорні матеріали, а також вірші Т.Шевченка, Л.Глібова, П.Куліша, Є.Гребінки, твори самого Б.Грінченка. Помер він в Італії, де лікував сухоти [7, с.397-404]. Це з сумом констатував І.Огієнко : “1910. 6.V. Помер Борис Грінченко” [12, с.17]. Похований письменник у Києві.

У віршах Б.Грінченка (шість прижиттєвих поетичних збірок) домінують мотиви краси природи, любові до батьківщини. Деякі поезії Бориса Дмитровича покладені на музику (“Квітчані сльози”, “Могила”, “Над Дніпром”) Про характер поетичної творчості Б.Грінченка можуть свідчити хоча б такі його рядки: *“Народ-герой героїв появляє.*

Шануючи, він їх вінцем вінчає...”; “Убогії ниви, убогії села, Убогий, обшарпаний люд, Смутнії картини, смутні-невеселі, А інших не знайдеши ти тут”. У п'єсах відтворив життя інтелігенції, селян, історичне минуле. Першим у прозі (оповідання “Батько та дочка”, “Панько”, “Каторжна”, “Серед чужих людей”, повість “Соняшний промінь”) відтворив життя й тяжку працю донецьких шахтарів, викрив русифікаторську політику царизму в Україні; селяни стали героями оповідань “Екзамен”, “Непокірливий”, “Сама, зовсім сама”, “Сестриця Галя”, “Кавун”, повістей “Серед темної ночі”, “Під тихими вербами” [14, с.89-90].

Був Б.Грінченко й помітним літературознавцем. Відомо дискусія з питань історії та стану української літератури між Б.Грінченком і М.Драгомановим початку 90-х років XIX ст. [16, с.94,99]. Б.Грінченко вважав, що українська література має бути національною і за формою, і за змістом, ставлячи в цьому плані за взірць Т.Шевченка (ось чому, зокрема, Грінченко й був неугодним радянській ідеології, а також тому, що “проповідував ліберально-народницьке народолюбство, селописання” [16, с.200,278]). На думку Б.Грінченка, “історія не знає ніяких “підлітератур”, ніяких літератур “для домашнього вжитку”, ніяких літератур спеціально про пана або спеціально про мужика” [16, с.100].

Та повернімося до студентського життя І.Огієнка. Не без впливу Б.Грінченка другокурсник Іван розпочав активну журналістську діяльність на шпальтах щойно започаткованого (31 грудня 1905 року) українського політичного, економічного і **літературного** щоденного видання національно-демократичної спрямованості “Громадська думка”, де глибокі аналітичні матеріали молодого автора про утиски, які чинила влада у справі прилучення українського селянства до української літератури, а також рецен-

зії друкувалися поруч із Грінченковими розвідками (зокрема, “Оповіданнями з української старовини”, статтею “Шевченкові роковини”), що сприяло шліфуванню публіцистичної майстерності І.Огієнка [1, с.277,279,334; 6, с.196; 7, с.402]. Зокрема, 1906 року в “Громадській думці” І.Огієнко публікує “Рецензію на казки скандинавського письменника З.Топеліуса (переклад Б.Грінченка)” [17, с.112]. “Можливо, саме тоді в душі І.Огієнка виникла потреба створити в майбутньому, за прикладом Б.Грінченка..., видавництво дешевої національної книги, доступної для всіх незаможних в Україні” [2, с.43].

Співпрацюючи зі ще одним українським виданням “Рада”, яке стало своєрідним спадкоємцем “Громадської думки”, позиціонувалося як “газета політична, економічна і літературна”, дозволу на яке домогся і став першим редактором Б.Грінченко [21, с.178] і яке виходило в Києві за гроші В.Семиренка та Є.Чикаленка [19, с.26], І.Огієнко в січні 1908 р. публікує там звіт про обговорення на засіданні Київського наукового товариства дослідження М.Грушевського “Княжий староруський побут в сучаснім українським обіході” та про участь у цьому обговоренні Б.Грінченка, який підтримав положення реферату М.Грушевського [2, с.49]. Крім того, беручи разом із Б.Грінченком активну участь у редагуванні та випуску такої важливої друкованої продукції, як “Записки” Українського наукового товариства (Б.Грінченко був головою видавничого комітету “Просвіти”), І.Огієнко здобув глибоке пізнання технології творення книги [2, с.53,58]. Б.Грінченко допоміг молодому І.Огієнкові, членові київського НТШ, налагодити контакти зі львівськими колегами [11, с.182], що пізніше значно розширило коло наукових і письменницьких знайомств Івана Івановича..

У 1908 р. студент Іван Огієнко ближче знайомиться і співпрацює з Борисом Грінченком [1, с.43]. Допитливий

юнак одержав доступ до власної книжкової колекції Б.Грінченка [17, с.331]. За мемуарами близької до І.Огієнка людини, Іван Іванович, уже будучи митрополитом Іларіоном, часто згадував багато фактів, що стосувалися його взаємовідносин із Б.Грінченком, зокрема й такий показовий. І.Огієнко «відвідав Бориса Грінченка, який тоді був під домашнім арештом. Митрополит застав Грінченка біля праці в його кімнаті. А на коридорі сидів на кріслі поліцай. Митрополит здивувався присутності поліцай і спитався Грінченка: ”А що він тут робить?” “Ми обидва працюємо”, – відповів Грінченко. “Як же це так?” – здивувався... Іван Огієнко. “А так, – усміхнувся Грінченко. – Він працює, щоб України не було, а я працюю, щоб вона таки була”» [1, с.480]. Ще за студентських часів приступивши до створення бібліографії українознавства, І.Огієнко й тут пішов слідом за Б.Грінченком [17, с.280]. 1908 року в газеті “Рада” І.Огієнко опублікував реферат “Українська граматична література. Розгляд підручників, по яких можна вчитись і вчити української мови” (окреме видання 1918 року), і в цій праці було охарактеризовано відомий словник Б.Грінченка та його бібліографічний покажчик [17, с.283-284,288]; у виданні 1918 року згадується книжка С.Єфремова “Борис Грінченко. Про життя його та діла” (Санкт-Петербург, 1913) [17, с.289]. Пізніше в особистій книгозбірні І.Огієнка з’явилася розвідка М.Плевака про Б.Грінченка (Краків, 1911) [17, с.383].

Протягом усього життя на сторінках своїх праць І.Огієнко згадував Б.Грінченка, посилався на його публікації, тим паче що доробок останнього був вельми різноманітним. Так, в “Українській культурі” (1918) подано портрет з підписом: “Борис Дмитрович Грінченко (1863-1910), видатний український письменник” [9, с.115]. В різних міс-

цях цього видання читаємо: “Див. про це¹⁴ **Б.Грінченко**, Литература украинскаго фольклора (1777-1900), опытъ библиографическаго указателя”... **Б.Грінченко**: «Этнографическіе матеріали», 3 томи, Чернігів, 1895-1899 р.; *його ж*: «Изъ устъ народа», Черн., 1900 р. ... [9, с.118]; “Наша драматична література, щó завше і в давніші віки була у нас поважною, набула собі великої ваги. Тут ми маємо твори... Грінченка і силу інших” [9, с.120] (до згаданих тут драматичних творів Б.Грінченка належать, зокрема, п’єси “Арсен Яворенко”, “Ясні зорі”, “Серед бурі” [10, с.195; 15, с.654]); “Про нашу пресу див. **Б.Грінченко**, Тяжким шляхом, про українську пресу, К., 1907 р.” [9, с.125]; “Про потребу національної школи див. **Б.Грінченко**, На безпросвітномъ пути, вид. 3, К. 1913” [9, с.233]. В іншій праці того ж 1918 р. – в підручнику “Рідне письмо” – І.Огієнко використав як ілюстративний матеріал поезії Б.Грінченка [13, с.60].

Під час ректорства І.Огієнка в Кам’янець-Подільському університеті протягом 1919-1920 навчального року функціонував студентський бібліографічний гурток, учасники якого склали покажчик творів Б.Грінченка та праць про нього. Діяльність гуртківців набула значного розголосу, і Головна рада співробітників центральних державних установ УНР, провівши з нагоди десятих роковин смерті Б.Грінченка вечір його пам’яті, передала ректорові І.Огієнку прибуток від цього заходу з проханням заснувати для незаможних студентів у наступному (1920-1921) навчальному році стипендії імені Б.Грінченка (радянська навала не дозволила втілити це в життя) [17, с.354].

Коли у складних 1921-1922 ро. І.Огієнко, ще урядовець УНР, започаткував своє видавництво, то, наслідуючи традиції друкарства Б.Грінченка, він орієнтував видання

¹⁴ Про український фольклор. – *М.Л.*

головне на читача з народу, прагнув створити серію масової “Дрібної бібліотечки” [2, с.109,298].

Можна знайти чимало об’єднуючого у праці І.Огієнка “Наука про рідномовні обов’язки” (1936) та в дослідженні Б.Грінченка “Яка тепер народна школа на Вкраїні” (1896): обоє вони, як і І.Франко, І.Нечуй-Левицький, Б.Лепкий, Леся Українка та Т.Зінківський, за спостереженням нашого сучасного науковця, “розуміли релігійну культуру народу як складну систему, що синтезує язичницькі і християнські традиції, вважали за необхідне впроваджувати рідну мову в церкві, виступали проти духовної асиміляції народу, руйнування морально-етичних основ його буття, засуджували відданість представників духовенства політиці уряду” [4, с.180]. Це саме можна сказати і про їхні педагогічні погляди [5, с.219]. У проповіді 1948 року “Нема пророка в Отчизні своїй. Слово в Вербну Неділю” митрополит Іларіон (Іван Огієнко) згадав Б.Грінченка серед великих українських страждальців [20, с.155]. Цього ж року в листі до І.Огієнка від 25 червня з Регенсбурга І.Малевич згадував про Б.Грінченка у знаковому поєднанні з шанованим адресатом і з виразною характеристикою радянської дійсності: “В 1933 році переживаю страшний голод. Минають роки... І одного разу я на горищі в старому ящику найшов декілька книжок (то тітка Марія – монашка (...) заховала (...) з фарбами), там були твори: Дніпрова Чайка, Борис Грінченко і одна цікава брошура, точно не можу її назви пригадати, чи “Тернистим шляхом”, чи “Український тернистий шлях”. Це була книга професора Огієнка. (Певно що Ваша). Прочитавши цю книгу, котрої невільно не тільки читати, а і в руках тримати. І ця книга мене зробила сином української нації (бо батькам було невільно мене виховувати в укр[аїнському] національно дійснім дусі. Бо за того часу чоловік боявся жінки, жінка боялась чоловіка, батьки боялись дітей своїх. Такі часи були)” [22, с.326-327].

Знайшлося місце Б.Грінченкові й у відомій монографії І.Огієнка “Історія української літературної мови” 1949 року – великий абзац з розгорнутою характеристикою творчості: “Борис Г р і н ч е н к о (1863-1910) був у нас різно-рідним українським письменником: писав віршами, прозою, писав трохи й наукових розвідок, ніколи не забував і публіцистичних статей. Збирав етнографічні матеріали, й української мови навчався все своє життя й знав її справді глибоко. Він перший правдиво оцінив мову П.Куліша й сам пильнував іти його дорогою. Його вірші завжди писані добірною мовою, такою ж мовою писані й його повісті-романи: “Під тихими вербами” 1910 р., “Соняшний промінь”, “На розпутті”, “Серед темної ночі”, “Ясні зорі” й ін.ші. Усе своє життя Грінченко дбав про культуру мови, про усталення українського правопису, не раз писав на мовні та правописні теми, болюючи, що галичани не йдуть у цих питаннях ного в ногу з Києвом. Редакція “Кіевская Старина” довгий час, за початком ще П.Куліша, збирала матеріали для українсько-російського словника і все це року 1902-го передала Б.Грінченкові для редакції, і в 1907-1909 роках, як додаток до денника “Рада” в Києві, вийшов цей 4-томний Словник. В історії розвою нашої літературної мови Словник цей мав велике значення й безумовно сильно вплинув на підняття культури нашої мови. В Словнику цьому мовно використана майже вся сучасна на той час література, але, на жаль, без найновішої. Це був уже словник українсько-російський, широкий своїм змістом” [8, с.245]. Згадав у цій праці І.Огієнко й те, як замолоду Б.Грінченко поширював на селі українську літературу: “Б.Грінченко від руки писав друкованими літерами книжечки для своїх школярів, бо цензура друкувати не дозволяла” [8, с.238].

У своєму журналі «Віра й культура» за 1959 р. (число 6) І.Огієнко, який уважно стежив за українськими видавни-

чими справами в СРСР, так іронічно прокоментував випуск там «Словаря» Б.Грінченка:

«Видаючи тепер цього дуже цінного Словника, редакція остерігає читача, щоб був обережний «з проявом націоналістичних настанов» його...

Бо ж Україна національною бути не може...» [23, с.274].

Рясніє ім'ям Б.Грінченка ще одна пізня фундаментальна праця І.Огієнка (митрополита Іларіона) – книжка 1965 року “Дохристиянські вірування українського народу”. Тут використано як художні твори Б.Грінченка (“Під тихими вербами”, 1901 р.), так і його наукові розвідки та фольклорні зібрання («Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях” 1895-1900 років у трьох томах та «Литература украинского фольклора 1777-1900 гг.» 1901 року – “свідчення... дуже цінні й доказові”; “Цінний новий показчик”) [18, с.42,140, 148,183,230,384,385].

Звісно, вдячно згадуючи й високо поцінуючи Б.Грінченка, його літературний та науковий доробок, І.Огієнко не робив зі свого покійного старшого товариша ікону, шукав своїх шляхів. Так, в “Українському стилістичному словнику” 1924 року І.Огієнко, дбаючи про взірцеву й загальнонаціональну літературну українську мову та її лексикографічне відображення, зазначав, що Б.Грінченко “до свого Словника вносив усе, що мав під рукою, бо дивився на нього, як на словника живої народньої української мови, а тому для довідок на вивчення мови літературної вони (ці словники) не завсіди можуть бути корисними” [3, с.148].

Починаючи з 30-х років і аж по 60-ті Борис Грінченко був у радянському літературознавстві “персоною нон гра-та” [14, с.90] (Іван Огієнко – значно довше), потім був допущений до вивчення у фільтрованому вигляді.

Актуальною залишається й понині оцінка, дана Борисові Грінченку згадуваним уже академіком Сергієм Єфремовим: “Один з псевдонімів Грінченкових – був “Вартовий”, і трудно добрати інше слово, яке так влучно схарактеризувало б його роль в історії рідного краю. Справді, він був вартовим, що цілі десятиліття не сходив з свого важкого й відповідального місця” [15, с.657]. Під цими словами міг би підписатися й Іван Огієнко.

Список використаних джерел

1. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
2. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
3. Євграфова Алла. Маловідомі сторінки лексикографічної спадщини Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск II. - Кам'янець-Подільський, 2005.
4. Горболіс Лариса. Питання релігійної культури у рецепціях І.Огієнка й українських письменників кінця XIX – поч. XX ст. // Там само.
5. Лисак Віра. Особливості родинного виховання у педагогічній концепції Івана Огієнка та їх актуальність у наш час // Там само.
6. Лізніченко Наталя. Генеза ідеалістичного світогляду Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. - Кам'янець-Подільський, 2006.
7. Антонєць Наталія. Великий учитель (Борис Грінченко – письменник, педагог, громадський діяч) // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ, 2007.

8. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша наука і культура, 2001. – 440 с.
9. Огієнко Іван. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. – Київ: Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918. – 272 с.
10. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
11. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон): життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
12. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
13. Кучерук Оксана. Огієнко – оборонець рідномовної школи // Кожному мила своя сторона. – Житомир: Журфонд, 1997.
14. Енциклопедія українознавства: історія, культура, народознавство, діаспора, географія. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.
15. Новий довідник: українська мова, українська література. – Київ: Казка, 2006. – 864 с.
16. Насенко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
17. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
18. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1965. – 424 с.
19. Даниленко Володимир. Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес. – Київ: Академвидав, 2008. – 352 с.
20. Сохацька Євгенія. З думою про націю: національно-державницький аспект релігійних проповідей митрополита Іларіона (Івана Огієнка) // Іван Огієнко у діалозі культур і духовності (Огієнківські читання у Чудодієвому): збірник наукових

праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ІМ. І.Франка, 2010.

21 Тимошик Микола. Житомирський край у долі та творчості Івана Огієнка // Там само.

22 Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.

23 Сохацька Євгенія. На чатах рідного слова: Іван Огієнко проти русифікаторської мовної політики в Україні повоєнного часу (за матеріалами «Віри й культури» 1953-1967 рр.) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.

“ЯК СИН ДО КОХАНОГО БАТЬКА”

(Іван Огієнко та Агатангел Кримський)

За студентських років, коли відбувалося становлення Івана Огієнка як українського патріота і трибуна, він реалізовував свій національний потенціал у сфері журналістики. Робити це було нелегко, бо в Україні як частині “единой и неделимой” Російської імперії українське слово відверто переслідувалося. У цих умовах І.Огієнко, другокурсник історико-філологічного факультету Київського університету Святого Володимира, починає друкуватися у щоденній українській газеті “Громадська думка”, яка розпочала своє життя в переддень 1906 р., і на цей вибір Огієнкового самовираження вплинув, серед когорти інших українських інтелектуалів-патріотів, професор Агатангел Кримський, що входив до кістяка авторського активу цього видання [1, с.277]. І взагалі А.Кримський, будучи на 11 років старшим за І.Огієнка й на час його студентства вже сформувавшись у науковому сенсі, увійшов у літературно-мистецьке коло духовних друзів, знайомих, товаришів Івана [2, с.12].

Трохи згодом, у 1908 р., І.Огієнко в іншому, теж національно спрямованому українському щоденному виданні “Рада” публікує дослідження, яке засвідчило появу в його особі молодого талановитого науковця-філолога, – “Українська граматична література: розгляд підручників, по яких можна вчитись і вчити вкраїнської мови”. Це був газетний варіант реферату, прочитаного І.Огієнком на засіданні шкільної комісії київської “Просвіти” й ухваленого нею для поширення серед українського загалу; у цій праці І.Огієнко серед мовознавців, які стверджували само бутність і окремішність української мови, посилається й на А.Кримського [1, с.284].

Зв'язок І.Огієнка з А.Кримським і обох їх із крамольною в очах офіційних імперських діячів українською іде-

єю був вельми помітним, і про це читаємо у самого І.Огієнка в автобіографії: «1912. В Києві вийшла книжка: “С.Н.Щеголевъ: “Украинское движеніе, какъ современный этапъ Южно-русскаго сепаратизма”, з доносами на українців. Про І.Огієнка тут написано: “Научныя силы Кіевской “Просвѣты” представлены: проф. А.Крымскимъ, прив.-доц. А.А.Русовымъ и г. И.Огієнко, проф. стипендіатом Кіевскаго Университета по кафедре русскаго языка”» [3, с.18].

І.Огієнко у відомій книжці 1918 року “Українська культура” з великою повагою говорить про А.Кримського. Автор портретно репрезентує А.Кримського серед славетних українських діячів слова, причому характеризує його так: “Проф. Агафангел Кримський (род. 1871 р.), видатний укр. лінгвіст і поет” [4, с.213]; на підтвердження своїх глибоко патріотичних висновків посилається на дослідження А.Кримського 1895 року “Иван Вышенскій, его жизнь и сочиненія”, 1898-1899 років “Филологія и Погодинская гипотеза”, 1906 року “Древне-кіевскій говоръ” та “Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів” [4, с.45, 260].

До речі, згадка тут про А.Кримського як про поета для нас особливо цікава, бо свідчить про те, що І.Огієнко стежив не лише за науковою, а й за белетристичною діяльністю свого старшого товариша. Тому коротко окреслимо життєвий шлях цієї знакової постаті української культури.

А.Кримський (1871-1942) народився у Володимирі-Волинському. Він став мовознавцем-поліглотом (в його арсеналі було більше як сто мов), професором, дійсним членом Академії наук України. Відомий також як письменник, хоча абсолютно розділити його іпостасі як науковця й письменника неможливо. Закінчив Московський університет. Автор понад тисячі наукових праць з історії та літератури арабів, персів, турків та інших народів Сходу.

А.Кримський перекладав на українську мову східну поезію, випустив її антологію в хронологічних межах XI-XV століть з науковими довідками; як образно висловився з цього приводу М.Шумило, “Агатангел Кримський пересадив в українську літературу пальми й кипариси, з почуттям дружби й любові писав поетичні й наукові праці про арабів, турків, іранців, про народи Сходу й Заходу” [13, с.86]. Досліджував А.Кримський також українську літературу, фольклор, мову (“Українська грамати́ка”, названі вище І.Огієнком праці). Поетична творчість А.Кримського представлена в його трьохтомній збірці “Пальмове гілля”. В Галичині видав збірку оповідань “Повістки й ескізи з українського життя”. Відомим був його роман “Андрій Лаговський”. Доводилося А.Кримському й головувати на літературних вечорах [14, с.16]. А.Кримський був виразником ідеології української інтелігенції демократичного спрямування. Знаходився у дружніх контактах з Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським, Лесею Українкою. Земний шлях закінчив у казахстанській в’язниці [4, с.210]. Ім’я А.Кримського подається сучасним українським школярам як ім’я помітного науковця-філолога [11, с.94].

...Під час повних напруженої державотворчої праці 1918-1919 років долі І.Огієнка та А.Кримського на шляхах розбудови духовно-інтелектуальних підвалин української нації також перетиналися, причому учень інколи ставав на вищі щаблі, ніж учитель, тим паче що й учень уже став професором. Надамо слово самому І.Огієнкові:

“1918. З призначення Міністра Освіти М.Василенка Ог. член Комісії для вироблення нового статуту для українських університетів. Голова Комісії В.Вернадський, члени: Г.Павлуцький, А.Кримський, Ф.Сушицький, І.А.Красуський, І.Огієнко та ін.

1918. VI. З призначення Міністра Освіти М.Василенка Ог. Голова Правописної Комісії в Києві. Члени Комісії:

Є.Тимченко, Ол. Курилова, Г.Голоскевич, М.Марковський та ін., пізніш А.Кримський” [3, с.26].

“1919. І. Створення великої Ради Міністра Освіти з професорів вищих шкіл і видатних громадських діячів, а саме: Дм. Багалій, А.Кримський...”

1919. 12-17. І. Праця малої Правописної Комісії з трьох членів: проф. А.Кримський, проф. Є.Тимченко й проф. І.Огієнко. Редакція правописних правил, ухвалених Правописною Комісією в літі 1918 р. (склав ці правила І.Огієнко)” [3, с.51-52; 5, с.58].

Єднано І.Огієнка та А.Кримського в цей період і однакове прагнення до створення єдиної соборної української православної церкви [9, с.18].

Наступний – уже епістолярний і дуже драматичний – цикл контактів І.Огієнка з А.Кримським сягає 1926-1927 років. І пов’язано це було з першою й останньою надією І.Огієнка повернутися в Україну. Живучи в Польщі, він продовжував інтенсивну наукову працю, але відчував великі незручності від того, що його величезний архів і особиста бібліотека залишилися на окупованих більшовиками землях. Тягло його і до цих рідних місць, і до цих безцінних матеріалів. І от 8 січня 1926 р. І.Огієнко після певних вагань пише до А.Кримського, який залишився в радянській Україні й був на той час – час лицемірної та провокативної “українізації” – вченим (неодмінним з 1919 по 1929 рр.) секретарем Академії наук України, а також завідувачем її історично-філологічного відділу, Кабінету арабо-іранської філології, головою Комісії словника живої мови, Комісії історії української мови, Діалектологічної і Правописної комісій, директором Інституту української наукової мови, академіком ВУАН – діячем на перший погляд всесильним [10, с.116]. Уривок із цього листа свідчить, що перед цим І.Огієнко мав від А.Кримського вельми приятного листа:

«Привітання історико-філологічного відділу АН за Вашим підписом я одержав і вважаю за обов'язок найсердечніше подякувати Вам за ту високу честь, яку зробила мені Академія.

Увесь час працюю я дуже багато й невпинно» [18, с.181].

І от із цією чемною вдячністю й водночас із душевним болем науковець-вигнанець, який і в екзилі всього себе віддавав титанічній справі розвою української ідеї, звертається до свого старшого товариша, нещодавнього колеги й симпатика:

“Листом цим я звертаюся до Вас, як до секретаря Академії, з уклінним проханням взяти в свою опіку все моє наукове майно, яке я полишив у Кам'янці. Починаючи з 1909 р., я збирав матеріали для історії української мови та наголосу, назбирав їх прямо цілі стоси – і все це в Кам'янці лишилося. Це великої ціни матеріал... Крім цього, я переніс на карточки всі твори Шевченка та Котляревського, бо задумав дати розвідки про мову цих письменників. І все це в Кам'янці... Чи вже як воно має там загинути? Далі, в Кам'янці полишив я багато закінчених та незакінчених своїх праць рукописних...

Листом цим найсердечніше прошу Вас заопікуватися цим науковим майном моїм і не дати йому загинути. Це ж великий та цінний матеріал, який я збирав більше 10 років. Невже йому пропадати? Не знаю, як то зробити, щоби цей матеріал зберігався при Академії – про це на місці Вам краще знати. Я хочу мати свій матеріал, бо я ще чуюся на силах викінчити його.

...Звертаюся до Вас, як син до коханого батька, – прошу поради та допомоги. Звичайно, якби визнали, що не настав час для того, про що прошу, то не треба й зачинати цього, щоб не наразити моїх рукописів на небезпеку” [1, с.92-93].

У цьому листі до А.Кримського І.Огієнко накреслив розлогу програму своїх досліджень у таких близьких адресатові галузях, як історія та теорія української мови, історія українського друкарства, український правопис. Варто у зв'язку з цим процитувати професора М.Тимошика: “Програма ця й сьогодні видається гідною подиву й захоплення. Адже за обсягом, широтою проблематики її міг виконати за кілька років хіба що цілий науковий інститут. А тут – одна людина та ще й у таких непевних життєвих умовах. Дуже сподівався автор листа, що така програма може зацікавити нову українську академію. Водночас радився зі своїм колишнім учителем і колегою, чи варто приймати запрошення Варшавського університету читати там курс лекцій з церковнослов'янської мови на богословському (православному) факультеті, чи приймати польське громадянство, “чи не зашкодить це мені в очах київської професури?” Він сподівався, він дуже хотів повернутися в Україну, покладаючи надію, що саме там його праця потрібна буде народові” [1, с.93, 208]. І ще така деталізована пропозиція з цього листа, яка свідчить про бажання І.Огієнка повернутися на Батьківщину чи хоча б працювати пліч-опліч з її науковцями: “...ділянка, в якій я тепер працюю, це – українська палеотипія, власне – історія українського друкарства. Це величезна велична ділянка нашої культури, а поміж тим ще й досі стоїть вона облогом... Друкарство – це така велика ділянка в нашій культурі, що праці хватить на ціле життя не одному поколінню. Дуже шкодую, що при Академії наук нема спеціальної кафедри палеотипії – я б зв'язався з цією кафедрою і працював би для неї як віл. Думаю, що кафедра мала б бути на історико-філологічному відділенні, – бо ж вона доставляє силу матеріалу для історика мови та історика літератури. Спеціальна кафедра української палеотипії розбудила б жвавий інтерес до наших стародруків і поставила б їх вивчення на пра-

вильний ґрунт. Знайшлися б робітники, які б упорядкували і проаналізували цю ділянку і вона дала б великі наслідки. Кафедра палеотипії є в Германії, в Лейпцигу працює навіть ціла окрема Академія друкарства. Чому б того не можна зробити і в нас?” [6, с.27-28]. Особливо зворушує “як син до коханого батька” та це “в нас”: І.Огієнко так і бачив себе українським працівником в Україні – “на нашій не своїй землі”...

Не одержавши відповіді від секретаря Академії, І.Огієнко ще двічі звертався листовно до нього – у січні та у квітні 1927 р. – й так само безрезультатно. “А.Кримський мовчав не випадково. Уже тоді, в середині двадцятих років, в Україні все сильніше розкручувався маховик сталінських репресій” [1, с.93]. І наукові скарги І.Огієнка, про збереження яких він благав А.Кримського, були безжально й безслідно знищені творцями нового “соціалістичного” порядку [1, с.428]. Тож, як не парадоксально це звучить, але, мабуть, треба дякувати долі, що вона не заманила І.Огієнка в пастку “українізації”, бо розділив би сумну участь А.Кримського – й, вочевидь, раніше за нього, як міністр УНР і церковний діяч.

І.Огієнко чудово розумів цю ситуацію й тому не тримав зла на ні в чому не винного “мовчазного” А.Кримського – навпаки, все подальше життя глибоко шанував доробок цього науковця-письменника. Так, у першому ж числі свого варшавського місячника “Рідна мова” (січень 1933 р.) І.Огієнко помістив власне аналітичне повідомлення “Словник правничої мови”, в якому повідомив про “вікопомну працю, цінну пам’ятку нашої культури” – “Російсько-український словник правничої мови”, виданий у Києві Академією наук, про історію створення словника комісією, членом якої був А.Кримський, про прискіпливе наукове редагування протягом двох років з боку академіка [16, с.297]. У перших числах журналу було розпочато огі-

енківську розробку бібліографічного покажчика до періодичного видання “Записки Всеукраїнської Академії Наук” під назвою «Українська мова в “Записках ВУАН”», де представлено список праць А.Кримського [16, с.300-301]. У 1934 р., починаючи з четвертого числа, І.Огієнко розпочав публікацію “Бібліографії української мовознавчої бібліографії”, і чи не найповніше тут була зібрана бібліографія А.Кримського [15, с.131]. 1948 року про А.Кримського нагадав І.Огієнкові П.Тернавський, який надіслав митрополитові список своїх наукових праць, серед них була й розвідка “А.Кримський, Д.Яворницький” [17, с.482]. У праці 1949 року “Історія української літературної мови” І.Огієнко з шанобою зазначав: “Професор академік Агафангел К р и м с ь к и й (род. 1871 р.), хоч фахівець від східних мов, чимало написав і для вивчення нашої мови, а до того відомий і як поет” [7, с.248]. До речі, те, що І.Огієнко тут зазначив лише рік народження А.Кримського, якого вже сім років не було серед живих, свідчить про його необізнаність щодо насильницької кончини академіка в катівнях радянського ГУЛАГу; просвітила митрополита в цьому відношенні трохи пізніше Н.Полонська-Василенко з Мюнхена у своєму непростому – сумно-оптимістичному – листі: “Бережіть себе, бо я ще надіюся зустрітися з Вами в Києві. Бо на світі немає нічого неможливого. Хто з нас повірив, що хтось сказав мені чи Вам, що настане час, коли Ви будете митрополитом у Канаді? А я – доживати свого віку в богадільні в Німеччині? А Кримський, що так вірив у “нечаяну радість”, загине так трагічно? От я й не втрачаю надії, що щось дійсно може змінитися” [1, с.197].

У журналі “Наша культура”, який І.Огієнко випускав і редагував у Канаді протягом 1951-1953 рр., також знаходилося місце матеріалам, пов’язаним із постаттю та доробком А.Кримського – прикладом може слугувати публікація

С.Парамонова про маловідомі факти з його життя й діяльності [1, с.331].

В радянській Україні по завершенні “українізації” А.Кримського-філолога третирували за всіма канонами тодішнього режиму. Він брав активну участь у виданні багатьох наукових збірників, у коментуванні творчості українських письменників-класиків, але ці діяння шельмувалися як буржуазно-націоналістичні [12, с.166-168]. На початку 30-х рр.. його було відлучено від академічної роботи, а після розв’язання радянсько-нацистської війни 1941 р. заарештовано за те, що “протягом ряду років очолював антирадянське націоналістичне підпілля”, 25 січня 1942 р. А.Кримського замордовано в Кустанайській в’язниці (більше в той час радянській владі не було з ким боротися) [12, с.276-277]. Щоправда, у передмові до восьми томної “Історії української літератури” (1967-1971) давалася вже трохи об’єктивніша інформація про А.Кримського [12, с.292-293].

Ми вже наводили дві згадки І.Огієнка (1918 та 1949 років) про А.Кримського як про українського поета. Тож можна вважати символічним те, що вже в незалежній Україні в одному виданні була опублікована поруч із декількома релігійними віршованими творами І.Огієнка поезія А.Кримського “Євгенієва печера в яру Табана-Дебе”, в якій поєдналися його сходознавча науковість і українська народнопоетична православна переконаність:

*Між церквою Євгенія
Й акрополем крутим
Журкоче яром річечка
В камінню претвердім.
В западині між скелями
Печера без дверей:
Се ж там Євгеній праведний
Ховався од людей.*

*Се ж там його застукав був
Тиран Діоклетіан,
Довідавшись, що праведник
Пристає до християн...
Ступив я до середини:
Тут сутінь... возкота...
Та досі ще витає тут
Душа його свята.
І наче хто схиляється
Та й шепче з небуття:
“Чому ти щиро віруєш,
За те віддай життя!” [8, с.119].*

І оскільки вже зайшла мова про те, як поєднала незалежна Україна, вимріяна і І.Огієнком, і А.Кримським, їхні імена, то згадаємо тут іще хрестоматію з української мови (укладачі С.Єрмоленко та А.Мойсеєнко), в якій передруковані фрагменти мовознавчих праць обох наших “фігурантів” [1, с.362].

З’явилися в наш час і перші спроби детального аналізу літературної спадщини А.Кримського. До таких спроб належать монографія Л.Грицик “Орієнталістика А.Кримського в українському літературному процесі XIX – початку XX століття” (1994) та праця С.Павличко “Націоналізм, сексуальність, орієнталізм” (2000); остання, щоправда, виходячи навіть із назви, має дещо специфічний присмак і до того ж, як релікт соцреалізму, повністю ототожнює персонажів А.Кримського (особливо головного героя роману “Андрій Лаговський”, з автором, що вважається спеціалістами неправомірним [12, с.340, 353].

Тож повертаються до нас велети українського слова і чину: І.Огієнко – з емігрантських поневірянь, хоч і пом’якшених великою повагою всього вільного світу до нього як до науковця й митрополита, А.Кримський – із радянської

клітки, спочатку позолоченою науковими званнями, а потім перетвореної в катівню.

Список використаних джерел

1. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
2. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон): життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
3. Огієнко Іван. Мое життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
4. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.
5. Кучерук О. Іван Огієнко – оборонець рідномовної школи // Кожному мила своя сторона. – Житомир: Журфонд, 1997.
6. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.
7. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
- 8 Українська духовна поезія XVII-XX ст.: антологія. – Київ, 1996. – 160 с.
- 9 Бойко Петро. Слово на вічну пам'ять професорові Миколі Хомичевському // Кожному мила своя сторона. – Частина друга. – Київ: Аверс, 1998. – 312 с.
- 10 Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
- 11 Великий довідник школяра. – Частина перша. – Харків: Школа, 2004. – 528 с.
- 12 Насенко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
- 13 Шумило Микита. Любий мій ворожит... // Майстер прози поетичної Степан Васильченко: збірник. – Київ: Веселка, 1983.

- 14 Скорський Микола. Тодось Осьмачка: життя і творчість. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – 224 с.
- 15 Тимошик Микола. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. – Київ: Заповіт, 1997. – 232 с.
- 16 Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у життв та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
- 17 Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
- 18 Мацько Віталій. Науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка: київська доба // Іван Огієнко і сучасна наука та освіті: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.

“...НЕ ЗАБУТИ Й МЕНЕ, МАЛОГО ПРАЦІВНИКА...”

(Іван Огієнко та Іван Франко)

Наддністрянцю Іванові Франку було 26 літ, коли на світ з'явився його тезко наддніпрянець Іван Огієнко. На цей час (1882 р.) І.Франко вже протягом восьми років друкував вірші. У рік народження І.Огієнка вийшла прозова книжка І.Франка “Бориславські оповідання” зі знаковою повістю “Борислав сміється” – першим українським твором про життя й боротьбу найманих робітників. І.Огієнку було п'ять літ, коли в І.Франка вийшла у світ перша віршована збірка “З вершин і низин” з такими перлинами політичної поезії, як “Національний гімн”, “Каменярі”, “Товаришам із тюрми”, “Тюремні сонети”, 15 років – коли світ побачила Франкова драма “Украдене щастя”, а її автор, уже відомий своїм великим вкладом в українську науку (історію й теорію літератури, фольклористику та етнографію, мовознавство, історію, економіку) захистив у Віденському університеті докторський ступінь. 1906 року, коли І.Огієнко був студентом Київського університету. І.Франкові в Харківському університеті було присуджено почесний ступінь доктора словесності [1, с.428-429]. І.Франкові належить постулат щодо письменницької праці, який і зараз вбачається актуальним: “Нехай особа автора, його світогляд, його спосіб відчуження і внутрішнього світу і його стиль виявляються в творі якнайповніше, нехай твір має в собі якнайбільше його живої крові і нервів. Тільки тоді се буде твір сучасний і живий, справжній документ найтайніших зворушень і почувань сучасного чоловіка в його найвищих, найсубтильніших змаганнях та бажаннях, а за тим причинок до пізнання часу і суспільності, серед яких він повставав. Повна емансипація особи автора з ра-

мок схоластики, повний розрив з усяким шаблоном, якнайповніший вираз авторської індивідуальності в його творах – се характерний, пануючий оклик наших часів” [21, с.173; 22, с.88].

З іншого боку, коли 1916 року скінчилося 60-літнє земне життя Івана Франка (що перешкодило процесу висування його кандидатури на здобуття Нобелівської премії [25, с.62]), Іван Огієнко лише починав свою гуманітарну наукову путь, він був приват-доцентом і в рідному Київському університеті прочитав свій перший курс “Історія східнослов’янського наголосу”, паралельно з цим учителював [2, с.21-22].

Здавалося б, важко безпосередньо перетнутися життєвим шляхам цих двох українців – представників різних поколінь, громадян різних імперій (Австро-Угорської та Російської), важко розраховувати на їхнє особисте спілкування... Та все ж таке спілкування мало місце, хоча й тривало, звісно, недовго.

І.Франко звернув увагу на перші наукові кроки обдарованого юнака І.Огієнка ще тоді, коли той був на студентській лаві, але завдяки зближенню із корифеями українського духу вже вийшов на стезю наукового філологічного друкування. І.Франко писав одному з кураторів І.Огієнка, М.Грушевському, так відгукуючись про Огієнків “Огляд українського язикознавства”, вміщений у редактованих Франком “Записках Наукового Товариства імені Шевченка” за 1907 р. (фактично це був опосередкований лист до самого І.Огієнка): “Статті Огієнка дав я поки що половину (близько 50 сторінок скрипту); думаю, що на одну книжку “Записок...” вона буде занадто довга. Стаття агалом добра і старанно написана, та й язових поправок вишло менше, як я зразу думав” [3, с.44].

А ось уже й безпосередні епістолярні стосунки І.Огієнка та І.Франка. Огієнко, що розпочав серйозні літерату-

рознавчі дослідження й мав особливий інтерес до письменників минувшини, шанобливо і скромно звертається до старшого й досвідченішого колеги:

“Високоповажний добродію! Пересилаю Вам дещо з моїх праць. Вкупі з тим звертаюся до Вас з проханням не забути й мене, малого працівника, своїми шановними дослідками. Дуже бажав би мати Ваші праці по історії української літератури. Ніде не можу достати Вашої розвідки про Івана Вишенського.

Дуже прошу вибачити мені за таке турбування Вас. З щирою пошаною до Вас – І.Огієнко. 11.12.1911”.

І.Франко відповів відразу – і з не меншою серйозністю та шанобою до молодшого адресата:

“Високоповажний добродію! Спасибі Вам за присилку Ваших праць, про котрі мені бажається дати свою оцінку. Посилаю Вам дещо із своїх праць, яких відбивки є у мене. Моєї книжки про Вишенського тепер дуже трудно дістати, бо вона вся розійшлася. Бажалось би вислати Вам мій “Нарис історії української літератури” та “Молоду Україну”, але ці книжки, видані видавничою спілкою, я мусів би купувати. Остаюсь з поважанням.

Ваш Др.. Іван Франко. 3 січня 1912” [3, с.43].

Згадана тут І.Франком його книжка “Іван Вишенський і його твори” була новаторською хоча б тому, що в цього “першого южноруського публіциста в великім стилі” автор на перше місце ставив етичні постулати: “Навіть теоретик-не його знання стоїть під контролею його морального чуття або являється навіть на ньому основане” [10, с.80, 92].

Враховуючи те, що І.Франкові «бажалось би вислати Вам мій “Нарис історії української літератури”», варто розглянути деякі його погляди на особливості вітчизняного письменства у XVI-XVII століттях, важливі і для І.Огієнка: “...головною характеристикою нашої літератури другої половини XVI в. можна вважати її популярність”; “образ ук-

раїнської літератури виявляє значну децентралізацію і повсюдне оживлення та зацікавлення народних мас”, тобто “міщанства зі своїми школами, друкарнями і братськими касами”, яке “надавало головний характер письменству тієї доби” [27, с.200].

Такими були недовгі епістолярні стосунки двох великих українців. Стосунки, підкреслимо, *прижиттєві*. Бо, як це не парадоксально, І.Огієнкові довелося впритул зіткнутися з І.Франком вже за два роки *після його смерті* – й до того ж з Франком не як літературознавцем та істориком літератури, а як із поетом.

Йдеться про згаданий вже “Національний гімн”, датований 1880 р., який варто тут навести в повному обсязі, аби стали зрозумілими подальші наші виклади:

*Не пора, не пора, не пора
Москалеві й Ляхові служить!
Довершилась України кривда стара, –
Нам пора для України жить.
Не пора, не пора, не пора
За неvigласків лить свою кров
І любити царя, що наш люд обдира, –
Для України наша любов.
Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор,
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапóр!
Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь,
Рідний Краю, здобути Тобі! [5, с.33].*

А почати наші виклади варто ось із чого:

“1918. IV. Широко умотивоване пропозиція Огієнка в Університетській Комісії заснувати в Кам’янці не філію, але окремий державний повний Університет. Переконливо

удоводнив, що Кам'янець конче потребує університету й добре надається до того. Комісія погодилась на це, але з умовою, що Огієнко візьме на себе організацію цього університету бодай на два перші роки” [2, с.28].

Так воно й сталося: в Кам'янці-Подільському було створено український державний університет, ректором якого і став професор Іван Іванович Огієнко, – і цей університет, нині вже зі статусом національного, по праву увінчаний ім'ям свого першого керівника. Але повернемося в той період. Створення Кам'янець-Подільського університету стало справою загальноукраїнською, воно відзначалося як національне свято молодой і переповненої райдугних сподівань Української самостійної держави. Ось яскравий приклад цього: газета “Нова Рада” в №198 за 1918 р. повідомляла, що в м.Чуднів Волинської області (нині це районний центр Житомирської області) серед учнівства відбулося урочисте святкування відкриття Кам'янець-Подільського університету, на святі виголошувалися промови про значення нового університету для українського народу, після кожної промови хор виконував Гімн “Не пора...”, “Заповіт” та інші пісні, після чого “діти з гарним настроєм розійшлися по хатах” [5, с.62]. Тут заслуговує на увагу, між іншим, те, як глибинно розуміло просте українство єдність своєї нації, своєї щойно посталої держави, коли співало разом і “Не пора...” “західняка” І.Франка, і “Заповіт” “східняка” Т.Шевченка, який у цьому творі закликав кайдани порвати й жити в сім'ї вольній, новій, а в іншому таврував “малоросів” як “варшавське сміття, грязь Москви”, і цю єдність України сповідував усе життя й І.Огієнко...

Однак те, що так романтично і хвилююче відбулося 1918 року в умовах незалежної, хоч і загроженої УНР, було більш драматичного характеру двома роками пізніше.

Ось що повідомляв про це сам І.Огієнко, називаючи себе у третій особі:

“1920. 10.III. Величезна й урочиста маніфестація Кам’янець-Подільської людності з приводу Шевченківського свята. Багатотисячні лави зо співами проходили коло Головноуповноваженого, що стояв на авті біля Управління. Одна з лав ніби заспівала “Не пора” (Головноуповноважений того не чув).

1920. 11.III. Наказ Довудци повіту й міста кап. Оцеткевича й відповідний пильний лист до Головноуповноваженого, щоб до 20 березня всі, хто походить із Галичини, опустили територію на схід до Збруча (бо ніби це галичани співали “Не пора”)” [2, с.96].

Цей епізод заслуговує на певні пояснення. Справа в тому, що на той час (березень 1920 р.) уряд Української Народної Республіки, знекровленої більшовицькою навалюю зі сходу, був змушений погодитися на те, щоб військо Польщі зайняло Кам’янець-Подільський – останню тимчасову столицю УНР – із заходу й не пустило туди радянську армію за умови, що інтереси Української держави тут представлятиме І.Огієнко, якого до його міністерського статусу наділили ще й особливою посадою головноуповноваженого – фактично замітника всього уряду, і що українське політичне життя на цій території в певних рамках буде дозволятися новою окупаційною владою. Ці умови в цілому поляками виконувалися, про що свідчить масова маніфестація в день Шевченкових роковин. Але серед маніфестантів пролунало Франкове “Не пора”, яке польська влада пропустила би повз вуха, якби цей текст починався бодай із другої строфи; але перша строфа з крамольними словами “Не пора, не пора, не пора Москалеві й *Ляхові* служити!” не могла залишитися безкарною, через це й відбулася репресія, причому торкнулася вона лише галичан, земляків І.Франка, бо лише вони були тоді підданими

Польщі, “східняки” ж польської влади давно вже не знали. Думаємо, що “провина” І.Огієнка у цьому казусі таки була, бо він протягом двох років і як ректор Кам’янець-Подільського університету виховував студентів у проукраїнському дусі, і як міністр УНР у цьому місті займався тим самим із населенням. Але йому, українському урядовцеві з суттєво обрізаними правами й можливостями на території, що стала тоді польською, довелося дипломатично виходити із загрозливої ситуації, тим паче що і спогади “Мое життя” друкувалися ним у 30-ті роки на території Польщі, в еміграції – звідси, вочевидь і “Головноуповноважений того не чув”, і ”ніби це галичани співали”. Й хист державця-дипломата на той час переміг: як свідчив сам І.Огієнко того ж березня 1920 р., але трохи згодом, мав місце “протест Головноуповноваженого Огієнка перед генералом Крайовським проти наказу кап. Оцеткевича про висилку галичан. Ген. Крайовський наказ цей частинно відмінив, частинно злагодив” [2, с.96].

Як науковець І.Огієнко постійно й незмінно досліджував творчість І.Франка [6, с.96], високо поцінював дорожок свого старшого однодумця. Багато проявів цього можна знайти у праці 1918 р. “Українська культура”. Тут І.Огієнко у рубриці “Українські письменники Галичини” першим називає й портретно репрезентує І.Франка: “Проф. Іван Франко (1856-1915¹⁵), славний український вчений і поет” [7, с.119]. Називає автор І.Франка і в інших місцях серед “славних письменників зза кордону, з Галичини” [7, с.112], серед “славних прізвищ українських професорів”, які “повели вперед рідну науку, придбали слави собі й Україні і більшість з їх добре відома навіть в Європі” [7, с.121-124]. Розповідаючи про те, що в Україні XVI ст. “розпочалася велика літературна продукція, вінцем якої

¹⁵ Так в І.Огієнка. – *М.Л.*

була славна праця того часу – Острожська Біблія 1581 р.”, автор посилається на розвідку І.Франка “Причинок до студій над Острожською Біблією” у т.89 Львівських “Записок Наукового товариства” [7, с.31; 8, с.210].

До речі, цей Франків “Причинок...” – одна з тих праць Каменяра в галузі історії української літератури, про які йшлося в листуванні І.Огієнка з І.Франком 1911-1912 років. До таких праць належать і ті, про які згадує І.Огієнко у книзі 1925 р. “Історія українського друкарства”: «І коли появилoся на Заході друкарство, воно зразу притягло до себе очі Волині. І може не без певної підстави твердить Франко, що українські видання 1491 року Швайпольта Фіоля у Кракові друкувалися “заходами і накладом князя Костянтина Острожського”» – з посиланням на відомий “Нарис історії українсько-руської літератури” І.Франка (Львів, 1910) [8, с.185]. І коли І.Огієнко у чомусь не погоджувався з висновками І.Франка, то робив це з шанобливою обережністю: “...вважаю непорозумінням примітку 2 в праці Ів. Франка: “Причинок до студій над Острожською Біблією”, на с.2 в відбитці з 80 тому “Записок” львівських” [8, с.190].

Постать І.Франка фігурувала в листах до І.Огієнка 40-х років, автором яких був український єпископ в Австралії Сильвестр (у миру – науковець Гаєвський). 8 жовтня 1946 та 1 листопада 1948 р. він розповідав про свою працю (“указ”) «Франко як творець “Мойсея”» і про спротив з боку інших церковних ієрархів в оприлюдненні цієї праці [32, с.451,459]. Про свою дочку єпископ повідомляв 4 березня 1948 р., що вона вдало інсценізувала для дітей Франкову “Ріпку” [32, с.457].

У проповіді 1948 року “Нема пророка в Отчизні своїй. Слово в Вербну Неділю” митрополит Іларіон – Іван Огієнко – поіменував Івана Франка серед великих страждальців за українську справу [26, с.155].

Чимале місце займають роздуми про І.Франка, про його культурологічні погляди та творчість і у праці І.Огієнка “Історія української літературної мови” (1949 р.). Розглядаючи ситуацію в Галичині 70-х років XIX ст. й дещо виходячи за межі, окреслені назвою дослідження, автор наводить її оцінку І.Франком: “Сам Франко писав про цей час (“Молода Україна”, ч.1, с.7), що в Галичині це була пора, коли бачилось, що запанує тип “рутенця”, який знеохотчений сварами про народність, мову й Драгоманивські ідеї, вмиває руки від усього, не хоче нічого поза чорно-жовтими стовпами, що відмежовують Галичину від Росії” [9, с.269]. І.Огієнко показує, що в Галичині довго не відважувалися на термін *український*, називаючи свої історико-літературні дослідження то “Історія литературы *русской*” (Огоновський), “Підручна історія *русской* літератури” (Застирець), то “*Галицько-руське письменство*” (Терлецький), і навіть І.Франко назвав своє фундаментальне дослідження з використанням лише проміжного терміну – “Нарис історії *українсько-руської* літератури” [9, с.272]¹⁶. Цілий розділ монографії І.Огієнка має назву “Роль Івана Франка в розвої літературної мови” [9, с.272-276]. Відомо, що питання єдиної, соборної української літературної мови для І.Огієнка було надзвичайно важливим, принциповим, і ставлення того чи того письменника до цієї проблеми визначало його оцінку з боку І.Огієнка. Ось чому в “Історії української літературної мови” він неодноразово оцінює І.Франка: з одного боку, “найбільший письменник Іван

¹⁶ Поява згаданої Франкової праці показова з точки зору того, як сумлінно ставився він до наукових досліджень. Іще 1882 року німецький видавець Ф.Вільгельм запропонував І.Франкові написати для його видавництва історію української літератури. І.Франко погодився, але працював так ретельно, що лише 1910 року цей задум вилився у згаданий І.Огієнком “Нарис історії українсько-руської літератури до 1891 року” [20, с.22-23].

Франко..., поет і вчений” [9, с.272-273], “значення мови в житті народу Франко розумів глибоко”, “Франко виховувався на літературі європейській та окремих слов’янських народів. Москвофілом він ніколи не був” [9, с.274]; з іншого боку, Франко “мав багато даних перейти на всеукраїнську літературну мову, але того не зробив” [9, с.273]. Підсумковий же висновок І.Огієнка такий: “Та все-таки треба сказати, що з часом Франкова мова стала таки найкращою в Галичині, чому його твори знаходили й знаходять широкого читача і в Україні Наддніпрянській” [9, с.276]. Цей підсумковий висновок дозволив І.Огієнкові мовознавцю при підборі дидактичних матеріалів для своїх посібників включити туди і приклади із творів І.Франка [11, с.165]. В І.Франка є з цього приводу поетичне кредо:

*Діалект, а ми його надишем
Міццю духа і вогнем людові
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.*

Наш сучасник в Огієнковому ключі висловлює таке розуміння процитованого постулату: “Так підсумував це Іван Франко. Бо суржик можна подолати лише загальною мовною культурою” [19, с.203].

І.Огієнко, уважно стежачи за радянськими архівознавчими виданнями, 1956 року отримав кілька випусків двомісячника “Исторический архив” – і у вересні того ж року сповістив українцям Канади, що у третій книжці журналу опубліковано добірку А.Панфілова й М.Дьяченка до 100-ліття з дня народження І.Франка, матеріал про історію надання І.Франкові звання доктора російської словесності в Харківському університеті, про посмертне присудження І.Франкові премії Академії імені славіста О.Г.Котляревського за поданням академіка В.Перетца. В іншому тогочасному повідомленні І.Огієнка йшлося про рішення президента Болгарської АН Т.Павлова передати в УРСР

щойно виявлені в академії документи про життя та творчість І.Франка, найціннішими з яких митрополит вважав два листи Каменяра до професора І.Шишманова й візитівку, адресовану М.Драгоманову, про відзначення в Болгарії Франкового ювілею [23, с.262-263].

Того ж 1956 р. І.Огієнко видав у Вінніпезі дослідження “Українська церква за час руїни”. Там, цитуючи обережне висловлювання М.Возняка щодо стосунків єпископа Шумлянського зі своєю єпархією, І.Огієнко додає: “*Іван Франко* висловлювався значно сильніше” [30, с.80]. В іншому місці автор зазначає: “*Іван Франко* все життя своє виступав проти унії, показуючи її смертельність для України” [30, с.113]. В дослідженні використані з відповідними посиланнями праці І.Франка “Вірша Єпископа Й.Шумлянського про події 1683-1686 рр.”, “В справі угоди”, “Дві унії”, “Йосип Шумлянський, Львівський Єпископ 1668-1708 рр., і заведення Галичини”, “Католицький панславизм”, “Воскресіння чи погребання” й поема “Папі в альбом” [30, с.112-113].

Протягом 1956-1957 рр. І.Огієнко у своєму місячнику «Віра й культура» таврував ідеологічно спотворене святкування а СРСР сторічного ювілею І.Франка з фальшивим підкреслюванням російського впливу на українського поета [34, с.276].

У виданій 1961 року праці “Свята Почаївська Лавра” І.Огієнко послався на дослідження І.Франка, яке стосується “Богогласника” з п’ятнадцятьма християнськими піснями [28, с.390].

1965 року в Канаді побачила світ фундаментальна праця І.Огієнка (митрополита Іларіона) “Дохристиянські вірування українського народу”. Тут натрапляємо на сліди вдумливого осмислення художнього та наукового спадку І.Франка: говорячи про персоніфікацію у віруваннях та народному епосі звірів, про лихі сили у творах українських

письменників, автор посилається на творчість І.Франка – зокрема, на його казку “Лис Микита” [23, с.65,148], про високе й шановане місце української жінки в давньому суспільстві та про деякі інші теми – на дослідження І.Франка “Жіноча неволя в руських народних піснях” (Львів, 1883), на шеститомник “Галицько-руські народні приповідки” (Львів, 1901-1910), на “Студії над українськими народними піснями” в кількох томах “Записок НТШ” (Львів, 1913 [23, с.356,384,385,394]).

Дослідники не раз відзначали спільні точки дотику в літературній та науковій діяльності І.Франка та І.Огієнка. Це стосується, зокрема, вже згадуваного вивчення Острозької Біблії [12, с.13-19] і – ширше – релігійної культури [14, с.176-181], поетичного перекладу та аналізу “Слова про Ігорів похід” [3, с.414-415; 16, с.248-255]. Сучасна дослідниця має підставити припускати, що «в час праці над «Ізмарагдом» поет цілком міг промовити словами І.Огієнка: *«Біблія – зоря мого свідомого життя. Вона завжди приносила мені науку і щастя»*... І, безперечно, погодився б з думкою митрополита: *«Тільки Божя правда буде правдиву людину, буде світ»* [33, с.237]. Багато чого навчився І.Огієнко в І.Франка і у видавничій справі [11, с.43, 109]; і коли І.Огієнко видавав місячник “Віра й культура”, то вмістив там 39 матеріалів, пов’язаних з І.Франком [11, с.293].

Ми вже бачили, як багато чого ріднило двох великих представників двох гілок українства – Івана Франка та Івана Огієнка, які все життя поєднували поетичну та драматургічну творчість із науково-дослідницькою гуманітарною діяльністю. А найважливіше те, що єднало їх глибоке почуття приналежності до єдиної української нації. І.Франко писав: усе, що “йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над дру-

гою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими вселюдськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації” [13, с.75]; аналогічно й І.Огієнко вважав, що “безбатченство роз’їдає й присипляє національну чуйність народу й веде сам народ до руїни” [17, с.34]. І.Франкові болів пригнічений стан рідного народу (“народе мій, розбитий вщент...” [15, с.69]); те ж саме боліло й І.Огієнкові («Ми недержавні тільки тому, що ми незакінчена нація, що ми ще не вміємо говорити “єдиними устами і єдиним серцем”» [17, с.49]). Цікаві паралелі між віршованим “щоденником” І.Огієнка (“Денник зболілої душі”) та поетичною збіркою І.Франка “Зів’яле листя” провів професор В.Погребенник, вбачаючи у цих творах однакову природу та ідентичні констатації з наголосом на суб’єктивізм і чисто особистому характері двох писань, “їх антен-тичній душевній реальності” [33, с.162-164].

Цікавим проявом близькості двох великих українських Іванів може бути й те, що брусиловець І.Огієнко був за сучасним розумінням сином землі житомирської, а житомирська тема не була чужою й І.Франкові (не кажучи вже про його відомі контакти з Лесею Українкою): 1904 року у 57-му томі львівських «Записок Наукового товариства імені Т.Шевченка» він видрукував чималу статтю «”Король балагулів” Антін Шашкевич і його українські вірші» (А.Шашкевич був польсько-українським поетом, а балагулами називалися єврейські кучери з м.Бердичева та деякі польські жартівники, що виряджались балагулами) [18, с.181]. Писав він і про поляка-українофіла Леонарда Совінського, уродженця Любарської волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії (нині Любарський район Житомирщини): “для нас, українців, Совінський є і буде одною з найсимпатичніших постатей на польським парнасі” [18, с.425].

Тож, поза сумнівом, обидва великі українці – і Іван Франко, і Іван Огієнко, – попри те, що одного з них за радянських часів підносили на п'єдестал, ретельно фільтруючи¹⁷ й “комунізуючи”¹⁸, а другого замовчували або таврували, нині, в незалежній і вимріяній, вибороній ними Україні, займають належне їм почесне місце поряд із Тарасом Шевченком.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Стакер, 2001. – 496 с.
2. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
3. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
4. Франко Іван. Твори. – Львів: Каменяр, 1991. – 168 с.
5. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”: штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
6. Монастиреський Леонід. І.Огієнко – творець і дослідник української літератури // Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні: матеріали доповідей і повідомлень на Всеукраїнській науково-практичній конференції. – Житомир: Журфонд, 1997.
7. Огієнко Іван. Українська культура. – Київ: Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918. – 264 с.
8. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.

¹⁷ «На моє дуже емоційне запитання про підстави вилучення під час обшуку в якості антирадянських матеріалів... відомого, принаймні на заході України, великого вірша Івана Франка до дня 50 роковин смерті Тараса Шевченка, – бо як же твори можуть бути антирадянськими, якщо писалися ще до появи радянської влади, – відповідь була вбивчою: “Таке закінчення нещодавно дали і експерти”» [19, с.69]. На початку 30-х рр.. ХХ ст. завідувачка школи, в якій учителював Т.Осьмачка, доносила владі про такі “антирадянські” прояви вчителя, як уперте посилення на творчість І.Франка [21, с.58].

¹⁸ Так, у створеному 1921 року при Кам'янець-Подільському Інституті народної освіти гуртку імені Івана Франка його літературна діяльність характеризувалася як “арена боротьби проти світового Капіталу і обскурантизму шовіністичної української інтелігенції” [32, с.99].

9. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.

10. Лизанчук Василь. Національні пріоритети у політичній і журналістській діяльності // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. - Кам'янець-Подільський, 2006.

11. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.

науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. - Кам'янець-Подільський, 2006.

13. Вонсович Геннадій. Умови формування та характерні риси українського націоналізму новітнього часу // Там само.

14. Горболіс Лариса. Питання релігійної культури у рецепціях І.Огієнка й українських письменників кінця XIX – поч. XX ст. // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск II. – Кам'янець-Подільський, 2005.

15. Гандзій Олена. Проблеми меншовартості у працях Івана Огієнка та Романа Іваничука: спроба типологічних характеристик // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск IV. – Кам'янець-Подільський, 2007.

16. Лютко Наталія. “Слово про Ігорів похід” у дослідженнях Івана Франка та Івана Огієнка: спроба порівняння // Там само.

17. Огієнкові афоризми і сентенції. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 96 с.

18. Єршов Володимир. Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуари стичності. – Житомир: Полісся, 2008. – 624 с.

19. Антонюк Зиновій. Рефлексії ідентичності. – Київ-Харків: Дух і літера, 2007. – 272 с.

20.Гнатюк Михайло. Михайло Возняк і його “Історія української літератури” // Возняк М.С. Історія української літератури. – Книга перша. – Львів: Світ, 1992.

21.Скорський Микола. Тодось Осьмачка: життя і творчість. – Київ: український центр духовної культури, 1999. – 224 с.

22 Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини XIX століття. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 392 с.

23 Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у жит-

- ті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
- 24 Іларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1965. – 424 с.
- 25 Даниленко Володимир. Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес. – Київ: Академвидав, 2008. – 352 с.
- 26 Сохацька Євгенія. З думою про Україну: національно-державницький аспект релігійних проповідей митрополита Іларіона (Івана Огієнка) // Іван Огієнко у діалозі культур і духовності (Огієнківські читання у Чудодієвому): збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010.
- 27 Білоус Петро. Іван Огієнко про національно-культурне відродження України у другій половині XVI – на початку XVII ст. // Там само.
- 28 Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Свята Почаївська Лавра. – Київ, 2004. – 440 с.
- 29 Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Українська церква за час руїни (1657-1687). – Київ: Наша культура і наука, 2006. – 468 с.
- 30 Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
- 31 Комарніцький Олександр. Доля Огієнкового університету // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010.
- 32 Погребенник Володимир. Художня дикція “пізнього” Івана Огієнка // Там само.
- 33 Починок Людмила. Поетична збірка І.Франка «Мій ізмарagd» (1898) у світлі біблійних істин // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.
- 34 Сохацька Євгенія. На чатах рідного слова: Іван Огієнко проти русифікаторської мовної політики в Україні повоєнного часу (за матеріалами «Віри й культури» 1953-1967 pp.) // Там само.

«ВІН ЗАВЖДИ БУВ З УКРАЇНОЮ» (Іван Огієнко та Микола Гудзій)

У серпні-вересні 1958 р. в журналі «Віра й культура», який видавався Іваном Огієнком у канадському Вінніпезі, видавець опублікував коротку сільветку «Академік Микола Гудзій. Сімдесятиліття життя» (число 10-11/58-59, с.16) [1, с.215]. Чим же заслужив увагу відомого своїми антирадянськими переконаннями емігранта-професора І.Огієнка – митрополита Іларіона – активно діючий радянський науковець, якого аж ніяк не можна було запідозрити в дисидентських настроях?

Відповідь на це запитання слід шукати в далеких роках початку ХХ ст., коли І.Огієнко був студентом історико-філологічного факультету Київського університету Святого Володимира. Надамо слово самому І.Огієнкові, який писав про себе в третій особі: «1907. 10.Х. Серeda. Початок праці в «Семінарі Російської Філології» проф. В.М.Перетца. Огієнко був членом-основником цього Семінара. Семінар збирався щосереді аж по 1914 р., і в цім Семінарі Огієнко відбув свій науковий стаж. Проф. Перетц, досконалий педагог-учений, сильно впливав на всіх своїх учнів» [2, с.15]. Тут ідеться про знакове явище гуманітарної науки – славетний семінар, який був заснований Володимиром Миколайовичем Перетцем і «членом-засновником» якого був І.Огієнко. Семінар мав профіль російської філології (а хіба могла офіційно існувати в імператорському університеті українська філологія, коли стверджувалася відсутність української нації?), але проф. В.Перетц стимулював там і українські студії.

І.Огієнко згадав вплив професора на «всіх своїх учнів», тобто учасників семінару. Різні дослідники називають – при загальному ядрі – дещо відмінний склад «семінари-

стів» (до того ж із варіантами написання прізвищ). Так, у З.Тіменика це С.Маслов, Н.Гудзій¹⁹, Л.Білецький, В.Зінківський, В.А(н)дріанова-Перетц «та ін.» [1. с.11], у В.Ляхощького – В.Адріанова, О.Багрій, Л.Білецький, Л.Богутил, С.Богуславський, О.Грузинський, М.Гудзій, С.Маслов, О.Назаревський, Є.Рихлюк, Ф.Сушицький, Є.Тимченко, С.Шевченко, С.Щеглова «та інші» [3. с.214], у П.Кононенка – С.Маслов, Л.Білецький, В.А(н)дріанова-Перетц, М.Гудзій²⁰ [4, с.130], у С.Мішука – С.Маслов, В.Маслов, М.Гудзій, О.Білецький²¹, І.Огієнко, В.Отроковський, В.Адріанова, С.Щеглова, Є.Неверова, С.Сушицький, О.Грузинський, С.Шевченко, М.Чистяков, С.Бугославський, С.Гаєвський, М.Драй-Хмара, Б.Ларін «та інші» [5, с.30], у М.Наненка – М.Зеров, П.Филипович, М.Драй-Хмара, О.Бурггардт, Д.Чижевський, Л.Білецький, брати С. і В.Маслови, І.Огієнко, В.Адріанова-Перетц, О.Назаревський, М.Гудзій, Б.Ларін, К.Копержинський «тощо» [6]. Вочевидь, найбільш точну зведену картину «особового складу» семінару В.Перетца в динаміці (хоча теж не без «та інші») дав В.Ляхощький: «Кількість учасників Семінару була невеликою і щороку різною: 1907 р. заняття відвідували 38 студентів (з них 22 – слухачки Вищих жіночих курсів В.Адріанова, Є.Неверова, С.Щеглова та інші, решта – студенти). Згодом, у різні роки, отримавши статус професорських стипендіатів, тут навчалися О.Грузинський, М.Гудзій, В.Маслов, С.Маслов, О.Назаревський, І.Огієнко, Ф.Сушицький, С.Шевченко, а також студенти університету – С.Бугославський, С.Гаєвський, М.Драй, Б.Ларін, С.Савченко та ін. Загалом від осені 1907 р. до весни 1912 р. членами семінару були 68 студентів, причому найактивнішими залишали-

¹⁹ Н. – це по-російському (Николай), по-українському ж має бути М. (Микола).

²⁰ В тексті друкарська помилка – Гудрій.

²¹ Можливо, Л.Білецький?

ся 11 учасників, які продовжували свої заняття від першого року. Їм належить найбільша кількість прочитаних рефератів. Так, С.Щеглова підготувала 9 досліджень; С.Бугославський, О.Назаревський, М.Гудзій – по 8; В.Адріанова – 7; І.Огієнко та О.Грузинський – по 6; Ф.Сушицький – 5; С.Маслов та М.Чистяков – по 4; Є.Неверова – 2» [3, с.216].

Ми бачимо, що при всіх «розкладах» імена І.Огієнка та М.Гудзія фігурують практично завжди, причому обоє належали до найстійкішого й найпостійнішого ядра семінару, обоє залишили теплі спогади про семінар та його керівника [5, с.24].

Та тема «Семінару російської філології» мала ще один аспект, важливий для нашої теми. Надамо ще раз слово І.Огієнкові: «1910. 26.II-6.III. Наукова подорож І.Огієнка до Петрограду з Семінаром Російської Філології проф. В.Перетца» [2, с.17]; «1912. 1-12.II. Наукова екскурсія в Москву. Перше знайомство з акад. А.І.Соболевським, що своєю історичною методою праці сильно впливав на Огієнка»; «1912. 13-28.II. Наукова екскурсія в Петроград. Знайомство з акад. А.А.Шахматовим» [2, с.18]. Як бачимо, відвідування двох найбільших наукових центрів Російської імперії являло собою непоодинокую практику в діяльності семінару В.Перетца. Для нашої ж теми важливо те, що в таких екскурсіях-експедиціях І.Огієнко та М.Гудзій брали участь разом: «Так, 6 березня 1910 р. у Петербурзі в імператорському товаристві любителів давньої писемності виступили: ...І.Огієнко – про видання «Неба Нового» І.Галятівського; ...М.Гудзій – за темою «О прениях живота и смерти в украинских списках» [3, с.217] (до речі, обоє виступили в російській столиці з дослідженнями в галузі давньоукраїнської літератури). Того ж 1910 р. М.Гудзій на підставі згаданої доповіді опублікував у «Русском филологическом вестнике» (№3-4) працю «"Прение живота и смерти" и новый украинский его

список» як рецензію на «Апокрифи й легенди з українських рукописів», видані І.Франком. Наступного, 1911 року світ побачило дослідження М.Гудзія «Максим Грек и его отношение к эпохе итальянского Возрождения». 1914 року в «Журнале Министерства народного просвещения» (№2) з'явилася праця М.Гудзія «Литература «Слова о полку Игореве» за последнее двадцатилетие: 1894-1913» [7, с.239].

У світлі всього зазначеного про стосунки М.Гудзія та І.Огієнка варто розглянути життєвий та науковий шлях М.Гудзія в деякому зіставленні з творчою біографією І.Огієнка.

Микола Каленикович Гудзій (1887-1965), український та російський літературознавець, народився в м.Могиливі-Подільській (нині це у Вінницькій області), він був на п'ять років молодший за Івана Івановича Огієнка. Походив із родини службовця, тож мав можливість отримати середню освіту в гімназії (закінчив її в Одесі). Став студентом історико-філологічного факультету Київського університету Святого Володири й закінчив його з золотою медаллю 1911 року [7, с.238]. Ще будучи студентом, М.Гудзій 1910 року брав участь в експедиції до Полтавського єпархіального давньосховища, описував книжкові старожитності Житомира [5, с.31-33]. Подібно до І.Огієнка, він був залишений на кафедрі російської літератури і з 1915 року став приват-доцентом. Протягом 1918-1922 рр. М.Гудзій був професором Таврійського університету в Симферополі (І.Огієнко в 1918-1920 рр був ректором і професором створеного ним Кам'яненць-Подільського українського університету). І якщо І.Огієнко, вихованець того ж «Семінару російської філології», що й М.Гудзій, із 1920 року до кону днів, не сприйнявши радянщини, був на еміграції й залишився вірним лише (чи, принаймні, переважно) українській мовно-літературній проблематиці, то М.Гудзій не

став опозиціонером до більшовицького режиму, він залишився в СРСР й до кінця земного буття жив у Росії, займаючись дослідженням переважно російського літературного процесу – щоправда, головним чином давньоруського періоду на порубіжжі з літературним процесом українським. З 1922 р. він викладав у московських вишах: 2-му Московському державному університеті (згодом це Московський державний педагогічний інститут), Вищих літературних курсах, Інституті червоної професури, Інституті філософії, літератури та мистецтва ім. М.Чернишевського. Звісно, займався Микола Каленикович і науковими дослідженнями та їхнім оприлюдненням. Наслідком його текстологічних пошуків стала книга «Как работал Толстой» (1936 р.). М.Гудзій створив фундаментальну працю «История древней русской литературы» та пов'язану з нею «Хрестоматию по древней русской литературе» (1938 р.); вони після цього витримали ще шість видань і були перекладені багатьма мовами світу. М.Гудзій написав низку розділів для десяти томної «Истории русской литературы» (1941-1954 рр.). 1942 рік став часом виходу до читачів праці «Лев Толстой» – фактично першої монографії про великого російського письменника.

Багато років М.Гудзій викладав у Московському державному університеті ім. М.Ломоносова (з 1942 р. – із званням професора) [7, с.238-239]. На цьому місці науково-педагогічної праці Миколи Калениковича автор даної розвідки дозволить собі зупинитися дещо детальніше, оскільки мені пощастило, як студентові філологічного факультету МДУ 1950-1955 років, слухати частину курсу російської літератури ХІХ ст. у блискучій інтерпретації професора М.Гудзія. Пам'ятаю, мене особливо приваблювали не стільки етапи виконання викладачем планової програми курсу (це врешті-решт можна було й самостійно засвоїти за допомогою навчальної літератури), скільки цікаві від-

ступи від безпосередньої теми, в яких професор ділився зі студентством своїми текстологічними пошуками. Так, Микола Каленикович розповідав, що при підготовці чергового академічного видання О.Пушкіна він замислився над словами поета щодо давньоруської поеми «Слово о полку Игореве», які традиційно друкувалися у такому вигляді: «Прочие²² не имели все вместе столько поэзии, сколь находится оной в плане ея». – «Я замислився, – розповідав нам М.Гудзій, – при всьому моєму пієтеті відносно «Слова», над тим: а що ж такого особливого у плані (тобто композиції) поеми? Нібито нічого особливого. Тоді я став скрупульозно вдивлятися в пушкінський рукопис з його вельми непростим почерком і таки зрозумів: не «в плане ея», а «в плаче Я.» (тобто «в плаче Ярославны») – і все стало на свої місця» (до речі, після текстологічного відкриття Миколи Калениковича пушкінська стаття друкується вже правильно)...

Крім Москви, де він ще керував відділом давньомуської літератури в Інституті світової літератури ім. Горького АН СРСР (1938-1947 рр.), відділом російської літератури там само (1945-1952 рр.), М.Гудзію довелося деякий час працювати і в педагогічних інститутах Орехово-Зуєва та Свердловська. 1947 року його обрано членом-кореспондентом АН СРСР. 1958 року він видав у Москві дослідження «Литература Киевской Руси и древнейшие инославянские литературы».

Водночас М.Гудзій знаходив час і для досліджень української літератури, за що він 1946 року був обраний дійсним членом АН УРСР. Науковець разом із С.Крижанівським був відповідальним редактором тритомного «Повного видання творів В.Стефаника» (1949-1954 рр.). Протягом 1952-1961 рр. М.Гудзій керував відділом давньої

²² Маються на увазі російські поети XVIII ст..

української літератури в Інституті літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР. У 1953 р. він публікує працю «Література Київської Русі в історії братніх народів» як частину київського колективного видання «Російсько-українське літературне єднання». Він був редактором творів І.Вишенського (1955 р.). 1958 року в Києві було видано колективну працю «Міжслов'янські літературні взаємини», де М.Гудзій був репрезентований дослідженням «Культурні зв'язки українського і російського народів до кінця XVIII ст.». В 1960 р. науковець видав у Києві працю «Українські інтермедії XVII-XVIII ст.» [7, с.239] (зокрема, М.Гудзій дослідив інтермедії автора XVII ст. Я.Гаватовича [8, с.60]). Він був головою редакційної колегії «Повного видання творів Т.Г.Шевченка» в шести томах (1963-1964 рр.), у тому числі відповідальним редактором шостого тому. 1965 року, вже помертвом, в Москві з'явилася книжка М.Гудзія «Традиции литературы Киевской Руси в старинных украинской и белорусской литературах». До сторіччя Миколи Калениковича (щоправда, з дворічним запізненням) у Москві було видано його книжку «Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII-XVIII веков».

Він і в російських, і в українських своїх дослідженнях залишився гідним послідовником В.Перетца, київської школи історичного та порівняльно-історичного літературознавства, текстології, техніки філологічного аналізу, наукового видання першоджерел. У колі наукових інтересів М.К.Гудзія були письменство Київської Русі, здобутки східнослов'янських літератур та їхня історіографія, історія слов'янознавства. Він зажив визнання як дослідник пам'яток давньої літератури: «Слова о полку Игореве», «Задонщини», «Моления Даниила Заточника», «Жития протопопа Аввакума», творчості українських письменників Ф.Прокіповича, І.Котляревського, І.Франка, М.Рильського та

інших. У доробку дослідника – також праці про М.Ломоносова, О.Пушкіна, М.Гоголя, Ф.Тютчева, М.Огарьова, І.Тургенєва. В цілому спадщина Миколи Калениковича становить понад 400 наукових і науково-популярних праць, що було гідно поціновано болгарським орденом Кирила і Мефодія. Та й радянська влада не залишилася байдужою до плідної діяльності М.Гудзія, нагородивши його орденом Леніна і двома орденами Червоного Прапора [7, с.238-239].

Віддаючи певну неминучу данину пануючій в СРСР доктрині (особливо «братній єдності» трьох східнослов'янських літератур при пріоритетності російської), М.Гудзій в цілому був усе життя сумлінним скрупульозним науковцем-дослідником, що створювало йому відповідний імідж не лише в СРСР, а й за кордоном серед українців-емігрантів. Тому цілком закономірним було згадане нами на початку цієї розвідки вшанування І.Огієнком 70-річчя свого соратника по студентських роках та перших наукових кроках і багато в чому одностайно в подальших дослідженнях (інтерес обох до «Слова про Ігорів похід», до творчості І.Вишенського, Т.Шевченка, М.Рильського).

В незалежній Україні також віддають данину пам'яті Миколи Калениковича Гудзія. Один із доказів цього – стаття у №3-4 «Вісника НАН України» за 1995 р. «Він завжди був з Україною» (автор – В.Микитась) [7, с.240].

Список використаних джерел

1. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882-1972: життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 228 с.
2. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічно-хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
3. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларі-

- она). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
- 4 Кононенко Петро. З когорти атлантів: українознавець Іван Огієнко // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ, 2007.
 - 5 Міщук Сергій. Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В.М.Перетца в Україні // Бібліотечний вісник. – 2007. – №4.
 - 6 Більбат Станіслав, Літерат Максим. Письменник мандрує // Літературна Україна – <http://litukraina.kiev.ua/2pysmennymandruje>. html.
 - 7 Ходоровський М.Д. // http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ub/2009_5/p18.pdf
 - 8 Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.

“...ДУЖЕ ЦІННИЙ І ДУЖЕ КОРИСНИЙ ВКЛАД...”

(Іван Огієнко та Іван-Мар'ян Кревецький)

Після того, як 1911 року Іван Огієнко, подолавши певні митарства, став професорським стипендіатом рідного Київського університету Святого Володимира, в нього з'явилися можливості географічно розширити коло своєї наукової філологічної діяльності та спілкування. Зокрема, молодий український учений, підданий Російської імперії, листовно спілкується з галицькими інтелектуалами, які тоді належали до іншої держави – до Австро-Угорської імперії. Серед цих галичан був і Іван Кревецький [1, с.13,181]. Тож варто розглянути основні віхи життя цієї особистості – практично однолітка й тезка І.Огієнка – до того часу і в той час.

Іван-Мар'ян Іванович Кревецький (1883-1940) народився в сільській учительській сім'ї на Львівщині (Жидачівський повіт). Після смерті батька з 1899 р. заробляв приватними уроками, допомагаючи матері виховувати двох менших дітей. Середню освіту отримав 1903 року у Львові (закінчив українську академічну гімназію), причому ще гімназистом переклав на українську мову повість М.Гоголя “Вій” – та переклав так, що цим перекладом зацікавився І.Франко, який опублікував переклад 1902 року. В 1904 р. І.Франко висловлював намір залучити І.Кревецького до співпраці в “Літературно-науковому віснику” та в Українсько-руській видавничій спілці. Рано пов'язав І.Кревецький свою долю з Науковим товариством імені Т.Шевченка й добре показав себе в його лавах, тож протягом 1905-1909 рр. був заступником секретаря історико-філософської секції НТШ, 1909-1914 – секретарем, водночас у 1905-1914 рр. був директором бібліотеки НТШ. А ще плідно

трудився у п'яти комісіях НТШ. У січні 1906 р. виступив на засіданні згаданої секції з науковою доповіддю, а протягом 1906-1914 рр. 14 разів робив доповіді про свої наукові розвідки, у цей же проміжок часу був членом археологічної комісії, за дорученням якої опрацьовував бібліотеки Кракова на тему історії козацтва доби гетьмана Петра Дорошенка. І.Кревецький був переважно істориком, але не цурався й історико-літературознавчих досліджень: 1902 року опублікував працю “Руська пісня польського агітатора з 1848 р.”, 1906 року – розвідку “Українська вірша про Уманську різню”.

Особливо актуальною в наш час є літературознавча розвідка І.Кревецького “Корифей російської критики і українське письменство” (1905). Автор показує, скільки “лютого вогню” вилив проти українства «неистовый Виссарион», який у 30-х рр.. XIX ст. ще «снисходил» до деяких компліментів творам Г.Квітки-Основ'яненка та О.Бодяньського (ці оцінки були настільки “глибокими”, що критик дозволяв собі навіть оцінювати ступінь чистоти української мови, якої він, за власним зізнанням, зовсім не розумів), але в наступному десятиріччі настільки розперезався, що цьому “борцеві проти самодержавства” могли б позаздрити найвідданіші апологети російського царату: він, критикуючи “Ластівку” Є.Гребінки та “Сватане” Г.Квітки-Основ'яненка, висловлює сумнів щодо існування самої української мови (це, мовляв, провінційне наріччя на рівні сибірського) і щодо доцільності існування відповідної літератури; українці, за Белінським, здатні лише танцювати гопака й ходити у світі, елементи цивілізованості в них пов'язані лише з Росією, і поетів українці не можуть мати, бо не належать до великих націй; критик договорився навіть до “права” великих націй тлумити малі, бо таке “право” дається силою. Особливу ж насолоду одержував Белінський, топчучись по Тарасові Шевченку: це, мовляв, кеп-

ський поет, поема “Гайдамаки” – це “кривава м’ясорубка”. Показав І.Кревецький також не вельми прихильне ставлення до української мови та літератури М.Чернишевського та М.Добролюбова, які цінували лише “малоросійську екзотику” та елементи романтики в історії “малоросів” (рецензії на твори Марка Вовчка, Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка). Усе це вельми показово у світлі пізнішої багаторічної радянської пропаганди, згідно з якої «вожді російської різночинної демократії» справили великий прогресивний вплив на творчість згаданих українських письменників.

Помітне місце в доробку І.Кревецького займають літературні огляди, дискусійні літературознавчі статті та рецензії 1909-1911 років, де, зокрема, давалася критична оцінка історико-публіцистичної книжки М.Лозинського “Акт 12 квітня 1908 р. (з портретом Мирослава Січинського)” і у зв’язку з цим ішлося про українське літературне відродження в Галичині. З літературних постатей І.Кревецького-критика особливо зацікавив новеліст С.Ковалів, який, за оцінкою І.Кревецького, розкрив темні сторони “галицької Каліфорнії” (бориславські нафтові копалини) й цим доповнив І.Франка з його “Бориславськими оповіданнями”, а також добре зарекомендував себе як дитячий письменник [2, с.195-198].

У цей період І.Кревецький плідно досліджував історію видавничої справи в Галичині. З його розвідок постає широка панорама публікацій зусиллями Українсько-руської видавничої спілки найкращих здобутків української та (в українських перекладах) світової белетристики: 1903 року побачили світ “Міра за міру” У.Шекспіра, “Поєдинок” М.Коцюбинського, “Марко проклятий” О.Стороженка, “Риболови” С.Коваліва, “Народні оповідання” Марка Вовчка, “Серед степів” П.Мирного, “Перекиньчики” Є.Ярошинської, “Повісти” В.Винниченка, “Хитрий Панько”

Л.Мартовича, “Записки лікаря” В.Вересаєва, “Іліяда” Гомера, “Смерть Івана Ілліча” Л.Толстого, “На дні життя” М.Горького, “Трач” Ф.Достоевського, “Весняні води” І.Тургенєва. Руське педагогічне товариство того ж 1903 р. видало в українському перекладі “Робінзона Крузо” Д.Дефо; в Чернівцях 1903 року було видано “Міщан” М.Горького [2, с.201-202].

Встигав І.Кревецький займатися і збиранням фольклорних матеріалів (І.Франко в об’ємній праці 1906 року “Пісня про правду і неправду” використав зібране Іваном-Мар’яном у рідній Жидачевщині). 1907 р. став часом закінчення філософського факультету Львівського університету. Цього ж року допомагав М.Грушевському редагувати “Літературно-науковий вісник”. І.Кревецький у 1909-1914 рр. виконував обов’язки заступника голови бібліографічної комісії НТШ (інколи головував на її засіданнях [4, с.24]) та секретаря мовної комісії. Він редагував у Львові журнал “Наша школа” (1909-1912). У 1912 р. І.Франко звертався до І.Кревецького як до доброго знавця фондів бібліотеки НТШ. 1913 року І.Кревецький уклав ювілейний збірник до 40-річчя літературно-наукової діяльності І.Франка. Того ж 1913 р., заохочений до історичних студій М.Грушевським, подав до захисту докторську дисертацію, захистити яку завадила Перша світова війна [2, с.189-191]. І.Кревецький брав участь в організації трьохтижневих літніх позауніверситетських (але в приміщенні Львівського університету) курсів, на яких люди могли, серед іншого, дізнатися чимало з царини літератури, й описував практику подібних курсів у різних європейських країнах [2, с.189-192]. В історико-літературознавчій розвідці «Не было, неть и быть не можетъ» І.Кревецький затаврував нищення в Російській імперії зусиллями влади та її цензури української літератури, мистецтва, театру. Автор відтворює хроніку заборон та переслідувань українського театру: з

1889 р. почалася заборона постановки на сцені п'єс із життя інтелігенції, купецтва, міщанства, історичних та побутових з української минувшини (зокрема, це стосувалося драматургії М.Кропивницького, І.Карпенка-Карого, О.Кониського). І.Кревецький на багатому фактичному матеріалі показує, що в російській Україні був суворо заборонений український переклад Святого Письма професора І.Пулюя, заборонялося видавати збірники оповідань та інших матеріалів для дітей, збірки народних пісень, особливо історичної тематики. У праці показано, як цензура ретельно “ви-полювала” з рукописів слова *Україна, український*, втручалася в авторську стилістику, доходючи до комічних правок (у творах Б.Грінченка, В.Самійленка) і щадила лише твори галицьких москвофілів [2, с.195].

Під час свого ректорства в Кам'янець-Подільському університеті І.Огієнко, серед інших справ, опікувався проблемою збереження історичних пам'яток українського народу. Під тиском кам'янець-подільського ректора Міністерство народної освіти 30 серпня 1919 р. видало наказ про створення відповідного органу – Архівної комісії. До її складу поряд з іншими достойниками увійшов і доктор І.Кревецький, і працювала комісія під особистим контролем І.Огієнка та за його безпосередньої участі, її матеріали аналізувалися професорською радою університету [5, с.231].

...Протягом 1923-1925 рр. І.Огієнко опікується питанням книгообміну зі своїми львівськими колегами – активістами Наукового товариства імені Т.Шевченка. У цей час він переслав до бібліотеки НТШ 51 “друк” – книжки, відбитки публікацій, наукові збірники, періодику. Живучи у Варшаві, І.Огієнко прохав галицьких друзів надсилати літературу й до нього; переважно цей обмін здійснювався через І.Кревецького, бо той знову був директором бібліотеки НТШ (1921-1937) [1, с.185; 2, с.189].

Емігрантське життя І.Огієнка в Польщі було важким і непевним. 1925 року йому вдалося видати перший том фундаментального дослідження “Історія українського друкарства”, але в листі до І.Кревецького від 9 листопада 1926 р. І.Огієнко скаржився: “...справа з другим томом моєї “Історії друкарства” стоїть зле. Він майже кінчений, але де друкувати?” [1, с.61]. Звертання І.Огієнка з цим криком душі саме до І.Кревецького було не випадковим: адже ще 6 квітня 1924 р. І.Огієнко виступав на засіданні бібліографічної комісії НТШ у Львові з доповіддю “Іван Хведорович – перший український друкар”, і.Кревецький брав участь у засіданні, обговоренні доповіді та в рекомендації її до друку в журналі “Стара Україна” [4, с.24-25]. На жаль, ні другий том “Історії українського друкарства”, ні ще чотири з запланованих так і не прийшли до зацікавлених читачів. І.Огієнко та І.Кревецький водночас виступали на сторінках “Старої України” з матеріалами книгознавчого та бібліографічного спрямування, гідно репрезентуючи тодішню наукову школу української бібліології [4, с.28]... Пізніше І.Огієнко передає з Варшави І.Кревецькому “Архів Української Студентської Громади” і просить здійснювати опіку над цими матеріалами [1, с.186].

Період між першим контактом І.Огієнка з І.Кревецьким (1911 р.) та їхнім спілкуванням у двадцяті роки ознаменувався у житті І.Кревецького такими подіями. Він видавав у Станіславі 1919 року урядову газету Західно-Української Народної Республіки “Республіка”, після падіння ЗУНР переїхав до Кам’янця-Подільського (І.Огієнка там уже не було), де працював у пресовому відділі при редакції часопису “Стрілець”, організував тут вихід журналу “Українська старовина”. Пізніше повернувся до Львова, був у 1921-1922 рр. заступником голови комісії з історії мистецтва, видавав і редагував у Львові історичний місячник “Стара Україна” (1924-1925).

У контексті нашої теми дуже важливим є той факт, що саме в цей час І.Кревецький двічі рецензував відому книжку І.Огієнка “Українська культура”, яка через свою актуальність перевидавалася в Україні після першої публікації 1918 року. 1923 року І.Кревецький у львівському “Літературно-науковому віснику” таким чином захищав працю І.Огієнка від публічних нападок, викликаних її певною однобічністю (емоційно-публіцистичним захопленням усіма аспектами української культури, яке інколи переважало наукову аргументацію): “...односторонність ця – данина часу і потребі життя, обставин, в яких повстала сама ця книжка. Вона ж продукт бурхливих 1917-1918 рр. на Великій Україні, яка визволялася тоді з-під вікової політичної і культурної гегемонії Москви і для якої власне сей бік МА-люнку проф. Огієнка був дуже актуальний” [3, с.39]. Рецензент відзначав чудово впорядковану бібліографію книжки І.Огієнка, вказуючи на те, що вона розрахована не на науковця, а на кожного залюбленого в українську культуру: “Се найкраще і найцінніше з усього того, що дає книга. Показчики досить повні й дають повну можливість тим, що зацікавляться якимось питанням, докладно ознайомитися з ним на підставі зазначеної літератури. Розуміється, наведена література не має вичерпної повноти, але як для звичайного читача, для якого й призначено книгу, її цілком досить” [3, с.39-40]. Високо поцінував І.Кревецький також мовно-стилістичний аспект Огієнкової “Української культури” з неприйняттям лише деяких слів (це й не дивно, зважаючи на приналежність І.Огієнка та І.Кревецького до дещо різних стихій у межах єдиної літературної мови): “Мова в книжці проф. Ів. Огієнка легка, чиста, була б навіть зразковою, якби не бажання автора вживати іноді незвичайні для нас форми широко розповсюджених слів” [3, с.40]. Наступного 1924 р. в часописі “Стара Україна” І.Кревецький видрукував іще одну рецензію. Ось що

міг прочитати І.Огієнко в цій рецензії про свою працю: “...книжка проф. І.Огієнка дуже цінний і дуже корисний вклад в українську науково-популярну літературу по історично-культурному самопізнанню української нації. Вона безперечно зробила вже багато в тому напрямі – і без сумніву робитиме і далі. Тому треба повітати нове її перевидання та гарячо поручити читачам” [3, с.38-39]. І.Кревецький давав І.Огієнкові й поради щодо бажаних подальших перевидань його праці: “Та в дальших виданнях книжки проф. Ів. Огієнка (теперішнє тільки фотодрук першого!), яких без сумніву зажадає самé життя на Великій Україні, коли там тільки розкріпоститься дещо українське друковане слово, бажано було б перенести більш уваги в малюнку на Захід. Бо велич української культури показується наглядно не так із зіставлення її з нижчими культурно сусідами України, супроти яких вона займала становище безперечно вище, як раніше з зіставлення її з високою культурою Заходу, супроти якої вона стоїть рівнорядною. Має се місце передовсім у найстаршій її добі, княжій, на яку безумовно треба звернути у книжці куди більше уваги... треба конче поширити поняття української культури з вузьких рамок українського етнографізму до ширших – української землі і держави. Тоді в огляд української культури мусять увійти також культури всіх етнічних груп, що живуть або жили на Україні. Така географічно-державна концепція прийнята віддавна на Заході, особливо у відношенню до давніших історичних періодів. Час найвищий, щоб прийняли її і в нас, на Україні” [3, с.39].

...А між тим І.Кревецький активно публікувався в “Записках” НТШ (кілька десятків розвідок – переважно з історії Галичини), у “Львівському науковому віснику”, “Українсько-руському архіві”, “Житті і знанні”, “Галицькому голосі”, “Ділі”, “Неділі”, “Громадському віснику”, “Новій зорі”, “Раді”, “Історичному віснику”, “Бібліотечних

вістях”, “Українському книгознавстві”. У 1925 р. він знову був заступником секретаря історико-філософської секції НТШ, заступником голови комісії з історії мистецтв та голови бібліографічної комісії [2, с.189-190]. У 1935 р. І.Кревецький мав відношення до звільнення з-під конфіскації першого тому книги М.Грушевського “Історія української літератури”, до підготовки у 1936 р. наукового збірника, присвяченого М.Грушевському [2, с.101].

Той, хто цікавився життєвим шляхом і доробком І.Огієнка, знайде тут, поза сумнівом, багато спільного з тим, що пережив, зробив і залишив нащадкам І.Кревецький, і зрозуміє, що їхні стосунки диктувалися не тільки праматикою обставин, а і взаємною симпатією, повагою та однодумством.

Доробок Івана-Мар'яна Кревецького в сучасній Україні ще дуже мало відомий. Замовчуванню його дуже “допомогло” довгочасне панування радянської влади, яка, звісно, не могла подарувати галицькому науковцеві його пасажів щодо нахабної антиукраїнськості обоюдованого советами В.Белінського, щодо України у 1917-1918 рр., “яка визволялася тоді з-під вікової політичної і культурної гегемонії Москви”, щодо того часу у Великій Україні, “коли там тільки розкріпоститься дещо українське друковане слово”. Піонерами популяризації спадку І.Кревецького в незалежницький час можуть вважатися професори І.Крупський та В.Качкан. Широко використана в нашій розвідці праця останнього (1998) містить справедливі сентенції: “Де-не-де визбируємо крупинки відомостей про життя і потужну наукову діяльність цієї непересічної постаті. Прикро, що жоден учений з існуючих кафедр історії України університетів та педагогічних інститутів так і не спромігся бодай на повідомлення на вузівських конференціях; шкода, що жоден аспірант з українознавчих дисциплін дотепер не зорієнтований на таку постать, як І.Креве-

цький” [2, с.189]; “...І.Кревецький залишив значний дорожок нам, і фахівці з багатьох галузей наук повинні докласти зусиль до вивчення цього надбання та введення його у науковий обіг” [2, с.205]. Можна сподіватися, що ці зусилля допоможуть пролляти додаткове світло на спілкування двох визначних українських патріотів-інтелектуалів, двох ровесників, двох Іванів Івановичів – Огієнка та Кревецького.

Список використаних джерел

1. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). 1882-1972: життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
3. Ляхоцький Володимир. Дискусія навколо книжки І.Огієнка “Українська культура” та розмежування протиборних доктрин у духовному поступі українського народу (до 85-річчя від дня першої публікації) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Вип. I. - Кам'янець-Подільський, 2003.
4. Черниш Наталія. Іван Огієнко і бібліографічна комісія Наукового товариства ім.. Шевченка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. - Кам'янець-Подільський, 2006.
5. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському нполдові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.

СТРАЖДАННЯ Й БАДЬОРІСТЬ ДУХУ (Іван Огієнко та Олександр Олесь)

Зустріч інтелектуалів, навіть особисто не знайомих, на шпальтах одного друкованого видання – це вже знайомство, хай певним чином і віртуальне, така зустріч дає можливість побачити поруч із собою однодумця (якщо маєш потребу знайти його)... Саме подібне знайомство відбулося в Івана Огієнка, студента історико-філологічного факультету Київського університету Святого Володимира, коли він із 1906 року розпочав і декілька років продовжував друкувати свою публіцистику в новоствореній українській щоденній газеті “Рада”; він побачив на її сторінках, поряд із матеріалами Д.Дорошенка, М.Старицької-Черняхівської, Б.Грінченка, С.Єфремова, С.Петлюри, М.Грушевського та белетристикою С.Черкасенка, В.Винниченка, С.Васильченка та інших, художні твори Олександра Олеся [1, с.45].

Що являв собою на той час Олександр Олесь (справжнє прізвище – Кандиба), що міг знати про нього Іван Огієнко? Олександр Іванович народився 1878 року (тобто був на чотири роки старшим за І.Огієнка) в містечку Білопіль (Крига) на Сумщині в родині колишніх чумаків і кріпаків. Закінчив Харківський ветеринарний інститут, студентом якого побував 1903 року на відкритті пам’ятника І.Котляревському й зустрівся з Б.Грінченком, М.Коцюбинським і Лесею Українкою. Працював статистиком у Харкові, потім – за фахом – ветеринарним лікарем у Києві (на бойнях). Вірші друкував із 17 років,

Перша збірка поезій – “З журбою радість обнялась” – вийшла в Петербурзі 1907 року, тобто в час, який нас цікавив. Як пізніше зазначив М.Зеров, “Олесью не довелося завойовувати своєї поетичної слави. Вона сама прийшла до

нього на другий день після виходу з друку першої книжки його поезій” [4, с.687]. “Журба і радість – ці два стани людських почуттів, переконань і настроїв - ...стали ідейно-емоційною домінантою всієї Олесевої творчості. Вони відбивали і суспільні контрасти доби, і загальнолюдські почування: любов і ненависть, окрилення й згасання, надію й зневіру, страждання й бадьорість духу. Трагічне й ліричне злилось тут воєдино; контрасти й антитези, найбільш притаманні метафоричній поезії бароко, знайшовши нове життя на початку ХХ ст., нуртували в Олесевих рядках” (Р.Радишевський) [4, с.689].

Друга книжка спочатку мала назву “Будь мечем моїм” – у відповідності до програмової поезії, де був заклик:

О слово! будь мечем моїм!

Ні, сонцем стань! вгорі спинися,

Осяй мій край і розлетися

Дощами судними над ним. [4, с.690].

Але царська цензура побачила небезпеку в такій воєвничій назві книжки поета-українця, та ще за умов революції, яку він вітав, переклавши українською мовою “Марсельезу”, “Сміло у ногу рушайте” та “Варшав’янку”, і з сумом відгукнувся на її поразку алегоричною поезією 1905 року “Айстри”, в якій, втім, була й нотка оптимізму: “Опівночі айстри в саду розцвіли”, але...

І вгледіли айстри, що вколо – тюрма...,

І вгледіли айстри, що жити дарма, –

Схилились і вмерли... І тут, як на сміх,

Засяяло сонце над трупами їх!

Цензура заборонила книжку, і збірка О.Олеся побачила світ у 1909 р. під нейтральною назвою “Поезії. Книга II”. Автор виявився ліриком-символістом з романсовим звучанням та щирістю поезій (за оцінкою М.Грушевського, “найсильнішим представником українського символізму” [4, с.688]; у нью-йоркському дослідженні Д.Чижевського

“Історія української літератури” 1956 року О.Олесь також потрактований як представник символізму [11, с.258]) і, чого й боялася цензура, співцем української національної революції [2, с.291; 3. с.192; 4, с. 647, 687-690]:

*Биймо у дзвони, кличмо до зброї,
Скиньмо з народу гнітюче ярмо!
Хай ми поляжем в кривавому бої,
Смертю своєю життя ми дамо:
Щастя і долю,
Землю і волю,
Волю рабам,
Рівність братам! [4, с.688].*

І.Огієнко, очевидно, стежив за подальшою творчістю О.Олеся. Поет продовжував випускати у світ свої твори: “Поезії. Книга III” (1911), “Драматичні етюди. Книга IV” (1914), “Поезії. Книга V” (1917) [3, с.192]. 1912 року О.Олесь побував у Австрії та Італії, там зустрічався з І.Франком та О.Кобилянською [14, с.615]. Друкувався О.Олесь і в українських виданнях Німеччини під час Першої світової війни, розрахованих на українських військово-полонених [10, с.173]. У цей період лірика О.Олеся органічно поєднувала культ краси і прагнення до визволення рідного краю (“Яка краса, відродження країни!” [11, с.142]).

У драматургії він виявився новатором з неоромантичною концепцією, з використанням фольклорно-міфологічного матеріалу. Скажімо, в Олесевому драматичному етюді “По дорозі в казку”, подібно до “Осінньої казки” Лесі Українки, протиставляється сірій буденщині високе поривання людини, а головний герой схожий на горьківського Данко [4, с.690-691]. Драматургічна творчість належить до спільних рис белетристики І.Огієнка та О.Олеся, яку, подібно до аналогічної творчості Лесі Українки, В.Винни-

ченка та С.Черкасенка, дослідники характеризують як інтелектуальну драму, драму ідей [1, с.181].

Доказом уваги І.Огієнка до творчого доробку О.Олесь є те, що у підручнику “Рідне письмо” 1918 року автор як ілюстративно-дидактичний матеріал використав поезії Олександра [5, с.60]. Таким же доказом є й те, що у відомій праці 1918 року “Українська культура” І.Огієнко серед «молодших українських письменників» першим подає О.Олесь з показовим підписом під портретом: “О.Олесь (Олександр Ів. Кандиба, род. 1878 р., видатний український лірик” [6, с.224].

Наступний період спілкування І.Огієнка та О.Олесь, які опинилися на чужині (Олесь виїхав 1919 року як член дипломатичної місії УНР до Відня, до України (вже радянської) не повернувся, жив і в Будапешті, і в Берліні, земне життя завершив в окупованій нацистами Чехословаччині, похований у Празі [2, с.291; 14, с.615]; Огієнко опинився 1920 року разом із урядом УНР у Польщі), охоплює 1933-1937 рр., коли І.Огієнко на території Польщі випускав щомісячні українські журнали “Рідна мова” та “Наша культура”, гуртував навколо цих видань найкращих інтелектуалів-співвітчизників, які опинилися, як і він, в еміграції, і всілякими засобами пропагував їхню творчість. Так, опублікувавши впродовж цих чотирьох років у 39 числах “Рідної мови” черговий посібник для школярів – “Рідне слово. Початкова граматики української літературної мови (для першого року навчання й самоуків)”, – професор-видавець у цьому посібнику, як це він робив і 1918 року, за допомогою добраного ним мовного матеріалу знайомив учнів з іменами корифеїв української літератури, серед яких був і О.Олесь, тим паче що він добре показав себе і як автор творів для дітей [7, с.165]. І не просто з іменами: на цих творах І.Огієнко прагнув виховувати художні смаки читачів, показати милозвучність, багатство справжньої ук-

раїнської мови, позбавленої діалектизмів та чужомовних кальок [9, с. 52].

І.Огієнко, замисливши створити при “Нашій культурі” високодосвідчену, компетентну наукову редакційну колегію, надіслав пропозицію очолити відділ красного письменства, серед інших, і О.Олесь [7, с.182; 8, с.300]. У першій же книзі журналу за 1935 р. було надруковано надіслану ним поезію “Переселенці” [7, с.186, 345], у п’ятій – твір “Поеми кращої за дерево немає” [7, с.190, 348]. Долаючи емігрантські марноти й заздрощі, зокрема закиди в листах відносно того, що О.Олесь, мовляв, ніякий не поет, І.Огієнко гідно й послідовно закликав таких докорювачів: “Творімо українську культуру всіма силами нації” (однойменна стаття в книзі шостій за 1935 р.) [7, с.195, 350].

У цей еміграційний період співробітництва двох яскравих особистостей – видавця й поета – О.Олесь виявив себе різнобічно – і як сатирик (збірник “Перезва”, 1921), і як дитячий поет-казкар, і як автор книжок “Чужиною” (1919), “Княжі часи. Минуле України в піснях” (1930), “Кому повім печаль мою” (1931), і як перекладач, і як автор пісень (понад 80 відомих композиторів різних країн, зокрема українські М.Лисенко, Я.Степовий, К.Стеценко, С.Людкевич, А.Кос-Анатольський, поклали на музику його тексти [2, с.291; 3, с.192; 15, с.173]). При всьому цьому розквіті таланту еміграцію О.Олесь переносив важко, водночас розуміючи й неможливість повернення на окуповану більшовиками Україну; в поезії 1925 року “Коли б я знав, що розлучусь з тобою...” він розповідає про трагедію митця на рідній землі та страждання від вимушеної розлуки з нею:

*Я попрощався б хоч з тобою,
До лона рідного припав,
Прислухався б до шуму трав*

І зник... [3, с.193].

В одному з листів І.Огієнка до директора Національного музею у Львові І.Свенціцького від 7 вересня 1935 р. згадується, серед інших, ім'я О.Олеся.

Творчість О.Олеся була предметом уваги літературної критики як в еміграції, так і в радянській Україні – зокрема, у працях М.Зерова [11, с.172]. Інколи і там, і там оцінки збігалися. Так, щойно згаданий трагізм емігрантської творчості О.Олеся разом з його несприйняттям більшовицького “раю” в Україні давали привід радянським критикам оголошувати поета декадентом [10, с.116], але ж і Д.Донцов вбачав у творчості О.Олеся змирення з підневільністю й замкнутість на почуттях суму й милосердя [11, с.187]. Книжки О.Олеся опинялися в радянських спецховищах як небезпечна продукція “заклятого ворога революції” [11, с.198, 248]. Та й важко було не зарахувати до ворогів нівелюючого “інтернаціоналізм” поета, який (і зовсім не по-декадентськи) провіщав (з біблійною, як у І.Франка, символікою) Україні національну волю:

*Вірю я, що обороне
Сам себе мій рідний край...
О мій велетню Самсоне,
Пути розривай!*

Та нас перш за все цікавить думка І.Огієнка про О.Олеся. Осмислюючи вже після відходу Олександра Олеся його внесок у розвиток української літератури – перш за все в мовно-стилістичному аспекті – І.Огієнко у праці 1949 року “Історія української літературної мови” з незмінною повагою зазначав: “Олександр О л е с ь (Олександр Іванович Кандиба, 1878-1942²³), родом з Слобожанщини, ...завжди дбав про добірливу мову, хоч на його мову критика нападала ще в Києві” [9, с.285]. А що О.Олесь

²³ Так в автора. Насправді рік смерті – 1944. – М.Л.

тремтливо й відповідально ставився до рідного слова, свідчить його поезія, частково вже цитована нами:

*О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.
О слово рідне! Шум дерев!
Музика гір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...*

Між поетичною творчістю І.Огієнка та О.Олеся сучасні дослідники знаходять певні паралелі – наприклад, в образі здатного зцілювати чудодійного Євшана [18, с.162-163].

Незалежна Україна радо приймає у свої материнські обійми творчий доробок і Івана Огієнка, і Олександра Олеся. Нині творчість Олександра Олеся включено до програми вивчення української літератури в початковій [17, с.43,120,144,148,306] та в середній школі [12, с.151]. Його поезії та відомості про його творчу біографію знайшли своє місце в хрестоматіях [13, с. 257-285; 14, с.615-630], у навчальних посібниках [15, с.173-180; 16, с.43-45]. Це повернення ще триватиме.

Список використаних джерел

1. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”: штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. – Кам’янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
2. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів: історія, культура, народознавство, діаспора, географія. – Донецьк: Стакер, 2001. – 496 с.
3. Великий довідник школяра: гуманітарні науки. – Частина 1. – Харків: Школа, 2004. – 528 с.

4. Новий довідник: українська мова, українська література. – Київ: Казка, 2006. – 864 с.
5. Кучерук О. Іван Огієнко – оборонець рідномовної школи // Кожному мила своя сторона. – Житомир: Журфонд, 1997.
6. Огієнко Іван. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. – Київ: Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918. – 272 с.0
7. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Ларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
8. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Ларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
9. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
10. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – першої половини XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
11. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
12. Пультер Станіслав. Живе слово про незабутніх // Волинь-Житомирщина. - 2'98. – Житомир, 1998.
13. Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. – Книга перша. – Київ: Рось, 1994. – 704 с.
14. Українська література: хрестоматія, 10 клас. – Харків: Ранок, 2004. – 752 с.
15. Українська література: посібник для старшокласників і абітурієнтів. – Київ: Либідь, 1996. – 368 с.
16. Українська література: зразки відповідей... 11 клас. – Київ: Школа, 2000. – 64 с.
17. Скрипченко Надія, Савченко Олександра. Читанка: підручник для 3 класу чотирирічної початкової школи... – Київ: Освіта, 1992. – 368 с.
19. Погребенник Володимир. Художня дикція “пізнього” Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник

(серія історична та філологічна). – Випуск VII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010.

“ТИ ЗВІДТІЛЬ, З ДАЛЕКОЇ МОЄЇ УКРАЇНИ...”

(Іван Огієнко та Спиридон Черкасенко)

Заочне знайомство Івана Огієнка та Спиридона Черкасенка відбулося у 1906 р. на сторінках новоствореної (дозволеної царатом в умовах тодішнього революційного піднесення) щоденної української газети “Рада”, перший номер якої побачив світ 15 вересня. В автобіографії І.Огієнка читаємо: “1905. XI. Ог. розпочинає писати по-українському. В київській пресі містить дописи, замітки, рецензії й т.ін. Співробітник київської “Громадської Думки”, згодом “Ради” [5, с.14]. Вже в 37-му та 47-му числах “Ради” за 1906 р. було опубліковано статтю студента І.Огієнка “Молоде й старе покоління на селі”, і творче співробітництво його з газетою тривало й далі – аж до публікації “Нариси з духового життя наших селян” 1913 року. На шпальтах цього ж часопису протягом усього часу його існування серед поважних авторів друкував свої твори і С.Черкасенко [1, с.45-50], який не набагато (на шість років) був старший за І.Огієнка й незадовго до цього, в 1904 р., вперше вийшов на літературну стежу як автор поезій та оповідань [2, с.445-446].

Більш тісні контакти між І.Огієнком і С.Черкасенком зав’язалися вже в пору іншої революції, у 1917-1918 рр., коли обоє стали освітніми діячами молодії, щойно поставлої Української Народної Республіки. Вони в той час видавали свої сили пропаганді української мови у школах: С.Черкасенко – як автор підручника “Найпотрібніші правила правопису”, І.Огієнко – як автор підручника у двох частинах “Рідне писання”, який, за оцінкою видавничої комісії Міністерства освіти, через свою патріотичність “сильно впливає на національну свідомість дітлахів, більшість яких часто в перший раз оце тепер бере до рук україн-

ського шкільного підручника” [3, с.68]. С.Черкасенко серйозно займався близькою І.Огієнкові проблемою не-внормованості тогочасної української мови й писав із цього приводу: “Безладдя, яке панує тепер в українській орфографії і термінології, – це суще прокляття для сучасних упорядників шкільних книжок і підручників: що ні видавництво, що ні письменник, – то й відмінний правопис, і не знаєш, за ким йти, чого додержувати...” [4, с.60]. І.Огієнко був одним із офіційних співробітників щомісячника “Вільна українська школа”, що виходив із вересня 1917 р. і редагувався С.Черкасенком; І.Огієнко, можливо, залучав до співпраці з журналом інших авторів, здійснював матеріальну допомогу видавництву, надрукував у журналі рецензію [3, с.79].

Та в цей час І.Огієнко поціновував С.Черкасенка не лише як патріота-освітянина, а й як помітного белетриста, тому й презентував його портретно у книжці 1918 року “Українська культура” під рубрикою “Молодші українські письменники” з такою короткою характеристикою: “Спиридон Черкасенко (род. 1876 р.), український письменник і драматург” [6, с.224].

Обидва наші “фігуранти”, уродженці й діячі Наддніпрянської України, приблизно водночас емігрували звідти на Захід: С.Черкасенко 1919 року виїхав до Відня [2, с.446], а І.Огієнко опинився в Польщі 1920 року разом із урядом УНР як його міністр і головноуповноважений, не чекаючи нічого доброго від більшовицького режиму.

1922 року між І.Огієнком як автором-науковцем (та ще й пропагандистом праць своїх колег) і С.Черкасенком як видавцем намітилися епістолярні контакти, про що свідчить наступний лист від 12-13 березня із Тарнова:

«До Високодостойного Пана С.Черкасенка
Високодостойний Пане Добродію!

Трудно мені писати Вам щось про умови друку церковних книжок, коли не знаю Ваших умов. Дуже прошу повідомити мене, на яких умовах купували Ви книжки у інших авторів. Я такої думки, що автору повинно дати не менше 15% з продажної ціни книжки; заотим в деяки[х] державах гарантують таку ж саму платню. Врешті сподіваюсь, що Ви не заплатите нам менше, ніж іншим авторам. Праця прив[ат]-доц[ента] П.Табинського може бути цілком закінченою за два-три тижні.

Між іншим, я написав велику і солідну працю: «Український правопис. Правила і Словник». Шукаю Солідного видавця.

З сердечним привітом Професор *І.Огієнко*» [13, с.181].

Наступний етап плідного спілкування І.Огієнка та С.Черкасенка постає у 30-ті роки, коли Іван Іванович став видавцем-редактором на території Польщі двох українських журналів: “Рідна мова” й “Наша культура”. І якщо 1917 року І.Огієнко, як уже зазначалося, друкувався в журналі “Вільна українська школа”, редагованому С.Черкасенком, і входив до складу працівників цього видання, то в 30-ті роки все було навпаки: С.Черкасенко став одним із активних авторитетних авторів Огієнкових часописів [3, с.139, 186]. Так, у “Рідній мові” 1936 року С.Черкасенко виступив з першодруками і як поет (поема “Наша твердиня. Серед малечі” про українську мову), і як прозаїк (уривки з історичних романів “Пригоди молодого лицаря”, 1936, і На полі Килиїмським”, 1939) [1, с.85; 4, с.387]. Взагалі “журнал з номера в номер друкував заангажовані високим патріотичним змістом твори С.Черкасенка...” [1, с.88].

І.Огієнко включив С.Черкасенка (звісно, не без його згоди) до проекту складу Редакційної наукової колегії “Нашої культури” з питань красного письменства [3, с.182; 4,

с.300; 7, с.20, 26]. С.Черкасенко вітав народження на еміграції ще одного українського часопису й шанобливо писав до І.Огієнка (лист цікавий ще й висловленими в ньому поглядами на критерії вартісності художнього твору та критерії видавничої політики):

“Ваша несподівана звістка про можливість появи нового місячника “Наша Культура” справила мені величезну приємність, і то тим, що на чолі його стоятимете Ви. Це ж запорука, що автора не питатиметься – како віруеш політично, а звертатиметься увагу на самий твір, на його мистецьку чи наукову вартість та на добру літературну мову, цебто на те, чим у нас не може похвалитися жоден часопис.

3.III.1935. **Спиридон Черкасенко** [1, с.108].

У портфелі щойно започаткованої 1935 року “Нашої культури” вже була історично-родинна драма С.Черкасенка “Вельможна пані Кочубеїха”, яку І.Огієнко випустив окремим виданням у серії «Бібліотека “Нашої культури”» [5, с.107; 3, с.198]. На сторінках цього журналу 1935 року побачили світ твори С.Черкасенка “Сонце з України”, “Померлі душечки (Записки одчайдушного)”, “Євшан-зілля”, “Триліси” [3, с.190, 345, 348]. Того ж року С.Черкасенко видрукував у журналі поезію “Сонце з України”, в якій були просякнуті непідробним болем слова:

*Щоранку я вітаю Сонця схід,
Я жду його ще з ночі, як омани...
Встаю, кричу назустріч:
“Ти звідтіль,
З далекої моєї України,
Де виє ще червона заметіль
Свої пекельні, дикі “октябрини”!* [1, с.106].

Ім'я С.Черкасенка фігурувало в листі І.Огієнка до директора Національного музею у Львові І.Свенціцького від 7 вересня 1935 р..

І коли до видавця-редактора надходили звернення окремих емігрантів, яких тягнуло до розбрату, із заявами відносно того, що С.Черкасенка не можна вважати справжнім письменником, то І.Огієнко з гідністю закликав таких “поціновувачів”: “Творімо українську культуру всіма силами нації” [3, с.195].

Дуже цінував І.Огієнко С.Черкасенка як взірцевого представника соборної української літературної мови наддніпрянського зразка й пізніше згадував: “Його мову я описав у своїй праці “Сучасна українська літературна мова”, Варшава, 1936 р., а також “Каменяр всеукраїнської літературної мови” // “Рідна Мова”, 1937 р., с.139-140” [8, с.285]. Про цю повагу, з якою І.Огієнко, редактор “Рідної мови”, ставився до С.Черкасенка, так пише сучасна дослідниця: “Особливо плідною була участь у журналі Спиридо-на Черкасенка, улюбленого і високошанованого Огієнком автора. У привітанні з нагоди 60-річчя С.Черкасенка (“РМ”. – 1937. – Ч.3) І.Огієнко називає його Каменярем всеукраїнської літературної мови, творцем найкращих зразків духовної творчості, “найяснішим щирим світильником, що сонцем говорить і світить у нашій літературі” [1, с.85]. “Як надзвичайно цінне відзначав Огієнко те, що еміграція з Великої України (передусім він сам, Л.Білецький, С.Черкасенко...) не лише посилила “наукову західно-українську еліту”, а й через “Нашу Культуру” допомагала науковій еліті знайти трибуну і здобути сферу впливу на українське громадянство (за винятком радянської України, де журнал не міг, зрозуміло, поширюватись), сприяти відродженню нації” [1, с.87].

І.Огієнко знайшов місце для вже спочилого соратника у своїй узагальнюючій праці 1949 року “Історія української літературної мови” – зрозуміло, в лінгво-стилістичному ключі. Відзначивши драматургію М.Кропивницького та І.Карпенка-Карого (Тобілевича) й зауваживши, що “мова

їхніх творів – мова народна, але часто нечиста й невироблена, – вони були більш артистами, аніж творцями літературної мови”, автор продовжив: “Але в творах пізніших наших драматургів... мова набула вже зразкової літературної форми”; серед цих “пізніших” поряд із М.Старицьким і Л.Старицькою-Черняхівською названо С.Черкасенка [8, с.242-243], Такий же мовознавчий (а до того ж і літературознавчий з біографічними елементами) дифірамб читаємо й далі: “Українська поетична форма й мова сильно зростає в творах... Спиридона Черкасенка (1876-1940) – поета і драматурга, що завжди пильнував про культуру своєї мови, родом з Херсонщини” [8, с.284-285].

Не припиняв І.Огієнко пропагувати поетичний доробок С.Черкасенка й у 50-ті роки, коли він уже в Канаді, у Вінніпезі, видавав часопис “Слово істини”. Так, у числі 3 за 1952 р. було видруковано вірш С.Черкасенка “Українським робітникам” [3, с.254, 630]. Ось ця поезія, написана ще 1935 року і сповнена потужного національного заряду й водночас гіркоти:

*Тримайтеся свого, куди б не повели
Вас мудрі ті, не вами складені, програми!
Хоч їм покірні ви, як у ярмі воли,
Та все блукаєте без долі манівцями.
В червоній за́граві ви зовсім очманіли
І геть відкинувши свій рідний ідеал,
Обманені, все зіпаєте, що є сили
Для дурнів створений “інтернаціонал”.
Новому катові б’єте за те поклони,
Що в ваших головах вчинив розгاردіяш...
Вам шлях один – у рідний край, де рідна мова,
В них правда вся, вся сила, воля і життя!”*

[1, с.118].

Багато що поєднувало, зближувало двох свідомих українців. Обоє були діячами УНР, борцями за соборну укра-

їнську літературну мову й ревними її творцями. Обоє були поетами, і в обох, як вищий прояв національної високості, деякі поезії стали народними піснями: в І.Огієнка – “Не питай, чого в мене заплакані очі...”, в С.Черкасенка – наступна, в якій українська пісенна лірична традиція поєднана з козацько-визвольною аурою:

*Ой чого ти, дубе,
На яр похилився?
Ой чого, козаче,
Не спиши, зажурився?
Гей, мене чарують
Зорі серед ночі,
Не дають заснути
Серцю карі очі.
Гей, лети, мій коню,
Степом і ярами,
Розбий мою тугу
В бою з ворогами [10, с.75-76].*

Обоє були драматургами, і обоє у своїх драмах осмислювали фундаментальні витоки християнства та його моральні підвалини [11, с.268-283] (обох вважають майстрами інтелектуальної драми, драми ідей [1, с.181]). Обоє були видавцями-редакторами, а також педагогами-просвітниками з неприкритим національним спрямуванням [9, с.219]. Радянський істеблішмент не сприймав Спиридона Черкасенка, як і Івана Огієнка. Та й як могла простити більшовицька система Спиридонові слова про те, що “**вие ще** червона заметіль”, про «пекельні “октябрини”», про «для дурнів створений “інтернаціонал”»... Невипадково “честі” бути забороненими, викресленими з духовного життя України Огієнка та Черкасенка удостоїв разом Голловіт (цензурне управління) спеціальним розпорядженням, адресованим перш за все до редакцій засобів масової інформації, видавництва, просвітницьких організацій (у

цьому заборонному списку були й інші “крамольники” – найяскравіші патріоти України) [4, с.17].

Поволі, але все-таки слідом за І.Огієнком посмертно приходить – повертається – С.Черкасенко в незалежну Україну. Одним із свідoctв цього повернення є хоча б наступна коротка довідка (з портретом) сучасного видання, адресованого учнівству та студентству, яка доповнює фак.-ти, викладені нами:

“ЧЕРКАСЕНКО Спиридон (псевд. – Петро Стах, Провінціал; 1876-1940), письменник, педагог. Народився на Херсонщині. Після закінчення вчительської семінарії вчителював по шахтарських селищах Донбасу, зокрема на Лідіївському руднику (зараз Донецьк). У літературі вперше виступив у 1904 р. Писав вірші (збірник “Хвилини”), оповідання (збірник “На шахті”), п’єси (“Хуртовина” та ін.). Відображав соціальні мотиви, бунтарські настрої, розвивав тему шахтарського життя. Разом з тим в поезії утверджував почуття ніжності, зачудування природою. Його вірш “Тихо над річкою” (музика П.Батюка) став народною піснею (за радянської влади виконувався без називання автора твору). Найвищими досягненнями митця стали трагедійна драма “Про що тирса шелестіла”, в центрі якої знаходиться образ славного козацького ватажка І.Сірка, і неоромантична “Казка старого млина” – своєрідний ревієм за втратою під тиском промислового освоєння первісної степової природи півдня України, щирих людських відносин. Автор ряду історичних драм (“Коли народ мовчить”, “Северин Наливайко”, “Ціна крові” та ін.).

У 1919 р. за завданням уряду УНР виїхав до Відня у справі видання підручників для шкіл. У радянську Україну не повернувся. Помер і похований у Празі. До кінця 1980-х років його ім’я та творчість були під заборонаю згідно зі спеціальним розпорядженням цензурної установи – Головліту – разом з ім’ям і творчістю Івана Огієнка [12, с.9].

У 1990 р. вийшла друком збірка віршів “Спиридон Черкасенко. Поезії” (упорядник – О.Бабишкін), у 1991 – твори у 2-х томах (упорядник – О.Мишанич)” [2, с.445-446].

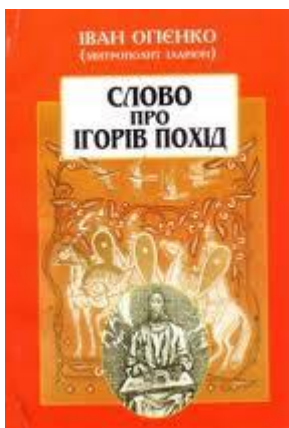
Список використаних джерел

1. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”: штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. - Кам’янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
2. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.
3. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
4. Тимошик Микола. “Лишусь навіки х чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег–Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 648 с.
5. Огієнко Іван. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
6. Огієнко Іван. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. – Київ: Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918. – 272 с.
7. Опанасюк Олесь. Рідне мово на чужині: Іван Огієнко – редактор і видавець. – Житомир: Перевесло, 2004. – 48 с.
8. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
9. Лисак Віра. Особливості родинного виховання у педагогічній концепції Івана Огієнка та їх актуальність у наш час // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск II. - Кам’янець-Подільський, 2005.
10. Білий цвіт на калині: пісенник. – Київ: Спалах ЛТД, 1995. – 544 с.
11. Кудрявцев Михайло. Плоди відступництва: до проблем художніх інтерпретацій євангельського мотиву

// Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск IV. – Кам'янець-Подільський, 2007.

12. Тимошик Микола. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. – Київ: Заповіт, 1997. – 232 с.

13. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968). – Том другий. – Київ, 2001. – 478 с.

«КОЖЕН ПРАЦЮЄ НЕХАЙ ХОЧ ДЛЯ РІДНОГО ТІЛЬКИ НАРОДУ...»

(Іван Огієнко та Володимир Самійленко)

Іван Огієнко у своїй відомій праці 1918 року “Українська культура” серед портретно репрезентованих найкращих письменників, які своїм талановитим художнім словом взяли участь у піднесенні на гідний рівень національної культури і які на той час уже відійшли (Олександра Чубинського, Євгена Гребінки, Володимира Олександрова, Леоніда Глібова, Якова Щоголіва, Олекси Стороженка, Бориса Грінченка, Олександра Кониського, Михайла Коцюбинського, Михайла Старицького) виділив місце і для свого живого сучасника – українського поета-сатирика (характеристика, дана І.Огієнком) Володимира Самійленка [1, с.114-115]. Цей виняток свідчить про те, що професор-філолог І.Огієнко високо поціновував літературну творчість свого старшого товариша. Саме **товариша**, бо ще в роки навчання І.Огієнка на історико-філологічному факультеті Київського університету (1903-1909) В.Самійленко входив у літературно-мистецьке коло духовних друзів, знайомих, приятелів студента [2, с.12]; він вплинув на те, що студент-другокурсник І.Огієнко став співпрацювати з прогресивною щоденною газетою “Громадська думка” [21, с.277]. Слід врахувати й те, що І.Огієнко сам активно віршував – щоправда, не в сатиричному, а в ліричному та патріотичному ключі, однак і у В.Самійленка цей ключ був майстерно розроблений. В.Самійленко (1864-1925 рр.) закінчив (але без складання випускних іспитів) той самий історико-філологічний факультет Київського університету Святого Володимира, що й І.Огієнко, але, зрозуміло, значно раніше; протягом 1893-1900 рр. працював у Чернігівському гу-

бернському земстві, де приятелював із сім'єю Грінченків [6, с.61-67]. Перші поезії надрукував у львівському журналі “Зоря” 1886 року, виявивши себе вже зрілим майстром слова [14, с.223]. На час Огієнкового студентства був автором поетичних книжок “Герострат” (1889), “З поезій Володимира Самійленка” (1890), “Україні” (видання 1906 року зусиллями Івана Франка та 1909) [3, с.46]. Принагідно процитуємо І.Франка як видавця Самійленкової збірки: “Нема такої народної болячки, яка б не збудила відгуку в його серці, яка б у тім чудотворнім серці не скристалізувалася в ясну, чисту перлину – перлину правдивої поезії” [15, с.226]. І про поезію В.Самійленка “Українська мова” (1885) великий Каменяр писав: “Де знайшов секрет той мови Самійленко, не можу зміркувати, та що сей секрет не дався йому даром, що він не лише відчував, але й глибоко обдумував проблеми культурної української мови, на се маємо найкращий доказ у його поезії “Українська мова”, що також належить до найкращих його творів...” [14, с.226]. 1894 року В.Самійленко видрукував поезію “Пам'яті Л.Н.Глібова” [5, с.58]. І.Огієнкові, початкуючому поетові, були близькі пафос та тематика таких поетичних творів В.Самійленка, як “Ельдорадо” та “Як то весело жить на Вкраїні” (1886), “Патріота Іван” (1888), “На печі (Українська патріотична дума)” (1898), “Мудрий кравець” (1905), “Невдячний кінь” (1906), “Дума-цяця” (1907), де тавруються псевдопатріотизм, розрив між словом і ділом, між реальним життям та урядовими деклараціями і “свободами”, панська “доброта”. Драматичною поемою “Чураївна” (1894) він започаткував тему, яку в наш час блискуче розвинула Ліна Костенко [15, с.225; 16, с.231]. В.Самійленко був знайомий із родиною Косачів-Драгоманових, читав свої вірші в присутності Олени Пчілки ще 1885 року, мав контакти з Лесею Українкою та Михайлом Косачем; Леся в листах схвально оцінювала діяльність В.Самійленка-пе-

рекладача, цитувала його віршовану пародію [5, с.47-49], про його творчість схвально відгукувалися Панас Мирний, Михайло Коцюбинський, Микола Лисенко [15, с.226].

Якщо ж перенестися до буремного 1918 року, коли І.Огієнко у згаданій книжці назвав В.Самійленка серед чільних представників української культури, то на цей час сам Іван Іванович був уже відомим професором-філологом, перетворювачем рідного Київського університету з імператорського російського на державний український, засновником і ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету (який нині носить його ім'я), міністром освіти Директорії [4, с.25-50]. Що ж до Володимира Івановича, то він продовжував активно друкувати поезії (зокрема, 1913 року відгукнувся віршем на сумну подію – смерть Лесі Українки), 1918 року здійснив ще одне видання своєї поетичної збірки “Україні” під дещо зміненою назвою “Україна”, куди включив і нові поезії [14, с.223]; з 1917 р. працював у структурі того ж таки Міністерства освіти УНР, очолюючи там Департамент загальних справ [3, с.46]. У зв'язку з цим надамо слово А.Маршинському, який добре знав поета-урядовця: “Разом служили й за київських часів, і в період еміграції. Розійшлися тільки випадково: він перейшов до міністерства освіти, під руку проф. Огієнка” [7, с.77]. Отже, І.Огієнко та В.Самійленко на той час близько зійшлися як працівники української освітньої сфери, тож не дивно, що з відкриттям Кам'янець-Подільського університету туди прибуває з Києва в статусі професора й В.Самійленко [21, с.66-67], якого ректор І.Огієнко запросив ще й через такі імпонуючі йому аспекти діяльності відомого поета, як редагування періодичних видань (зокрема, журналу “Україна”) та перекладацький хист і доробок знавця латини, давньогрецької, іспанської, італійської, польської, російської мов [14, с.223]; у цьому доробку були “Божественна комедія” Данте, “Весілля Фі-

гаро” Бомарше, “Тартюф” Мольєра [9, с.647], твори Пушкіна, Жуковського, Нікітіна, Гоголя (до речі, В.Самійленко був уродженцем Великих Сорочинців – чи не від Гоголя й сатиричний хист?), Гомера, Байрона [15, с.226]. Згодом В.Самійленко працюватиме в Комісії для перекладу Біблії та богослужбових книг – зокрема, він працював над “Акафістами Ісусові”, чим так опікувався майбутній митрополит Іларіон – Іван Огієнко, який, як міністр, зініціював закон УНР від 1 жовтня 1919 р. про мету й повноваження створеної перед цим комісії для перекладу Біблії, і до складу комісії було включено В.Самійленка [2, с.18; 21, с.229,231; 29, с.165]. У часописах, які започаткував І.Огієнко при очолюваному ним Кам’янець-Подільському університеті (зокрема, в “Новій думці”), В.Самійленко вперше оприлюднив деякі свої поезії [13, с.22; 21, с.291-292,334].

Ще за два роки потому відбулися події, які І.Огієнко, вже міністр ісповідань та головноуповноважений і вже не в Кам’янці-Подільському (бо нелегка доля постійно кидала урядовців УНР у різні терени), скупко вісвітлив у своїй автобіографічній книжці такими рядками, називаючи себе у третій особі:

“1920. Червень. Вінниця. Звільненого з Міністерства Фінансів поета Володимира Самійленка приймає до себе на службу Міністер Ісповідань Огієнко”. “1920. Кінець червня. До Міністра Ісповідань прибув із Вінниці поет Володимир Самійленко з запитом, чи не служить він часом у Міністерстві Ісповідань, як про це йде чутка” [4, с.102,104].

Скупа, підкреслено неемоційна інформація (хоча в деяких інших місцях цієї праці І.Огієнко не скупився на пафос, наприклад: “Рада слухала доповідь з великим здивуванням”). Але за такою скупістю висловлювання таїться драма людських відносин і почуттів, яку скромний Іван Іванович

не вважав за потрібне виносити на люди. Однак тут варто висвітлити згадану ситуацію.

Справа в тому, що в січні 1919 року В.Самійленко, як чиновник УНР, разом із урядом Директорії емігрував на Галичину [3, с.46]. Процитуюмо спогади вже цитованого нами А.Маршинського: “У Вінниці мені доручили керування М-ством Ф-нсів. В той час треба було призначити директора канцелярії м-ства ф-нсів. Я й узяв собі С-ка... Коли мене змінив Відибіда, С-ко йому, як директор, чимсь не подобався і він звільнив його... С-ко боляче відчув це “приниження”, образився, та й по кишені воно вдарило...” [7, с.79] (бо, хоча В.Самійленкові й належать слова: “Поете, не хвались, чи маєш хліб, чи ні. Якєє нам до того діло?” [7, с.75] – однак в поета є сім’я й обов’язки перед нею). “Визволив з цієї ситуації, – продовжує А.Маршинський, – проф. Огієнко: покликав С-ка на таку саму посаду, з якої скинув його Відибіда, до свого міністерства” [7, с.79].

Таким чином, картина прояснюється. Прочувши, що його старший товариш і людина творча, В.Самійленко, змушений був займатися канцелярською працею заради шматка хліба, та й того його позбавили, шляхетний І.Огієнко дав поетові аналогічну посаду, але, мабуть, не хотів його обтяжувати рутиною офіційних паперів і відривати від поетичної та перекладацької діяльності, тому й не дуже поширював свій наказ про призначення В.Самійленка (та й походні умови праці уряду УНР не вельми сприяли циркуляції документів); тому й сам Володимир Іванович змушений був приїхати до міністра І.Огієнка для уточнення ситуації.

Авторові цієї розвідки, житомирянинові, у зв’язку з висвітлюваною темою важко було б обійти й те, що обидва її “персонажі” мали певне відношення до Житомира. Щодо І.Огієнка, то надамо слово йому самому: “1918... II... 12: Закон УНР в Житомирі про запровадження нового стилю:

рахувати 16.ІІ за 1.ІІІ” [4, с.25]. А про В.Самійленка в Житомирі читаємо у Ірини Левчанівської таке:

«...був у Самійленка псевдонім Сивенький, з яким і пов’язується мій спогад про поета.

Коли мені було років п’ять, зустріли ми з мамою на вулиці (мабуть, в Житомирі) якогось симпатичного добродія. З ним були якісь люди, і вони називали його “сивеньким”» [8, с.87].

Крім того, з Житомирщиною В.Самійленка ріднить і те, що він є автором статті “Клим Поліщук” – про поета, уродженця села Краснопіль нинішнього Чуднівського району, – статті, в якій Володимир показав себе зрілим критиком, досвідченим філологом [5, с.50].

Надалі життєві шляхи І.Огієнка та В.Самійленка розійшлися (та не надовго, бо за п’ять років Володимира Івановича не стало): професора-міністра чекали довгі десятиріччя емігрантського життя, а поет, автор створеної в еміграції сатирично-політичної поеми “Гея” [15, с.225], який у принципі не сприйняв більшовицької влади, після поневірянь і смерті двох дочок таки повірив (як і А.Кримський, і М.Грушевський, і В.Винниченко), що в підрадянській Україні йому можна буде самореалізуватися, що там стануть дійсністю його прекрасні слова:

*Хай тільки кожний обробить своє невеличке поле,
І зацвіте вся земля цвітом хорошим, рясним.*

Кожний працює нехай хоч для рідного тільки народу,

І всі народи землі будуть щасливі тоді [10, с.82].

Тож В.Самійленко не затримався в еміграції, повернувся влітку 1924 р. до Києва – на “українізацію”, недовгий час працював редактором у Державному видавництві України, та вже 1925 року помер і був похований у передмісті Боярки під Києвом (серед небагатьох побратимів, хто проводжав його в останню путь, був випускник Корос-

тишівської учительської семінарії, прозаїк і драматург Степан Васильченко [22, с.256]); поет встиг підготувати “Вибрані твори” (книжка вийшла посмертно, 1926 року) [3, с.46]. Після смерті В.Самійленка радянські допильнувачі комуністично-ідеологічної цноти постаралися викреслити його ім’я з історії української літератури, хоча зробити це з автором широко відомого дитячого твору “Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай”, покладеного на музику Кирилом Стеценком, було нелегко й, на щастя, повністю не вдалося [18, с.312-313].

Та не забув свого побратима Іван Огієнко. В своєму часописі 30-х років “Рідна мова” він та його співпрацівники звертаються до характеристики творчості Володимира Самійленка – і роблять це глибоко професійно [12, с.52-53; 21, с.387]. У проповіді 1948 року “Нема пророка в Отчизні своїй. Слово в Вербну Неділю” митрополит Іларіон (Іван Огієнко) зарахував В.Самійленка до когорти великих українських страдників [30, с.155]. І в фундаментальній “Історії української літературної мови” (1949) І.Огієнко не один раз згадує про В.Самійленка. Ось на яку лінгвостилістичну оцінку поета натрапляємо в цій книзі: “Згадаю ще й Володимира С а м і й л е н к а (1864-1925), нашого сатирика, що завжди дбав про культуру літературної мови й досягав її в своїх творах” [12, с.248]. А ось розлога цитата, з якої В.Самійленко постає і як публіцист-поборник єдиної української літературної мови (це вельми імпонувало митрополитові Іларіону), і як поет-фейлетоніст: «Свого часу наш талановитий сатирик Володимир Самійленко в листі з 7 серпня 1892-го року до Бориса Грінченка, що тоді видрукував був статтю про галицьку літературну мову, писав: “Спасибі Вам за Вашу працю! Ви даєте їй так багато і в такому доброму напрямі. Ваша замітка про галицьку мову, як видно, возом зачепила галичан, що й досі гризуть Вас та хочать проковтнути. На превеликий жаль,

бачу, що нам трудно з ними порозумітися. Вони дивляться на річ трохи з іншого погляду, а нашого погляду не хочуть зрозуміти. З їх погляду виходить, мабуть, так, що якби воля нашого слова була тільки у лемків, то діалект лемків повинен би стати літературною мовою, не вважаючи на те, що 20 мільйонів говорить далеко інакше. Їм байдуже про те, що $\frac{3}{4}$ народу говорить одностайною й досить відмінною від них мовою, їх діалект здається їм кращим: то єсть справжня літературна мова, –

Бо нев і цісаря вітаєсь,
І казань кажесть на амбоні,
Бо нев кобіті освідчаєсь

У щиро руському сальоні”» [12, с.271].

...Лише у час активного національного пробудження України (з середини 80-х років ХХ століття) Володимир Самійленко (як і Іван Огієнко) почав повертатися до свого читача. Збулася точна характеристика, яку дав поетові свого часу Микола Зеров: “В особі покійного Самійленка ми втратили талановитого майстра, що посідав своєрідне місце в нашій поезії – трохи осторонь від великого уторованого її шляху, але незмінно на дорозі, якою йшла до нас справжня культура слова” [10, с.81]. Цю характеристику доповнює й оцінка, дана поетові відомим ученим Олегом Бабишкіним: “Творчість Самійленка збагатила українську літературу, розширила її рамки, збагатила українську мову, розкрила світові її скарби і цим забезпечила Самійленкові місце в історії української культури” [14, с.224].

У незалежницькі роки творчість В.Самійленка включена до програми вивчення української літератури в початковій та середній школі [9, с.599,647; 11, с.151; 14, с.223-231; 18, с.200-201,313]. А про актуальність його творчості свідчить хоча б той факт, що “персонажем” свого культурологічного фейлетону про стан нинішнього українського телепростору сучасний письменник Вадим Пепа

зробив Володимира Самійленка, цитуючи такі його поетичні рядки:

*Там всі люди роботящі,
Там нарівні з мужиками
Всі пани працюють щиро –
Язиками, язиками.
...Я працюю весь вік для народу
(Якщо маю вигоду).
Полягти я для його готовий
(На перині пуховій).
...А пани всі мови знають –
Крім своєї, крім своєї [17].*

...Володимир Самійленко повертається до нас. Повертається разом із Іваном Огієнком, бо в долях один одного вони відіграли чималу роль. Можливо, найпоказовішим із того, що їх об'єднувало, може стати порівняння з поглядами І.Огієнка того, що В.Самійленко висловив у поезії “Святий вечір”, яку в незалежній Україні було вміщено в збірку “Українська духовна поезія” [19, с.44] (до речі, тут же опубліковано й декілька Огієнкових релігійних поезій). В.Самійленко висловлює своє розуміння християнства як віри радісної, оптимістичної: “Свято веселеє нас привів талло, свято найбільш укохане в народі, будьмо ж веселі, журитися годі, на бік лихее, кого що спіткало, – в Святий вечір”. Він оцінює християнство як релігію любові: “Стріньмо, як дітям народу годиться: серцем отвертим і чулості повним; і цілий край свій любов'ю ми сповним і в злих серцях та любов заіскриься – в Святий вечір”. Поет в нерозривне ціле поєднує православну віру й народну культуру: “Тільки такий недошкребок культури, що до народа кохання не має, що його звичаї всі зневажає, той нехай буде смутний і похмурий – в Святий вечір”. Ці постулати були притаманні й ідеології І.Огієнка: “Християнство – Віра радісна”; “Любов у житті – як той дощ на спраглий ниви”; “Че-

рез місцевість інтересів ми не маємо вікової культурної всенародної традиції” [20, с.24,29,33].

Список використаних джерел

1. Огієнко Іван. Українська культура. – Київ: Видавництво книгарні С.Череповського, 1918. – 140 с.
2. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – Львів, 1997. – 228 с.
3. Роде наш красний: Волинь у долях краян і людських документах. – Т.ІІІ. – Луцьк: Вежа, 1999. – 904 с.
4. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
5. Мартинюк М.І. Шляхи духовного єднання письменника Володимира Самійленка з Волинню // Роде наш красний: Волинь у долях краян і людських документах. – Т.ІІІ. – Луцьк: Вежа, 1999.
6. Грінченкова М. Сивенький // Там само.
7. Маршинський А. З життя Вол. Самійленка // Там само.
8. Левчанівська Ірина. Забули... // Там само.
9. Новий довідник: українська мова, українська література. – Київ: Казка, 2006. – 364 с.
10. Зеров Микола. Пам’яті Самійленка, 1925 // Роде наш красний: Волинь у долях краян і людських документах. – Т.ІІІ. – Луцьк: Вежа, 1999.
11. Пультер Станіслав. Живе слово про незабутніх // Волинь-Житомирщина. – 2’98. – Житомир, 1998.
12. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
13. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.
14. Цимбалюк Василь. Українська література: пробний підручник для 8 класу... – Київ: Освіта, 2001. – 512 с.
15. Дем’янівська Людмила. Талановитий лірик і сатирик // Там само.
16. Пономарьов Петро. Гумор та сатира Володимира Самійленка // Там само.
17. Пепа Вадим. Святий Савик // Літературна Україна. – 13 березня 2008 р.

18. Скрипченко Надія, Савченко Олександра. Читанка 3 (2). – Київ: Освіта, 1992. – 368 с.
19. Українська духовна поезія: антологія. – Київ, 1996. – 160 с.
20. Огієнкові афоризми і сентенції. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 96 с.
21. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
22. Дрофань Анатолій. Матеріали до літопису життя і творчості Степана Васильченка // Майстер прози поетичної Степан Васильченко: збірник. – Київ: Веселка, 1983.
23. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
24. Сохацька Євгенія. З думою про Україну: національно-державницький аспект релігійних проповідей митрополита Іларіона (Івана Огієнка) // Іван Огієнко у діалозі культур і духовності (Огієнківські читання у Чудодієвому): збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010.

“БЛАГОСЛОВЕННАЯ ДАВНО, ЦВІСТИ ЩЕ МУСИШ, УКРАЇНО!”

(Іван Огієнко та Василь Щурат)

Василь Григорович Щурат (1871-1948) народився на Львівщині (с.Вислобоки) в сім'ї народного вчителя. З двох років Василько залишився без батька, виховувався в польсько-моравській родині. Українську (“руську”) мову почав вивчати з 1879 р. в народній школі. З 1881 р. жив у Львові; був виключений після четвертого класу зі школи-семінарії за свідому українськість, та все ж 1892 року йому вдалося школу закінчити. Перед цим, у 1889 р., відбулося знайомство з І.Франком, О.Маковеєм. Василь багато читає творів української літератури, інших літератур, збирає етнографічні матеріали [13, с. 101-103]. Вищу освіту опановував у Віденському (1892-1896, тут познайомився з М.Драгоманим), Львівському, Чернівецькому університетах. За часів входження Галичини до Польської держави був ректором таємного Львівського університету (1921-1923 рр.). Прихід на західноукраїнські землі радянської влади відбувся для В.Щурата (попри деякі аспекти його поетичної творчості, про що трохи згодом) відносно безболісно й нерепресивно; очевидно, тут відіграв свою роль той факт, що з відновленням Польської держави він відмовився присягнути їй на вірність і за це деякий час знаходився у в'язниці [13, с.104]. В.Щурат із 1939 р. – професор Львівського університету і директор Львівської бібліотеки Академії наук України.

Ще з київської студентської пори в Університеті Святого Володимира Іван Огієнко пов'язує свою долю з Науковим товариством ім. Т.Шевченка, ставши коректором цієї інституції, згодом – неофіційним редактором її “Запи-

сок”. Здійснюючи письмові контакти зі львівськими членами НТШ, І. Огієнко зав’язує листування і з В.Щуратом [1, с.181], і в архівному фонді В.Щурата збереглися ці листи [8, с.80; 13, с.136]. Тому пізніше, вже в еміграції, збираючись передислокуватися з Тарнова до Львова, І.Огієнко у листі до В.Щурата від 12 березня 1922 р. просить свого адресата, вже як доброго заочного знайомого, директора НТШ у Львові та симпатика-однодумця, розшукати у Львові пристойне й недороге (враховуючи фінансову скруту сім’ї нещодавнього міністра УНР) житло, а ще краще таке місце праці, щоб “при нім було й помешкання” (неможливість здійснити це й призвела до переселення І.Огієнка до прильвівських Винників) [1, с.33]. Львівсько-винниківський період дозволив І.Огієнкові та В.Щуратові зреалізувати й безпосереднє спілкування [1, с.34]. В.Щурат разом з іншими національно свідомими галичанами брав участь в організації літнього оздоровлення хворої дружини І.Огієнка Домініки Данилівни й дітей у Карпатах [8, с.91].

В.Щурат на літературній ниві виступив у двох іпостах. По-перше, він був визначним поетом (“одним з найбільших у Галичині після Франка поетів”, та й сам І.Франко бачив у особі В.Щурата “чудовий поетичний талант”). Дебютував друковно на поетичній ниві шістнадцятирічним юнаком у “Зорі” віршем “Розлука” [13, с.105]. Його поезія характеризувалася помітним потягом до національно-етнографічної та релігійної проблематики, і про це йшлося у великій студії А.Крушельницького (1932) “Поет-містик. Погляд на поетичну творчість Василя Щурата (критичний нарис)” [2, с.125-126]. Хоча автор тої розвідки, знаходьчись під явним впливом радянської пропаганди, засуджував таку проблематику поета, однак ми з наших сьогоденних позицій оцінюємо це інакше: “У поетичних творах В.Щурат звертається до двох могутніх джерел... відродження: Святого Письма та героїчної історії України. Його

поезії, пройняті глибоким патріотизмом та релігійністю, захоплюють багатством образів, ритмічної структури й будови строф, глибиною думки” [10, с.14]. І згадана проблематика Щуратових поезій була близька Іванові Огієнку; більш пізнім і вельми символічним доказом цього стало те, що у виданому вже в незалежній Україні поетично-релігійному збірнику під однією обкладинкою опинилися і православні вірші І.Огієнка, і поезії В.Щурата “Який Ти добрий, Боже!”, “Св.Андрій на Київських горах”, “Адрій Печерський” [11, с.12, 118]. Слід відзначити такі його поетичні книжки, як “Лух in tenebris” (“Світло в темряві”, 1895), “Наше відродження. Драматична дума” (Перемишль, 1898), “Мої листи” (Львів, 1898), “На трембіті” (1904), “Історичні пісні” (1907 – тут він, за словами І.Франка, оживив праісторичні українські сюжети “новим словом, у новій поетичній формі” [13, с.107]), “Вибір пісень” (1909), “”Для тих, що встануть” (1921), окремі поезії (крім уже названих) “Слово Іларіона”, “Данило Мних”, “Олекса Довбуш”, “Отаман Сірко”, “Пам’яті Тараса Шевченка”, ще юнацьку поему “Богдан Хмельницький” [2, с.126; 13, с.103, 110]. Самі назви цих творів говорять про всеукраїнське історичне мислення В.Щурата, який був упевнений, що

*вже того з пам’яті не стерти,
ким пам’ять давніх діл держиться.*

Чималий доробок мав В.Щурат у справі художніх перекладів (наставив його на цей шлях І.Франко) з французької, російської, угорської, німецької мов; він здійснив також переклад “Слова о полку Ігоревім” [3, с.468] – твору, великий інтерес до якого виявляв також І.Огієнко. Друкував переклади В.Щурат у “Народнім часописі” та “Ділі” [13, с.103]. Цікаво, що він перекладав і з української мови – наприклад, на польську мову поему О.-Ю.Федьковича “Довбуш” [13, с.110]. За його власним свідченням, “поезія

(в перекладі і оригінальна) – се моя ціль” [13, с.104]. Як відзначав історик літератури Я.Гординський, “весна, світло, сонце, життя – це властивий елемент Щуратової поезії” [13, с.105]. Помітною тенденцією поезій В.Щурата була фольклорна стихія з її сталими образами, символами й настроями:

*Зацвів цвіт на калині –
Десь мій рід на чужині.
Ой, не рід, не родина,
Одна мила, єдина,
Як один жаль мій нині.*

Ця риса зближала поетичну творчість В.Щурата з “Кобзарем” Т.Шевченка й була близькою також І.Огієнкові, який писав: “Мова, релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх віків, передання, казки, повір’я, пережитки довгих століть, – усе це склало людину, у нас – українця” [14, с.53]. Дослідники відзначають уміння “своє натхнення вкласти у різні поетичні форми: терцина, секстина, станца вдало чергуються з видами чотирирядкової строфи та із строфами з п’яти, шести й семи рядків”, “високу віршувальну техніку Щурата-поета” [13, с.112-113].

По-друге, В.Щурат (особливо після 1909 р.) помітно зарекомендував себе як український літературознавець (до цієї його іпостасі близькі заняття фольклористикою та етнографією). Етнографічні розвідки друкував у таких виданнях, як “Народ”, “Правда”, “Зеркало” – починаючи з праці “Обжинки (Грибовичі під Львовом” 1890 року й закінчуючи “Розвитком нашого театру” 1934 року. Перші літературні рецензії та розвідки побачили світ на шпальтах газет “Діло” та “Народ” - зокрема, про народного поета Тимка Наливайка [13, с.103-104, 120]. В.Щурат мав науковий ступінь доктора [2, с.215], з 1929 р. був академіком [3, с.467]. Він не лише поетично перекладав “Слово про Ігорів похід”, а й, як і І.Огієнко, цікаво досліджував неперевершену

пам'ятку давньоукраїнської літератури: його перу належить розвідка 1908 року «З “Гуцульщини” до “Слова о полку Ігоревім”», де він доводить наявність цілого пласту гуцульської лексики в пам'ятці [13, с.123]. 1910 року у Львові В.Щурат опублікував книжку “Коліївщина в польській літературі до 1841 р.” та велику статтю “Спиридон Осташевський і його писання”, 1917 року там само побачила світ його розвідка “Шевченко і поляки” [19, с.380,435,442], 1922 року він публікує у Львові дослідження “Філософські основи творчості Куліша”; 1925 року там само побачила світ його праця “Шевченкова поема надії” (про твір періоду заслання “У Бога за дверми лежала сокира”) [2, с.9, 93], і можна думати, що у своїх шевченкознавчих студіях І.Огієнко не обминув цієї праці. Досліджував В.Щурат також творчість І.Вишенського, І.Котляревського, Ю.Федьковича, Г.Квітки-Основ'яненка, І.Франка [3, с.467-468]. Останнього, при всій своїй повазі до Каменяра, В.Щурат, хоч і сам у поезії не цурався інтимної лірики й хоч у цій ліриці теж проривалися смуток та невдоволеність долею [13, с.105], звинуватив за “Зів'яле листя” у песимізмі й охарактеризував цю збірку як “об'яв декадентизму в українській літературі” [4, с.631], що змусило І.Франка пояснювати умови написання поетичної збірки та свого особистого життя й написати важливу програмову поезію “Декадент” [4, с.631; 5, с.122-123]. Втім, у декадентстві модно було звинувачувати кого завгодно, аби був хоч якийсь натяк на зажуру, тож не випадково, що й самого В.Щурата С.Трофимук зараховував до декадентів [13, с.110]... Природною, зважаючи на умови діяльності, була для В.Щурата й тема дослідження українсько-польських літературних зв'язків [3, с.468].

В.Щурата-літературознавця поціновували і в підрадянській Україні періоду “українізації; в оглядовій статті “Українське літературознавство за 10 років революції”, опублі-

кованій 1928 року в збірнику, редакторами якого тоді ще дозволили бути пізніше репресованим С.Єфремову, М.Зерову та П.Филиповичу, останній писав: “За кордоном – у Галичині (Львів) та у Празі – історико-літературних праць з’явилося дуже мало, і за небагатьма винятками (роботи М.Возняка, Л.Білецького, В.Щурата) вони мають незначну цінність” [9, с.164].

І.Огієнко уважно й поважно стежив за історико-літературознавчими та культурологічними публікаціями свого старшого колеги. У праці 1918 року “Українська культура” він називає й портретно репрезентує професора Василя Щурата як письменника та вченого з Галичини, зокрема, посилається на дослідження В.Щурата “До біографії і писань Івана з Вишні” [7, с.45, 119] (ця розвідка становить незаперечний науково-пізнавальний інтерес і з точки зору інших дослідників [13, с.122]). В монографії 1925 року “Історія українського друкарства” (львівське видання) І.Огієнко спирається на такі праці В.Щурата (в тому числі зовсім свіжі) й коротко коментує їх, як “Дияльог о смерти з 1629 р.” 1912 року, “Христос Пасхон” 1914 року (частково з цією працею І.Огієнко вступає в наукову полеміку), “Пісня друкарів. В 350-ті роковини Івана Федорова” та “Пом’яніть діла батьків! З нагоди 350-ліття української книжки” 1924 року [12, с.98, 159, 162, 244]. І.Огієнко прорецензував статтю В.Щурата “Довкола намогильного Каменя Ів. Федорова” [16, с.203]. Коли 1935 року, під час польського періоду еміграції, І.Огієнко почав видавати щомісячний часопис “Наша культура”, то до складу редакційно-наукової колегії він за порадою Є.Пеленського включив серед інших українських авторитетних інтелектуалів і В.Щурата [8, с.300].

Одначе повага І.Огієнка до В.Щурата не змогла пересилити чільну мету професора-філолога – боротьбу за єдину, соборну українську літературну мову на наддніпрян-

ській основі. З цієї точки зору В.Щурат залишився для нього постаттю не всеукраїнського, а лише галицького масштабу, і в праці 1949 року “Історія української літературної мови” І.Огієнко, відзначивши відносно І.Франка, що “з часом Франкова мова стала таки найкращою в Галичині, чому його твори знаходили й знаходять широкого читача і в Україні Наддніпрянській”, на противагу цьому констатував: “Та того зовсім не можна сказати про інших поетів і письменників Галичини”, назвавши тут першим Василя Щурата [6, с.276], хоча той же І.Франко відзначав у віршуванні В.Щурата чистоту української мови [13, с.105].

Праця І.Огієнка 1956 року “Українська церква за час руїни”, видана у Канаді (Вінніпег), містить посилання на використане тут дослідження В.Щурата 1907 року “Два письма Єпископа Інокентія Вінницького” [21, с.112]. У виданій 1961 року монографії “Свята Почаївська Лавра” І.Огієнко (митрополит Іларіон) посилався на праці доктора В.Щурата “Із студій над почаївським “Богогласником”. Питання авторства й часу постанови деяких пісень” (Львів, 1908) та “З життя й творчости Т.Шевченка” (Львів, 1914 – про висловлювання Шевченка щодо Галичини) [20, с.390,427].

По смерті Василя Щурата його доробок доходив до українського читача. Про це свідчать його поетичні збірки “Поезії. Слово про похід Ігоря. Пісня про Роланда” (Львів, 1957), “Поезії” (Львів, 1962), “Вибрані праці” (Львів, 1963). В незалежній Україні його також ставлять на високі щаблі: “”Коли бодай у загальних рисах окинути зором велетенську плеяду письменників, вчених, художників, що активно розгорнули свою національно-патріотичну, громадсько-культурну, просвітницьку діяльність наприкінці минулого (XIX. – М.Л.) століття (Т.Бордуляк, О.Кобилянська, Н.Кобринська, Ф.Колесса, Д.Лукіянович, С.Людкевич, О.Маковей, Л.Мартович, М.Павлик, Ю.Панькевич,

І.Свенціцький, І.Труш, І.Франко, М.Черемшина), то в ній почесне місце займає Василь Щурат. І.Франко в оглядовій статті “Українська література”..., говорячи про нову групу галицьких літераторів, яка стоїть на ґрунті європейських прогресивних ідей, називає В.Щурата поряд з О.Пчілкою, Л.Українкою, Б.Грінченком, О.Маковеем, М.Павликом, Н.Кобринською” [13, с.101]; “Уся творчість Василя Щурата служить одній ідеї – ідеї духовного відродження українського народу”, а поезії його “на диво актуально звучать у наш неспокійний час” [10, с.14]. Сучасні дослідники цікавляться поетичним доробком В.Щурата, знаходячи в ньому паралелі до творчості І.Франка [15].

Благословенная давно,

Цвісти ще мусиш Україно! –

ці глибоко патріотичні та оптимістичні слова Василя Щурата, дійсно актуальні в усі часи, включаючи й наш час, роблять його ім’я безсмертним у пантеоні української літератури і ще тісніше зближують поета-літературознавця з Іваном Огієнком – автором такого звернення до Бога: “Подай нам усім долю щасливу, бережи Український Народ від біди та недолі й пошли йому Святу Свою єдність в думках та в ділах” [14, с.59].

Список використаних джерел

1. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон): життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 228 с.
2. Качкан Володимир. Хай святиться ім’я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
3. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.
4. Новий довідник: українська мова, українська література. – Київ: Казка, 2006. – 846 с.
5. Українська література: посібник для старшокласників і абітурієнтів. – Київ: Либідь, 1996. – 368 с.

6. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
7. Огієнко Іван. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. – Київ: Видавництво Книгарні Є.Череповського, 1918. – 140 с.
8. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
9. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства: підручник. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
10. Щурат-Глуха Васирина. Василь Щурат (1871-1948) // Дзвін. – 1991. – №12.
11. Українська духовна поезія. XVII-XX ст.: антологія. – Київ, 1996. – 160 с.
12. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.
13. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: студії з історії української літератури XIX-XX ст. – Книга друга. – Коломия: Вік, 1996. – 312 с.
14. Огієнкові афоризми і сентенції. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 96 с.
15. Ільницький Микола. “І почулися тихі слова, мов сичання гадюки...” // Літературна Україна. – 24 вересня 2009 р.
16. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові... – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
17. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”. - Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
18. Черниш Наталія. Іван Огієнко і бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. - Кам'янець-Подільський, 2006.
19. Єршов Володимир. Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуари стичності. – Житомир: Полісся, 2008. – 624 с.
20. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Свята Почаївська Лавра. – Київ, 2004. – 440 с.
21. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Українська церква за час руїни (1657-1687). – Київ: Наша культура і наука, 2006. – 468 с.

ІЗ ЗОРЯНОЇ ПОРИ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА (Іван Огієнко та Михайло Возняк)

Невдовзі по закінченні студентського періоду свого життя, деś після 1911 р., 29-літній Іван Іванович Огієнко залучається до діяльності Наукового товариства ім. Т. Шевченка; у зв'язку з цим він тоді ж налагоджує з Києва листування зі львівським членом НТШ, майже однолітком (1881-1954), пізніше відомим галицьким науковцем, істориком української літератури, професором Львівського університету Михайлом Степановичем Возняком [1, с.13, 181; 5, с.427], вивчає його публікації. М.Возняк тоді ж звернув увагу на наукову обдарованість І.Огієнка і з приводу видання останнім твору українського автора XVII ст. Іоаникія Галятовського “Ключ розуміння” зауважував у рецензії, що І.Огієнко заповнив одну з численних прогалин нашої бібліографії [13, с.63].

У 1922 р. емігрантська доля закинула І.Огієнка з польського Тарнова спочатку до Винників – невеличкого містечка біля Львова, а 1924 року – й до самого Львова. Серед львівських членів НТШ, які допомогли І.Огієнкові облаштуватися, певним чином вирішити матеріальні проблеми, оздоровити хвору дружину та дітей і продовжити розпочаті наукові розвідки (зокрема, з історії українського друкарства), одним із найактивніших був М.Возняк. І.Огієнко включається в роботу львівської секції НТШ, особливо її бібліографічної комісії, у протоколах якої за 1924-1925 рр. нерідко фігурує його ім'я [3, с.79; 4, с.91]. Львівсько-винниківський період у житті професора І.Огієнка, недодавного міністра й головноуповноваженого уряду УНР, дає йому нагоду й можливість уже безпосереднього спілкування з колегою М.Возняком [1, с.34-35]. У 1923-1925 рр.

І.Огієнко продовжує активне листування з М.Возняком [4, с.80], звертається до нього з пропозицією особистого книгообміну [1, с.186]. У праці 1925 року “Історія українського друкарства” І.Огієнко в покажчику навів праці М.Возняка як дослідника друкарства [13, с.293].

Про повагу, з якою ставився І.Огієнко до М.Возняка-науковця, про перетинання їхніх дослідницьких зацікавлень свідчить хоч би цей його лист із Варшави від 15 жовтня 1928 р.:

“Високодостойний п[ане] Товаришу!

В Вашій цінній «Історії української літератури» (котрої 4-ий том чекаємо з нетерпінням) в т[омі] ІІІ-м на ст.142 Ви згадуєте про поповича Івана Прислопського, перекладчика “Учительської Євангелії”. В теперішній час я займаюся працями цього Ів. Прислопського, а тому найсердечніше прошу, коли ласка, подати мені про нього та про його переклад “Учительської Євангелії” докладніші відомості, за що буду сердечно Вам дякувати. Чи не знаєте № цього рукопису в Перемишельській бібліотеці? Чи єсть друкований каталог цієї бібліотеки?

З товариським сердечним привітом *І.Огієнко*” [17, с.220; 4, с.492-493].

І в наступному листі до М.Возняка від 9 серпня 1930 р. віддзеркалена національна чутливість І.Огієнка та його обґрунтоване сподівання на суголосність думок свого адресата:

“Високоповажний Пане Професоре!

Цілу купу відбиток з цінних Ваших праць я отримав, за що найсердечніше Вам дякую. Більшість з них я вже читав, але дечого не знаю. Взагалі ж буду Вам щиро вдячним, коли Ви не забуватимете мене своїми відбитками. Українська наука такими широкими кроками ступає вперед, що й не вженешся за нею; маю на увазі те, що робить наша Академія Наук. Вийшов «Історичний Словник українського

язика» Є.Тимченка, але до Словника не внесено укр. пам'яток XI-XIII віків. Словник укр. мову починає з XIV віку. На мій погляд мусимо проти цього запротестувати, бо цеж сором перед усім науковим світом!» [17, с.228; 5, с.59].

Лист І.Огієнка від 28 лютого 1933 р. продовжує свідчити про об'єднуючу адресанта й адресата лінгвістичну проблематику: «На жаль, ніяк не можу дістати повного офіційного збору правил укр. правопису, що його ухвалено до вжитку 31.III.1929 р. в Харкові. Маю тільки Ваш «Укр. Правопис із словничком». Ніякого пояснення ніде не дано, і я не знаю, як розуміти: «упорядкував М.Возняк». Що саме Ви зробили? Чи це дослівний передрук, чи були які зміни, чи Ви правописні правила складали, чи тільки словничка додали? Усе це неясно. Сердечно прошу Вас, коли ласка, дайте пояснення, бо мене запитують про це зо всіх сторін» [17, с.241].

Того ж 1933 року, розпочавши у Варшаві видання часопису “Рідна мова” І.Огієнко в одному з чисел помістив рецензію львівського науковця В.Лева на статтю М.Возняка «Хто ж автор т. зв. “Літопису Самовидця”», де рецензент погоджується з висновком М.Возняка відносно авторства Ф.Кандиби [13, с.301-302].

Ще пізніше, 1935 року, І.Огієнко, як засновник, видавець і редактор журналу “Наша культура”, за поданням Є.Пеленського пропонує М.Вознякові співпрацю в часописі [1, с.164; 4, с.300] і, оскільки той охоче стає одним із постійних авторів видання, просить його, по-перше, віднаходити нових авторів, а по-друге, знову від себе надіслати “хоч якийсь матеріял” (лист І.Огієнка до М.Возняка за 22 березня 1935 р.). Рівень літературознавчих публікацій професора М.Возняка в “Нашій культурі” був настільки високим, що редакція, хоча через фінансову скруту практично нікому з дописувачів не виплачувала гонорарів, для М.Возняка робила виняток, тим паче що І.Огієнко знав, у

якій матеріальній скруті жив його науковий кореспондент [1, с.167]. У цей період (1935 року), зокрема, побачила світ праця М.Возняка “Михайло Грабовський про два молодечі твори Панька Куліша” [2, с.20]. М.Возняк став не лише автором, а й активним радником І.Огієнка у справі видання і “Нашої культури”, і “Рідної мови” [1, с.171]. Намітивши одну історико-українську працю, І.Огієнко ділився з М.Возняком своїми планами, підкресливши в листі, що має намір зробити це видання суто науковим: “Група аполітичних українських емігрантів задумує в найближчому часі видати кілька невеликих збірників під назвою “Визволення України”... Збірники матимуть характер інформаційний, зовсім аполітичний і непартійний” [12, с.205].

Коли після Другої світової війни в І.Огієнка почався канадський період життя й плідної діяльності, М.Возняк, якимось чином уникнувши серйозних ускладнень за свою попередню діяльність, щоб в очах радянської влади могла тягнути на горезвісний “український буржуазний націоналізм” (про це – трохи згодом), залишився професором Львівського університету; він був членом редколегії журналу “Радянський Львів” (спадкоємця довоєнного часопису “Література і мистецтво”), співпрацюючи там із такими творчими особистостями, як М.Бажан, О.Десняк, П.Козлянюк, І.Вільде, Я.Галан “під патронатом” обкомівських ідеологічних допильнувачів І.Мазені та Г.Ломова [6, с.152]. Проте Іван Іванович ніколи не забував свого побратима та його вагомому науковому внеску в українську національну справу. Коли 1949 року вийшла у світ “Історія української літературної мови” І.Огієнка, то в ній автор ставив у велику заслугу М.Вознякові згадану вже в одному з цитованих нами листів працю “Історія української літератури” саме за її національно точну і для свого часу новаторськи сміливу назву, бо після таких назв, як “История литературы русской” Ом. Огоновського 1894 р., “Підручна історія рускої літера-

тури” Застирця 1902 р., “Галицько-руське письменство” О.Терлецького 1903 р. і навіть “Нарис історії українсько-руської літератури” Ів. Франка 1910 р. «“тільки аж 1920 року нарешті вже М.Возняк відважився назвати “Історія української літератури”. Мало того, Возняк і для давньої нашої літератури правдиво вживає слова “українська”» [5, с.272] (ця фундаментальна праця М.Возняка, яка має пророчу посвяту “Славній пам’яті невмирущих борців за з’єдинену, вільну, самостійну й незалежну Україну”, була перевидана в Україні на світанку нашої омріяної автором державної незалежності [8]).

Цікавим штрихом до тогочасних коректних (з намаганням оберегти як емігранта, так і науковця з радянської України від зайвої допитливості “органів”) заочних взаємин І.Огієнка та М.Возняка є лист митрополита від 1 червня 1954 р. до мешканця Канади професора Р.Гродзіцького, де дається порада щодо пошуку джерел для задуманої адресатом історичної праці: “А у Львові може Вам допомогти академік М.Возняк, але пишіть тільки просто на львівський відділ Академії, а не на адресу М.Возняка” [18, с.110].

Рясно представлений науковий доробок М.Возняка у книжці І.Огієнка “Українська церква за час руїни” (Вінніпег, 1956): тут натрапляємо на використані митрополитом праці “Історія української літератури”, “Побіда релігійної унії в Західній Україні” та рецензію М.Возняка [17, с. 80, 88,113,114,249,274,275,287,311,324,331,426]. Неодноразово посилається І.Огієнко в дослідженні 1961 року “Свята Почаївська Лавра” на II та III томи праці М.Возняка “Історія української літератури” [16, с.131,211,347,349], на його розвідку “Як пробудилося українське народне життя за Австрії” [16, с.210,221]. Видавши в Канаді 1965 року історико-етнографічне дослідження “Дохристиянські вірування українського народу”, митрополит Іларіон (І.Огієнко) з по-

вагою використав там праці М.Возняка “Пробудження Галичини” – відносно весільних звичаїв, перший том “Історії української літератури” – відносно віри у злу зустріч, відносно похоронного звичаю, відносно діюєвірства [14, с.215,220,250,318,321], у тому числі й “Українські перекази” радянського видання (Львів 1944) [14, с.396].

До речі, розгорнуту характеристику фундаментального дослідження М.Возняка “Історія української літератури” з позицій уже незалежницького українського літературознавства, в зіставленні з поглядами інших відомих сучасників М.Возняка та з їхніми різнобічними відгуками знаходимо у праці Михайла Наєнка, яку варто процитувати досить розлого з огляду на порівняно малу ознайомленість нинішнього українського читача з доробком львівського науковця. Спочатку наводиться об’єктивна, з точки зору М.Наєнка, оцінка праці М.Возняка в оглядовій статті П.Филиповича (1928 р.) “Українське літературознавство за 10 років революції”: “За кордоном – у Галичині (Львів) та у Празі – історико-літературних праць з’явилося дуже мало, і за небагатьма винятками (роботи М.Возняка, Л.Білецького, В.Щурата) вони мають незначну цінність” [7, с.164]. “Серед винятків, отже, – зазначає М.Наєнко, – П.Филипович на першому місці поставив роботи М.Возняка, маючи на увазі його найґрунтовнішу працю в трьох томах “Історію української літератури”, що друкувалася у Львові протягом 1920-1924 рр. Цю працю М.Возняк замислив не лише як суто наукову, а й навчально-освітню. Тому перед викладом літературної історії України він чимало місця відводить для з’ясування того, що являє собою сама Україна і її народ, як формувалася її мова і державність, що треба розуміти під літературою та її історією і т. ін. М.Возняк схильний вважати, що українська мова як основа літератури в її усному варіанті почала відокремлюватися від “спільної руської” на рубежі VIII – IX ст., але писемно-

літературною вона стала лише через десять століть, на рубежі XVIII – XIX ст., коли остаточно витіснила з вітчизняної писемної культури староболгарську книжну, прищеплену на київсько-руському ґрунті в X ст. Літературу М.Возняк пропонував розуміти в широкому плані (як “цілість творів людського слова”) і у вузькому (художні твори-узагальнення з вираженням ідеалу духовності: правди, добра, краси), а історію літератури – як науку про ці твори, розглянуті в їх генетичній послідовності, що є частиною “великої історії духа, котру можна назвати філософією”. В означенні літературних періодів української історії М.Возняк був, по суті, солідарний з С.Єфремовим, але для назв тих періодів скористався нейтральною, просторово-часовою термінологією: давня (з візантійськими впливами і з мовою переважно староболгарською – X – XV ст.), середня (з західноєвропейськими впливами і більш активним проникненням у староболгарську мову власне української мовної стихії – XVI – XVIII ст.) і нова (з утвердженням суто національних рис як у змісті, так і у формі, що стало можливим завдяки поверненню письменників обличчям до духовності свого народу та його власної мови – від кінця XVIII ст. і далі). Науковому осмисленню у праці М.Возняка піддано, проте, лиш літературу перших двох періодів, які для вченого були по-справжньому рідною стихією. Він багато зробив для опрацювання їх ще до написання “Історії...”, опублікувавши чимало статей, розвідок і монографій про “давнє” й особливо – “середнє” за часом літературне життя в Україні. Тепер все це постало в синтетичному вигляді. “Розслід над джерелами до творів, докладне переказування змісту, рясні – може, навіть занадто рясні... цитати, фактична повнота, нарешті синхроністичні таблиці й надто багата бібліографія та дібрані систематично ілюстрації – такі позитивні риси Вознякової праці”, – писав С.Єфремов... Однак він звертав водночас увагу і на хиби автора

“Історії...”, які йшли переважно від його власних домислів і не до кінця обґрунтованих настанов. С.Єфремову впали в око певна диспропорція частин, “довільний” розклад письменників – і не хронологічний, і не систематичний, схильність ученого до “рисковитих тез” (наприклад, про “технологію” ворогувань українців і великоросів уже в XI ст.), оперування думками, які немає чим довести (погляд на білини як на “творчість кляси дружинників”, трактування мистецької постаті Бояна з позицій... гіпертрофованої гіпотетичності) і т. ін. “Ці і такі ж хиби в “Історії...” М.Возняка дещо обнижують вартість цієї солідної й корисної взагалі праці, якої закінчення дождатимемо нетерпляче”, – зазначав С.Єфремов... Але М.Возняк свою “Історію...” так і не дописав, довівши її хронологічно лише до кінця XVIII ст. Є в ній, крім згаданих С.Єфремовим, і низка ін. ших, суто фахових вад, які значною мірою породжені рівнем і станом сучасного авторові літературознавства. Але безсумнівно, що ця праця М.Возняка ще довго сприйматиметься як одна з найпомітніших авторських робіт зоряної пори українського наукового літературознавства 20-х років, хоча з 30-х років їй і було вже приготовлене місце в кадебістських спецсховищах, як праці буржуазно-націоналістичній” [7, с.164-165].

М.Наєнко згадав про історико-літературознавчі дослідження М.Возняка, крім “Історії української літератури”. Деякі з його розвідок ми вже називали; до них слід додати праці, присвячені інтермедіям і драмам Я.Гаватовича, процесові національно-культурного й зокрема літературного українського відродження в Галичині першої половини XIX ст. [2, с.60, 197].

Цінував науковий доробок М.Возняка й учень В.Перетца (наставника й І.Огієнка) К.Копержинський (“Українське наукове літературознавство за останніх десять років”, 1927) [7, с.178-179].

Хоч і повільно, але сучасне українське літературознавство одержує можливість взяти на озброєння те, що створив своїм інтелектом сподвижник Івана Огієнка Михайло Возняк, бо ”з казематів і спецховищ стали повертатися “заарештовані” в часи панування соцреалізму твори й дослідження багатьох письменників і літературознавців...” [7, с.312], і в нинішніх навчальних посібниках можна натрапити на використання праць М.Возняка [10, с.268]. Наведена нами характеристика М.Наєнком творчості М.Возняка – яскраве тому свідоцтво, так само й оцінка М.Возняка нашим сучасником В.Качканом як “видатного українського історика літератури” [2, с.20]. Має рацію М.Гнатюк, коли зазначає, що “міркування авторитетного дослідника авторитетні навіть сьогодні, коли після викривленого трактування комуністичною ідеологією багатьох проблем історії нашої культури ми на нових засадах покликані створити концепцію національної літератури” [9, с.29].

Список використаних джерел

- 1.Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
- 2.Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє. Українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
- 3.Дурняк Богдан, Черниш Наталія. Книгознавча діяльність митрополита Іларіона (І.Огієнка) в українській історико-культурній парадигмі // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ, 2007.
- 4.Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови-Науково-видавничий центр “Наша культура і наука”, 2000. – 548 с.
- 5.Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
- 6.Волинець Михтодь. І нема йому забуття вічно // Максим Рильський. В муках моїх золотих: лірика, листи, спогади та літературно-критичні праці про поета. —Житомир: АСА, 1998.

7. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства: підручник. – Видання друге, зі змінами й доповненнями. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
8. Возняк М.С. Історія української літератури. – У двох книгах. – Львів: Світ, 1992.
9. Гнатюк Михайло. Михайло Возняк і його “Історія української літератури // Возняк М.С. Історія української літератури. – У двох книгах. – Книга перша. – Львів: Світ, 1992.
10. Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини ХІХ століття. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 392 с.
11. Тимошик Микола. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. – Київ: Заповіт, 1997. – 232 с.
12. Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
13. Іларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1965. – 424 с.
14. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Свята Почаївська Лавра. – Київ, 2004. – 440 с.
15. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Українська церква за час руїни (1657-1687). – Київ: Наша культура і наука, 2006. – 468 с.
16. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
17. Пам’ятки: епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968) – Том другий. – Київ, 2001. – 478 с.

«Я З ЗЕМЛЕЮ ЗРІССЯ – НЕ ВИРНУ...» *(Іван Огієнко та Михайло Драй-Хмара)*

В автобіографії Івана Огієнка натрапляємо на такий скупий запис: “1918. Х. Прибуття до Кам’янця-Подільського частини призначених професорів і доцентів: Л.Т.Білецького, В.О.Біднова, М.Драй-Хмари” [1, с.40]. Йдеться про комплектування викладацького складу нового, фактично першого українського в молодій державі, Кам’янець-Подільського університету, який був заснований 1 липня 1918 р. наказом гетьмана Павла Скоропадського й ректором якого став І.Огієнко, що доклав чималих зусиль до створення цієї навчально-наукової установи: за словами секретарки Комісії з питань постанов університету О.Пашченко, “цей син селянина, що дитиною у ходаках здобував власну освіту, умів віддаватися до самозабуття високій справі, пожертвувавши для того не тільки собою, а й своєю родиною” [2, с.17]. Без титанічних зусиль І.Огієнка важко уявити з’яву університету: як згадує В.Приходько, ”проф. Огієнкові не день і не два прийшлося просиджувати над планами, кошторисами, не один раз прийшлося переступити пороги Гетьмана Скоропадського, поки підписані були два декрети: один про утворення Державного Українського Університету в Кам’янці, а другий – про номінацію Ректора Кам’янецького Університету” [2, с.17].

Керівник нового університету, природньо, в інтенсивному режимі займався пошуками оптимальної факультетської структури вищого навчального закладу та добром педагогічних кадрів. Тут йому стала у пригоді нещодавня (за часів Центральної Ради) посада міністра освіти УНР, який, звісно ж, знав найкращих викладачів-науковців України.

Зі згаданих вище трьох професорів і доцентів нас цікавить тут останній – Михайло Панасович Драй-Хмара. Чим, якими своїми якостями та здобутками привернув він увагу І.Огієнка? Спробуємо дати відповідь на це запитання.

М.Драй-Хмара народився на Полтавщині (нині це Чорнобаївський район Черкаської області) в заможній селянській сім'ї, яка мала давні козацькі традиції [11, с.78], у 1889 р., тобто був на сім літ молодший за І.Огієнка, початкову школу закінчив у містечку Золотоноша²⁴, далі були гімназія в Черкасах та колегія Павла Галагана в Києві, яка дала Михайлові прекрасні знання, перш за все в гуманітарній сфері – зокрема, в галузі світової літератури та іноземних мов [3, с.94-95]. До речі, разом із Драй-Хмарою в колегії навчався П.Филипович – людина, доля якої і в подальшому була переплетена з долею Михайла. Та й І.Огієнко мав контакти з цією колегією: він зійшовся з викладачем навчального закладу Андрієм Коровасем [2, с.10].

Тут починаються моменти перебігу життя М.Драй-Хмари, які схожі на факти біографії І.Огієнка й перетинаються з ними. . Саме в колегії Михайло відчув подих поетичної музи й почав віршувати по-російському, пізніше перейшовши на українську мову (те ж саме було – звісно, трохи раніше – з І.Огієнком у Брусилівській школі та в Київській військовій школі лікарських помічників). Після колегії П.Галагана, 1910 року, М.Драй-Хмара стає студентом історико-філологічного факультету Київського університету, який роком раніше закінчив І.Огієнко. Михайло опинився під науковим керівництвом професора-академіка Володимира Перетца – улюбленого вчителя й покровителя І.Огієнка [18, с.216], став разом із І.Огієнком учасником

²⁴ Хоча М.Драй-Хмара у спогадах і називав Золотоношу “брудною”, але автор цієї розвідки не може втриматися від приємної спокуси повідомити, що й він здобув освіту (середню) в цьому благословенному населеному пункті.

постійно діючого семінару молодих філологів – студентів різних курсів і викладачів [22, с.30; 6]; ще на другому курсі М.Драй-Хмара 1912 року опублікував наукову працю “Интермедии 1-й половины XVIII в. в рукописи собрания Тихонова Петербургской Публичной библиотеки”; І.Огієнко, який за рік до цього, в 1911 р., став професорським стипендіатом університету Святого Володимира за допомогою С.Єфремова та В.Перетца [2, с.13], не міг не знати про цю подію в межах спільного семінару – скоріше за все, він і особисто спілкувався з талановитим студентом, тим паче що й магістерська праця І.Огієнка теж була присвячена давньоукраїнському авторові – Йоаникію Галятовському. Маючи завдання університету та Слов’янського товариства, М.Драй-Хмара відвідує 1913 року закордонні архіви та книгосховища Львова, Загреба, Белграда, Будапешта й Бухареста, що остаточно формує його як науковця-славіста й дає можливість написати дослідження, присвячене хорватському письменникові XVII ст. А.Качічу-Міюшичу, а 1915 року, по закінченні університету, він залишається при кафедрі слов’янознавства, працює, як це було трохи раніше з І.Огієнком, у званні професорського стипендіата, має наукові відрядження до Петербурга, де налагоджує контакти з такими провідними філологами Російської імперії, як О.Шахматов, І.Бодуен де Куртене, П.Лавров [3, с.95]; це також становить певну паралель до наукової біографії І.Огієнка, який теж працював у тодішніх центрах україністики в Петербурзі та Москві, теж співпрацював із академіком О.Шахматовим [2, с.13].

Усе це ще раз переконує в тому, що скоріше за все І.Огієнко та М.Драй-Хмара були особисто знайомі в період їхнього перебування та співпраці в Київському університеті, що близькість їхніх історико-філологічних наукових (очевидно, й поетичних) інтересів стимулювала ці контакти протягом 1912-1917 років.

Тож не дивно, що ректором Кам'янець-Подільського університету Іваном Івановичем Огієнком був запрошений на посаду приват-доцента його науковий однодумець і спілльник по alma mater – Київському університету – Михайло Панасович Драй-Хмара, який читав у Кам'янці протягом 1918-1922 рр. лекції з поетики та слов'янознавства. [4, с.211]; в університетському видавництві вийшла друком його науково-освітня праця “Слов'янознавство” [15, с.73]. “Враховуючи реалії Української революції, культурно-освітню політику гетьманського уряду і Директорії, здійснювані українізаційні заходи, М.Драй-Хмара вводить в свій курс українознавчий аспект, якого ми не бачили у дореволюційних київських славістів з їх іноді відверто шовіністичними поглядами по відношенню до української мови, культури тощо” [19, с.265-266]. М.Драй-Хмара у червні 1919 р. був залучений до безплатного читання в Кам'янці-Подільському науково-популярних лекцій про слов'янознавство, про відродження української нації [16, с.71]. Є свідчення і про те, що М.Драй-Хмара, як перекладач-поліглот, надавав майбутньому митрополитові Іларіону цінну допомогу в Комісії для українського перекладу Біблії та богослужбових книг [2, с.18; 14, с.229], тим паче що І.Огієнко прийняв на себе ще й посаду міністра ісповідань. Крім того, важливим є й те, що в університеті, враховуючи чималий відсоток польського населення Поділля, вперше на території колишньої російської імперії було зусиллями ректора відкрито кафедру полоністики [1, с.48-49], і курс історії польської мови було доручено читати також М.Драй-Хмарі [3, с.95].

При Кам'янець-Подільському університеті видавалися студентські журнали “Нова думка” та “Буяння”, і молодий професор не тільки став редактором історико-філологічної серії [15, с.72], а й надрукував у них кілька своїх поезій і перекладів [13, с.22; 14, с.291-292]. Саме написані в Кам`-

янці вірші (їх понад тридцять) склали єдину прижиттєву збірку М.Драй-Хмари “Проростань”, видану пізніше, 1926 року [20, с.202]. Очевидно, схильний до віршування ректор І.Огієнко і з цього приводу мав неформальні бесіди та поетичні читання з М.Драй-Хмарою.

Надалі життєві шляхи І.Огієнка та М.Драй-Хмари вже не перетиналися, однак були багато в чому схожими. Професорові Огієнку судилося довге – більш ніж 50-річне – перебування в еміграції й кочування з місця на місце, педагогові й поетові Драй-Хмарі – коротке (бо залишився в радянській Україні й попав під сталінську м’ясорубку) життя загальним виміром у півстоліття. Обоє бідували; І.Огієнко 1921 року зізнався: “... на руках маю хору жінку і троє дрібних дітей, тому коштів хватає лише на те, аби не померти буквально з голоду” [2, с.27], а М.Драй-Хмара на початку 30-х років, під час відомого голодомору, “скаржився друзям, що не може заробити навіть на картоплю й молоко для сім’ї” [3, с.96], бо перед цим був звільнений з усіх посад, а невдовзі (у лютому 1933 р.) й заарештований (і показово, що на допитах “контрреволюційне” ім’я М.Драй-Хмари було безпосередньо пов’язано з ім’ям І.Огієнка [18, с.206]. Та й як було більшовицьким можновладцям не ув’язнити інтелектуала, який іще 1924 року записав у щоденнику про П.Тичину: «Тепер, здається, для всіх ясно, що фанфари революції заглушили його “кларнети”» [17, с.26]. Обоє, коли була можливість, продовжували займатися викладацькою діяльністю у вищій школі. Приблизно в один і той же період 1923-1929 років І.Огієнко працює (під постійним дамокловим мечем звільнень через свою проукраїнську позицію) у Львівській учительській семінарії, у Варшавському університеті, викладаючи мовознавчі дисципліни, а М.Драй-Хмара очолює кафедру українознавства в Київському медичному інституті та водночас аналогічну кафедру в сільськогосподарсько-

му інституті й кафедрі загального мовознавства в Польському педагогічному інституті, є професором слов'янського відділу в Українському інституті лінгвістичної освіти, членом історико-літературного товариства при Всеукраїнській академії наук, позаштатним науковим співробітником в академічному Науково-дослідному інституті мовознавства, спільно з А.Кримським редагує збірник Комісії для дослідження історії української наукової мови (він свідомо брав на себе титанічні обов'язки, бо передбачав, що період “українізації” в радянській Україні має ось-ось закінчитися, тож треба зробити якомога більше). 1926 року виходить у світ ґрунтовна монографія М.Драй-Хмари “Леся Українка, життя й творчість” (і коли у праці “Історія української літературної мови” 1949 року І.Огієнко характеризуватиме мовно-стилістичні особливості творчості Лесі, він, мабуть, вдячно згадає про дослідження свого київсько-кам'янецького колеги з цього приводу). За оцінкою Михайла Наєнка, монографія М.Драй-Хмари “була не тільки найвагомішим на той час науковим словом про поетесу, а й мала свою яскраво виражену естетичну й компаративістську специфіку... М.Драй-Хмара поставив завдання з'ясувати природу естетичного обличчя авторки “Лісової пісні”. Водночас не оминав і питань зв'язку естетики поетеси з модерними стихіями в інших слов'янських і неслов'янських літературах” [10, с.176].

І М.Драй-Хмара, і І.Огієнко після свого розлучення в Кам'янці-Подільському продовжували поетичну творчість. Вважається, що в Іванові Огієнку переважав науковець і богослов над поетом, а в Михайлові Драй-Хмарі – поет над науковцем. А між тим фантазмагорична радянська дійсність призвела до того, що Драй-Хмарі майже не довелося по-справжньому розкритися як поетові: він зміг видати за життя лише одну збірку віршів “Проростень” та збірку своїх українських перекладів поезій видатного білорусько-

го поета М.Богдановича “Вінок” (обидві – 1926 року). Далі відбулося типове для сталінської “інтернаціоналістичної демократії”: партія, “розум, честь і сумління” епохи, почала демонструвати, що тільки вона знає, як треба творити поезію, тільки вона розуміє, чи потрібні пролетарським масам сонет або ямб... Оскільки на той час М.Драй-Хмара став одним із яскравих представників неокласицизму в українській поезії, однодумцем і товаришем досить вузької когорти неокласиків – М.Рильського, М.Зерова, П.Филиповича та Ю.Клена (Бургардта), а над цими поетами вже нависали хмари “ворогів народу”, то допильнувачі стерильності радянської літератури дуже зраділи, коли 1928 року в збірнику “Літературний ярмарок” М.Драй-Хмара опублікував прекрасний сонет “Лебеді”, до того ж із преамбулою “Присвячую своїм товаришам”, де тонко й водночас метафорично схарактеризував неокласиків у тодішній задушливій атмосфері як водночас і впокорених зовнішньо (“давно приборкані, і влітку, й восени то плюскоталися, то плавали вони”), і не приборканих духовно горделивих птахів:

*О гроно п'ятірне нездоланих співців,
крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів,
що розбиває лід одчаю і зневіри.
Дерзайте, лебеді: з неволі, з небуття
веде вас у світи ясне сузір'я Ліри,
де пінить океан кипучого життя.*

Дарма трохи пізніше поет, аби відвести від друзів і від себе удар, намагався доводити, що цей сонет – це просто ремінісценція, навіяна сонетом француза С. Маллярме; його переслідувачі побачили в рядку “крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів” пряму вказівку на збірку поезій М.Рильського “Крізь бурю й сніг”, та й “гроно п'ятірне” було недвозначною кількісною характеристикою групи неокласиків, чого в Маллярме, звісно, не було [5, с.507-512; 7, с.119]. Після цього поетові було перекрито кисень,

яким для письменника є можливість друкуватися, а надруковане було вилучене з культурного обігу. Цькування неокласика містило традиційний набір звинувачень у відриві від потреб народу, від землі, хоча насправді його вірші пронизані атрибутикою сільського життя: “бо рала промінні глибоко урізались в мою рілля”; “Бреду обніжками й житами... загони вбік – біжать ланами... По межах, де збуяв пирій”; “Я з землею зрісся – не вирну, тільки чую під спів бджоли, як ремигають сумирно десь на стерні воли”; “Наставила широких кросен” – але, звісно, на рівні справжньої поезії, в якій мають місце, як це відзначав ще у статті 1944 року Ю.Шерех, і “ірраціонально-суб’єктивістичні моменти”, і “символістичні основи поетового світосприйняття”; “За даним поет відчуває щось даліше й вище, але незбагненне, позарозумове, мінливе в своїй безконечній многозначності” [6, с.500,504]. М.Драй-Хмара у щоденнику записав: “Значить, у них завдання – стежить за неокласиками” [7, с.126].

Це – щодо поетичної творчості М.Драй-Хмари та її трагічної долі. Що ж до І.Огієнка, то він, не полишаючи протягом усього життя віршування, мав більш щасливу можливість публікувати свої поетичні твори [2, с.193-222]. Мабуть, не варто порівнювати цей доробок двох українських будівничих духу. Але одне порівняння буде, вважаємо, доречним. Дивом збереглася одна з поезій М.Драй-Хмари періоду його жорстокого покарання (1936 року):

*І знов обугленими сірниками
на сірих мурах сірі дні значу,
і без кінця топчу тюремний камінь,
і туги напиваюсь досхочу...
Я на калиновім заплакав мості
і знов побачив мури ці сумні.
І клптик неба, розп’ятий на ґратах,
і недріманне око у “вовчку”...*

*Ні, ні, на вороних уже не грати,
я в кам'янім, у кам'янім мішку.* [8, с.108].

Тут не вказано на винуватців цього жаху, бо це й так зрозумілим, та й розшифровувати все в такій ситуації було небезпечно. Розшифровку зробив у своєму поетичному творі “Народження Людини” Іван Огієнко:

*А за селом вже шкірив зуби
Й ставав у весь розбійний зріст
Примара безладу та згуби –
Хижак руїнний, комуніст.*

Так сумно відбувся заочний поетичний перегук Івана Огієнка та Михайла Драй-Хмари, двох великих українських науковців і поетів, які ще тільки повертаються нині до нас.

...1935 року Михайла Драй-Хмару було ув'язнено вдруге [7, с.120] – і цього разу вже остаточно, бо 1939 року він загинув там, де така ж участь спіткала чимало цвіту українського інтелекту – на Колимі. Та Іван Огієнко протягом усього свого життя не забував друга, соратника, однодумця. У листі від 15 березня 1947 р. з Австрії йому агадав про М.Драй-Хмару П.Волиняк (із власним написанням прізвища загиблого поета-науковця): “Юрія Клена я ще знаю з Києва – короткий час вчився в його. В тому ж інституті викладали: М.Зеров, М.Рильський і Драйхмара” [21, с.91]. 31 березня 1958 р. митрополитові писав священник Михайло Карачківський: “Можливо, що Ваше Високопреосвященство пам'ятають також і мою дружину. Вона є молодшою сестрою п[ана] Драй-Хмари, дружини Михайла Опанасовича Драй-Хмари, професора Кам'янецького університету і поета-неокласика, що трагічно загинув на засланні.. Пані Драй-Хмара з донькою живуть у Бельгії” [21, с.231].

У праці 1949 року “Історія української літературної мови” професор-митрополит згадає М.Драй-Хмару як

представника неокласиків та його поетичну збірку “Проростень” [12, с.286-287].

Ставлячи перед науковцями та педагогами-філологами завдання “уведення репресованих письменників та їхніх творів у художню свідомість сучасного українського суспільства”, професор П.Білоус серед інших письменників називає й М.Драй-Хмару [9, с.5]. І таке введення, поза сумнівом, має статися.

Список використаних джерел

1. Іван Огієнко. Моє життя. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
2. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – Львів, 1997. – 228 с.
3. Іванисенко Віктор. Михайло Драй-Хмара // “Дніпро”. – №10. – 1989.
4. Завальнюк Олександр. Мемуарні праці Івана Огієнка як джерело вивчення історії національної університетської освіти в Україні у 1917-1920 рр. // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, серія історична та філологічна. – Випуск III. – Кам’янець-Подільський, 2006.
5. Заславський І. “Лебеді” і їх творча історія // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – Книга перша. – Київ: Рось, 1994.
6. Шерех Юрій. Поезія Михайла Драй-Хмари // Там само.
7. Ільєнко Іван. “Скажи крізь муку – я людина!” // Максим Рильський. В муках моїх золотих. – Житомир: АСА, 1998.
8. Драй-Хмара Михайло. З неопублікованого // “Дніпро”. – №10. – 1989.
9. Білоус Петро. Сучасний літературний процес: програма спецкурсу, навчальні матеріали. – Житомир, 1999. – 48 с.
10. Насенко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
11. Білоус Петро. У колі неокласиків // Кожному мила своя сторона. – Частина друга. – Київ: Аверс, 1998.
12. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
13. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.

14. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко і українське відродження). – Вінніпег-Київ: Український православний Собор – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
15. Ляхоцький Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
16. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”. – Кам’янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
17. Скорський Микола. Тодось Осьмачка: життя і творчість. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – 224 с.
18. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та творчості Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
19. Копилов С.А. М.Драй-Хмара в Кам’янець-Подільському державному українському університеті (1918-1921 рр.) // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1995.
20. Іов Іван. М.Драй-Хмара (кам’янець-подільський період творчості 1918-1923 рр.) // Тези доповідей науково-теоретичної конференції “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження”. – Кам’янець-Подільський, 1992.
21. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
22. Міщук Сергій. Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В.М.Перетца в Україні // Бібліотечний вісник. – 2007. – №4.
23. Ботьбат Станіслав, Літерат Максим. Письменник мандрує // Літературна Україна – <http://litukraina.kiev.ua/2pysmennykmandruje.html>.

“НІБИ ВЕЛИЧЕЗНИЙ НЕЗНАНИЙ МАТЕРИК...”

(Іван Огієнко та Дмитро Чижевський)

Дмитро Іванович Чижевський (1894-1977) – видатний український гуманітарний енциклопедист: філософ, славіст, мовознавець, культуролог, а з тої точки зору, яка цікавить нас, ще й глибокий історик літератури. Всіма цими “іпостасями” він дуже близький до Івана Огієнка (1882-1972). Народився Д.Чижевський на території нинішньої Кіровоградщини, в м.Олександрії, походив із давньої української шляхетської сім’ї. Навчався спочатку в Петербурзькому університеті, куди вступив 17-річним юнаком на фізико-математичний факультет, одночасно відвідуючи лекції з філософії. Та за два роки, відчувши, що фізика й математика – не його покликання і що Петербург пригнічує його українськість, Дмитро переводиться до Київського університету на історико-філологічний факультет, який блискуче закінчує й залишається на кафедрі філософії (як перед цим І.Огієнко, закінчивши той же факультет, був залишений при кафедрі професора В.Перетца). Маючи широкі гуманітарні зацікавлення, Д.Чижевський деякий час брав участь у діяльності «Семінару російської філології» В.Перетца [22], одним із найактивніших членів якого з часу заснування цієї інституції був І.Огієнко, тож можна висловити серйозне припущення, що обидва «семінаристи», при всій різниці віку та статусу, мали між собою контакти.

Під час національно-визвольних змагань України Д.Чижевський був членом Центральної Ради – законодавчого органу Української Народної Республіки, в уряді якої був міністром І.Огієнко. 1921 року, як і І.Огієнко, емігрував (І.Огієнко – до Польщі, Д.Чижевський – до Німеччини,

де продовжив освіту в Гейдельберзькому та Фрейбурзькому університетах і де провів більшу частину емігрантського життя). Викладав у вищих навчальних закладах Західної Європи та Сполучених Штатів Америки: сім років обіймав посаду професора Гарвардського університету, працював у Вільній Українській академії Нью-Йорка, а з 1956 р. до смерті керував Інститутом славістики “рідного” Гейдельберзького університету.

Д.Чижевський зробив значний внесок у духовну скарбницю України, хоча в ній довгий радянський час він носив типове тавро “буржуазного націоналіста” і провів, подібно до І.Огієнка, більшу частину земного життя за її кордонами. Найбільш відомими працями Д.Чижевського є ґрунтовні дослідження “Філософія на Україні” (1926), “Нариси з історії філософії на Україні” (1931). Наукова спадщина Д.Чижевського складає понад 900 праць. Помер Д.Чижевський у Німеччині [1, с.450-451].

Знайомство з життєвим шляхом Д.Чижевського свідчить, що цей шлях міг не раз перетинатися з Огієнковим – зокрема, на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира, в діяльності Центральної Ради. В кожному разі заслуги й доробок Д.Чижевського-філософа мали бути відомими І.Огієнкові. Історико-філософські концепції обох великих українців багато в чому збігалися; так, обоє вони пов’язували початок становлення українського народу з хліборобством [7, с.43]. Тому не дивно, що в 1932 р. Д.Чижевський одержав із Варшави такого листа, датованого 23 квітня:

«Високодостойному Професору

Д.Чижевському

Група аполітичних українських емігрантів задумує в найближчій часі видати кілька невеликих збірників під назвою «Визволення України». Збірники друкуватимуться трьома мовами: англійською, німецькою й українською,

розміром 4 аркуші кожний. Ціль збірників – в короткій науково-популярній формі познайомити чужинців із історією, культурою, природними багатствами та визвольною боротьбою Великої України. Збірники носитимуть характер інформаційний, зовсім аполітичний і непартійний.

Листом цим, в (від? – *М.Л.*) імені редакційної колегії, запрошую Вас, Високодостойний Пане Професоре, взяти участь у співробітництві в вищеназваних Збірниках і написати статтю на тему: «Українська філософія» (короткий огляд). Розміри статті 4-5 друкованих сторінок. Виклад: науково-популярний. Стаття мусить подавати тільки матеріал, цікавий для чужинців і бути закінченим цілим. Головно подати те, чим ми можемо похвалитися перед світом.

До друку першого Збірника задумуємо приступити в найближчій часі, а тому сердечне просимо Вас поспішити з присланням на (нам? – *М.Л.*) замовленої статті.

З правдивою до Вас повагою *І.Огієнко*» [23, с.235].

Тому не дивно й те, що, започатковуючи 1935 року на еміграції український часопис-місячник “Наша культура”, І.Огієнко запросив до співпраці в ньому, серед інших інтелектуалів, і Д.Чижевського [3, с. 164], якого видавець бачив членом редакційно-наукової колегії з проблем філософії [5, с.300].

З редакційно-науковою колегією нового часопису в принципі не склалося – зокрема, й через те, що кандидати до неї жили в досить скрутних матеріальних умовах і в різних країнах (до того ж між цими країнами – Німеччиною, Польщею, Чехословаччиною – напередодні Другої світової війни були вже серйозні тертя). Але саме запрошення до співпраці Д.Чижевський люб’язно прийняв, про що свідчить його послання І.Огієнкові, опубліковане в “Нашій культурі” (кн.4 за 1935 р.):

“Дуже тішуся, діставши звістку про Ваш новий часопис “Наша Культура”, та, розуміється, охоче буду до нього писати. З щирою повагою та найліпшими привітаннями

Дмитро Чижевський, проф. 10.IV.1935” [11, с.108,110].

І.Огієнко, який і після публікації свого відомого дослідження “Історія українського друкарства” (1924 р.) не припиняв цікавитися цією проблематикою, з радістю побачив у Д.Чижевському однодумця-професіонала, до того ж володіючого матеріалом тієї країни, в якій мешкав, і тому з великою приємністю надав місце в журналі “Наша культура” розвідці Дмитра Івановича “Українські друки XVIII-го ст. в Німеччині” (1936 р., книги 1 та 3), як і інформації про власне німецькі стародруки [6, с.188-189,197,346], причому їхні оцінки українського друкарства – зокрема, роботу Ф.Скорини та С.Тодорського – співпадали [9, с.32; 10, с.38,43; 17, с.148-149]. Взагалі І.Огієнко високо поціновував Д.Чижевського за його об’єктивно цементуючу роль в українстві, оскільки Дмитро Іванович, виходець із Великої України, як і сам Іван Іванович, в еміграції не лише посилював наукову західноукраїнську еліту, а й через “Нашу культуру” допомагав цій еліті знайти трибуну і здобути сферу впливу на зарубіжне українське громадянство [11, с.87].

1937 року спеціальний ювілейний комітет із відзначення 30-ї річниці творчості І.Огієнка видрукував відповідний колективний науковий збірник, і Д.Чижевський був тут автором однієї з розвідок [18, с.55].

Літературознавчі дослідження Д.Чижевського – тематика, яка найбільше цікавить нас, – “Історія української літератури” (книжка друга, Прага, 1942), яка була заборонена в материковій Україні через її нерадянську наукову методологію (книжка перша видана 1941 року М.Гнатишак-ом) [4, с.226-227], “Українське літературне бароко” (1944)

та “Історія української літератури від початків до доби реалізму” (1956, 238-сторінкове перевидання в Тернопільському видавництві “Феміна” 1994 року) – з’явилися друком уже після того, як припинила існування варшавська “Наша культура” й, отже, обірвалася видавнича співпраця І.Огієнка й Д.Чижевського. Можна лише припускати, що І.Огієнко, який постійно стежив за українським літературним процесом – навіть у Радянському Союзі, а тим паче у вільному світі – був знайомий з цим аспектом інтелектуальної діяльності Д.Чижевського, принаймні з “Українським літературним бароко”, оскільки, ще будучи учасником філологічного семінару професора В.Перетца в Київському університеті, І.Огієнко у своїх доповідях-дослідженнях особливу увагу звертав на добу українського бароко, на той час мало досліджену, ставши у цьому плані попередником Д.Чижевського [8, с.91,93].

1955 рік був часом нового листовного спілкування Д.Чижевського та І.Огієнка – митрополита Іларіона. Так, очевидно, на самому початку року Д.Чижевський писав із Кембриджа:

“Високодостойний Отче Митрополите,

Дуже дякую за присилку “Нашої Культури” та за останнє запрошення до співробітництва в цьому часописі... Статтю... я принагідно буду мати шану Вам надіслати.

З сердешною подякою за Ваші пастирські побажання та проханням не забувати мене в Ваших молитвах

Відданий Вам Дмитро Чижевський ...” [21, с.499].

21 січня митрополит відповів на цей лист:

“Високодостойний Пане Професоре!

Цінного листа Вашого одержав, сердечно за нього дякую...

Місячник “Славяне” в ч.12 подав фото останньої сторінки Азбуки – Граматики 1574 року, і я про це написав ще раз. Тепер подаю і Ваші відомості.

Якщо Проф. Р.Якобсон уже має репродукцію книжки 1574 року, сердечно прошу його подарувати один примірник мені, – дуже хочу це мати. Прошу передати йому... мій щирий привіт і побажання успішної праці.

Ви прислали мені купу своїх цінних відбитків, – сердечно Вам за них дякую.

Вам і достойній Вашій Родині мій сердечний привіт.

М[итрополит] Іларіон,

В[аш] п[окірний] б[огомолець]” [21, с.500-501].

Д.Чижевський оперативно – 24 січня – відгукнувся на цей лист митрополита:

“Високодостойний Владико!

Якобсона тут зараз немає, але він вже раніше подав Вашу адресу видавництву, так що книжка буде Вам надіслана, як тільки вийде. Що до мого листа, то я просив би поки що не користатись для друку тією його частиною, де йде мова про шлях, яким фотостат дістався до проф. Сідорова. Досить вказати, що в Паризькій Національній Бібліотеці такої книжки немає. Бо справа ця ще буде предметом офіційного дослідження” [21, с.500].

І ще одна епістола Д.Чижевського – зразок чемності, зацікавленості й шаноби до поважного адресата:

“Високодостойний Владико!

Дозволю собі надіслати Вам свою та свої доньки праці, що може Вас будуть цікавити.

Жалкую, що й досі не зміг допомогти праці “Нашої Культури” пером, але часу бракує.

До речі, я не дістав 2-го числа “Н[ашої] К[ультури]» за біжучий рік.

З щирою подякою за пам’ять та найліпшими побажаннями.

Відданий Дмитро Чижевський...” [21, с.500].

Нам же тут варто повернутися до згаданої другої книжки “Історії української літератури” 1942 року. В пе-

редмові до неї Д.Чижевський писав: "...я цілком поділяю в основних рисах багато з поглядів покійного автора першої частини. Зокрема, я теж надаю великого значення формальному аналізу літературних творів та вважаю потрібним не залишати без уваги також і їх ідеологічний зміст. Щоправда, я схильюся не стільки до теорії О.Потебні, скільки до "структуралізму" празького кола "Слова та словесності"... До речі, в останні часи і "структуралісти" цілком залишили однобічний формалізм першого бойового періоду свого розвитку... Приймаючи в загальних рисах наукові інтенції автора 1-го випуску, я в дуже багатьох пунктах розходжусь із ним у поглядах на окремі конкретні питання..." [4, с.231]. Ця праця Д.Чижевського охопила два періоди розвитку української літератури, які автор назвав "Ренесанс і реформація" та "Бароко", й виявилася цілком новаторською в українській історії літератури. Автор уперше показав, наскільки багатими в українській літературі були ці періоди, якими практично нехтували як попередники Д.Чижевського, так і особливо його радянські сучасники, які чудові зразки лірики, поетичного епосу, повістей, драматургії мала тоді українська література, входячи в європейський контекст і впливаючи на словесне мистецтво сусідніх народів, бо, за Д.Чижевським, тенденція до універсальності та всеохопності є однією з визначальних ознак бароко [9, с.32-33,36]. "Замість повороту до Візантії, – зазначав Д.Чижевський, – Україна обернулась обличчям на Захід" [15, с.23]. За твердженням М.Наєнка, "Д.Чижевський ґрунтовно розглянув саме естетичні домінанти аналізованих явищ, що давало змогу українському літературознавству втриматись на рівні науки, а не ідеологічної кон'юнктури, як на збільшовиченій материковій Україні" [4, с.232]. Це не означає, що Д.Чижевський зовсім ігнорував ідейно-тематичний аспект художнього твору. Так, серед недоліків мистецтва бароко він вбачав наступне: "Бароко

має свої власні “небезпеки”, можливості збочення, підупаду, як має їх кожне культурне явище. До цих небезпек належить, насамперед, якраз нехтування змісту на користь форми та “декоративність”, в якій за “поверхнею” цілком забувають про зміст” [9, с.34,37].

Заслуговує на увагу й згадана вище монографія Д.Чижевського “Історія української літератури від початків до доби реалізму”, видана 1956 року в Нью-Йорку Українською вільною академією наук і НТШ в Америці за сприяння Східно-Європейського фонду (замислена праця була ще в 1942 р.). Характеризуючи бароко як мистецтво розквіту, автор стверджував: “В історії народів епохи розквіту мають не лише суто історичне значення; вони накладають певний відбиток на всю подальшу історію народу, формуючи національний тип або залишаючи на довгий час певні риси в духовній фізіономії народу” [15, с.80]. Щоправда, таке породження бароко, як зорова поезія, Д.Чижевський називав явищем “поза межами краси” [19, с.251].

Хоча після еміграції автор, колишній член Центральної Ради України, “чистою” політикою не переймався, однак його американська книжка справила таке враження в СРСР, що журнал “Радянське літературознавство” 1957 року і в редакційній передовиці, і в статті О.Білецького вилили на Д.Чижевського та його дослідження чимало типового бруду: “писанина”, “наклеп”, “брехня”, “антирадянський” “фіговий листок”, “викривлене, тенденційно вороже висвітлення українського літературного процесу”, “обезкровлена історія нашої літератури” тощо. Так радянська літературознавча думка боялася представленого Д.Чижевським розгляду літератури з позицій її естетичної вартості та стильової динаміки, тоді як у світовому літературознавстві такий підхід вважається дуже продуктивним при розумінні літератури не як ілюстрації ідеологічних догм, а як самодостатньої, іманентної діяльності людського

духу, як естетичного осмислення світу [4, с.253-260]. “Дуже суттєвою рисою “Історії...” Д.Чижевського є, зокрема, якнайширший у ній літературний контекст. Це, по суті, єдине до сьогодні дослідження, в якому український літературний процес простежений у взаємозв'язках не лише із слов'янськими, а й деякими іншими літературами світу... З появою праці Д.Чижевського розпочався цілком очевидний ренесанс українського літературознавства, головна риса якого – в наближенні до світової мистецтвознавчої системи” [4, с.260]. Щодо широкого слов'янського та світового контексту, в якому Д.Чижевський розглядав українську літературу, то тут можна зауважити його інтерес до польсько-українських літературних зв'язків – зокрема, оцінку ним життєвого шляху українського (житомирського) поляка-поета Тимка Падури, до творчості ще одного українського поляка К.Гейнча [15, с.443,461]. Втім, цей контекст, за Чижевським, був далеко не одномірним, бо загальнослов'янська тенденція не завжди співпадала із планетарною: “Українська література опинилася, втрачаючи часами своє власне обличчя, під рішучим впливом літератури сильних сусідів; це не так би й шкодило (бо і російська, і польська літератури переживали період розквіту), якби ці чужі впливи не відірвали українську літературу від широкої сфери літератури світової та якби ці впливи завжди були добре перетравлені та творчо перероблені в зв'язку з потребами та завданнями власного життя” [15, с.446-447].

Вже після смерті Д.Чижевського, 1994 року, вийшло у світ велике дослідження “Українська література” (Мюнхен, Львів), виконане Д.Чижевським спільно з В.Петровим і М.Глобенком; тут, зокрема, використано багату спадщину П.Куліша, зроблено філософсько-історичний аналіз його доробку і стверджується, що на засадах людяності, розумовості та народності П.Куліш сконструював народницьку доктрину як суспільно-світоглядний “напрямок громадської

акції, здійснюваної в письменстві й через письменство”, що цей український письменник (на відміну від “прикрашувача” М.Гоголя), “супроти того, накреслював завдання дати прості, неприкрашені історії життя й горювання сільського” [2, с.9]. Йдеться про творчість П.Куліша і у згаданій монографії Д.Чижевського “Історія української літератури (від початків до доби реалізму)” [2, с.10; 20, с.345-349].

Лише в незалежній Україні Дмитрові Чижевському, подібно до Івана Огієнка, почали віддавати належну шану як одному з найвидатніших славістів ХХ століття – зокрема, як патріархові німецької славістики, де він гідно репрезентував українську науку. Тепер його праці, колись аборонені радянськими ідеологами, поступово приходять до українського читача (зокрема, через вишівські підручники [16, с.12,290]), методологія Д.Чижевського знаходить все більше послідовників [4, с.323,329], хоча, природньо, не бракує й полемістів [4, с.332]. Професор М.Наєнко справедливо включає Д.Чижевського до числа тих учених, які в ХХ столітті явили новий світогляд у царині історії та теорії літератури (в цьому почесному списку Д.Чижевський займає місце поруч із С.Єфремовим та М.Грушевським) [4, с.7]. Його тексти чи перекази за ними вже включаються до шкільних посібників – скажімо, його міркування про такі риси українського національного менталітету, як емоційність, сентименталізм, чутливість, ліризм, гумор, артистизм вдачі, про їхнє віддзеркалення в естетизмі українського народного життя та обрядовості, про тло цього життя – український степ [12, с.94-95]. Розлогу статтю Д.Чижевського (фактично стислий виклад його “Історії української літератури”) вміщено в хрестоматію української літератури [13, с.609-620].

“Відомі багато років за кордоном, в Україні пізнані лише два десятиліття тому, дослідження Дмитра Чижевсько-

го і досі наново відкриваються нами, ніби величезний незнаний материк корпусу текстів, які ще навіть не всі опубліковані українською мовою” [14].

Список використаних джерел

1. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів: історія, культура, народознавство, діаспора, географія. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.
2. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.). – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
3. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882-1972: життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1997. – 230 с.
4. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
5. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
6. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
7. Конотоп Людмила. Головні особливості дохристиянських вірувань та становлення української ментальності в творчості Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Вип.І. - Кам'янець-Подільський, 2003.
8. Поліщук Ярослав. Семінар професора Володимира Перетця та початки наукової діяльності Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск II. - Кам'янець-Подільський, 2005.
9. Поліщук Ярослав. Феномен української барокової книжки // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта:

- науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск III. – Кам'янець-Подільський, 2006.
10. Шеремета Наталія. Українське друкарство у студіях Івана Огієнка // Там само.
11. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”: штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
12. Золота криниця: збірник текстів для переказів у 9-11 класах. – Донецьк: Сталкер, 1999. – 400 с.
13. Чижевський Дмитро. Культурно-історичні епохи // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. (в трьох книгах). – Книга третя. – Київ: Рось, 1994.
14. Новик Ольга. Будівничий нації // Літературна Україна, 30 квітня 2009 р.
15. Єршов Володимир. Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуаристичності. – Житомир: Полісся, 2008. – 624 с.
16. Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини ХІХ століття. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 392 с.
17. Тимошик Микола. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. – Київ: Заповіт, 1997. – 232 с.
18. Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
19. Даниленко Володимир. Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес. – Київ: Академвидав, 2008. – 352 с.
20. Куліш Пантелеймон. Чорга рада. – Київ: Школа, 2008. – 352 с.
21. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
22. Більбат Стівніслав, Літерат Максим. Письменник мандрує // Літературна Україна – <http://litukraina.kiev.ua/2pysmennymandruje.html>.
23. Пам'ятки: епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968). – Том другий. – Київ, 2001. – 478 с.

ЗМІСТ

«Національна еліта – найбільший скарб всенародній» (переднє слово)	4
«Та дороги розійшлися...» (Іван Огієнко та Дем'ян Бєдний)	17
«На знак глибокої пошани та щирої вдячності...» (Іван Огієнко та Володимир Перетц)	27
«...народ наш був сильно зденационалізований» (Іван Огієнко та Андрій Лобода)	39
В обороні самобутності української літератури (Іван Огієнко та Микола Дашкевич)	49
«Гросмейстер від філології» (Іван Огієнко та Павло Житецький) . . .	58
«Свої невідомі мораль, ідеали і смаки...» (Іван Огієнко та Костянтин Михальчук)	67
«...українському народові... прийшовся... принцип широкого демократизму» (Іван Огієнко та Володимир Антонівич) . . .	77
«...останній спалах продуктивної свого часу історичної методології» (Іван Огієнко та Сергій Єфремов)	89
«Робилося все, що було в силах людських...» (Іван Огієнко та Леонід Білецький)	101
«Найбільше тягне мене до Вас» (Іван Огієнко та Степан Гасвський)	128
«...щоб просвітлити народ...» (Іван Огієнко та Іван Стешенко) . . .	138
«Феноменально щасливий збирач» (Іван Огієнко та Володимир Гнатюк)	147
«Він був головним зв'язковим між Галичиною та Україною» (Іван Огієнко та Михайло Грушевський)	158
«Перш за все нам потрібна широка національна свідомість» (Іван Огієнко та Симон Петлюра)	176
«Справді, він був вартовим...» (Іван Огієнко та Борис Грінченко) . . .	203
«Як син до коханого батька» (Іван Огієнко та Агатангел Кримський)	216
«...не забути й мене, малого працівника...» (Іван Огієнко та Іван Франко)	228
«Він завжди був з Україною» (Іван Огієнко та Микола Гудзій) . . .	244
«...дуже цінний і дуже корисний вклад...» (Іван Огієнко та Іван-Мар'ян Кревецький)	253
Страждання й бадьорість духу (Іван Огієнко та Олександр Олесь)	263

«Ти звідтіть, з далекої моєї України...» (Іван Огієнко та Спиридон Черкасенко)	272
«Кожен працює нехай хоч для рідного тільки народу...» (Іван Огієнко та Володимир Самійленко)	282
«Благословенная давно, цвісти ще мусиш, Україно!» (Іван Огієнко та Василь Щурат)	293
Із зоряної пори українського літературознавства) Іван Огієнко та Михайло Возняк)	302
«Я з землею зрісся – не вирну...» (Іван Огієнко та Михайло Драй-Хмара)	312
«Ніби величезний незнаний материк...» (Іван Огієнко та Дмитро Чижевський)	323

ЛІТЕРАТУРНО-ІСТОРИЧНЕ ВИДАННЯ

Михайло Олександрович Лещкін

Письменники на життєвому шляху Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – До 130-річчя від дня народження та 40-річчя світлої пам'яті Великого Українця. – Частина перша. – Вид-во ЖДУ ім. І.Франка. – 340 с.

Надруковано з оригінал-макетів автора.

Редактор –
Коректор –
Комп'ютерна верстка – Людмила Макарчук

Підписано до друку_____. Формат_____. Ум. друк. арк. _____.
Обл.-вид. арк._____. Друк різнографічний.
Гарнітура Time New Roman.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка.

ЖТ № 10 від 07.12.04 р
м.Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua

М.О.Лецкін